

TUDOMÁNYOS FÜZETEK

TÁNCICS
MIHÁLY

KOMÁROM
MEGYEI
MÚZEUMI
SZERVEZET

1

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 1.

TÁNCICS MIHÁLY

KOMÁROM MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZET
1985.

1912

1000

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

TÁNCICS MIHÁLY

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 1.

Sorozatszerkesztő:

B. SZATMÁRI SAROLTA

TÁNCICS MIHÁLY

A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti
Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által

1984. május 7—8-án

TATÁN

rendezett tudományos ülés előadói anyaga

TATA

1985.

Szerkesztő:

SIMONNÉ TIGELMANN ILONA

Lektor:

VÖRÖS KÁROLY

Kiadja a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága, a Komárom megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya és a Hazafias Népfront Komárom megyei Bizottságának támogatásával

Borítóterv: Horváth Ferenc

Felelős kiadó: B. SZATMÁRI SAROLTA

85-6408 Komárom megyei Nyomda Vállalat, Komárom — F. v.: Kovács Jánosné igazgató

ISSN 0237—1065

B E K Ö S Z Ö N T Ő

Egy új sorozat indító kötetét tartja kezében az olvasó. Az ország legkisebb megyéjének, a legkésőbbben megalakult múzeumi szervezetnek múzeumi indítású, megyei értékeinkhez kapcsolódó gyűjtő, feldolgozó munkáiról szeretnénk lapjain számot adni. Olyan megye értékeiről, amely az őskortól napjaink ipartörténetéig, különleges érdekességekkel rendelkezik.

Külön öröm, hogy beköszöntőként az 1984. május 7—8-án Tatán rendezett Táncsics-émlékülés előadói anyagának adhatunk még nagyobb nyilvánosságot. Az ülés megrendezésében a Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság volt megtisztelő partnerünk. Az előadók, e kötet szerzői a magyar történettudomány és irodalomtudomány neves kutatói. Munkájuk, s ezen kötet fontos lépés annak érdekében, hogy meggyénk szülöttje, Táncsics Mihály munkássága, forradalmi egyénisége sokoldalúbb megvilágításban, reális értékeléssel segítse haladó nemzeti hagyományaink ápolását.

B. Szatmári Sarolta
megyei múzeumigazgató

Megyei köszöntő

Tisztelt Emléklés! Kedves Vendégeink!

A Komárom megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága nevében szeretettel köszöntöm Önöket a Tánacsics Mihály halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülésen. 1984. június 28-án lesz száz éve, hogy meghalt Tánacsics Mihály, a magyar forradalmi demokratizmus kimagasló egyénisége. Úgy gondoltuk, e centenárium kötelez bennünket arra, hogy méltóképpen emlékezzünk meg megyénk egyik nagy szülőttéről. A március 15-én indult rendezvénysorozat kiemelkedő állomása e kétnapos emléklés és megtiszteltetés számunkra, hogy a Magyar Történelmi Társulat és az Irodalomtörténeti Társaság megyei múzeumi szervezetünkkel társulva megyénket, s ezen belül is e történelmi emlékekben gazdag városunkat, Tatát választotta megrendezésének helyszínéül.

Mint bizonyára tudják, megyénk Magyarország legkisebb megyéje, területe mindössze 2250 km², s több mint 300 ezer ember szűkebb hazája. E szűkebb hazához, a szülőhelyhez való kötődésünket alapvetően meghatározza történelmi múltunk ismerete, az emlékek ápolása. Mert területe kicsiny ugyan megyénknek, de történelmi emlékekben gazdagok vagyunk. A régészeti leletek tanúsága szerint e terület ősidők óta lakott hely: e tájon tanyázott 500 ezer évvel ezelőtt a vértesszőlősi előember. De megtalálhatjuk az első ismert lakók, a kelták nyomait. Ilyen kelta település volt Brigiteo — a mai Szőny —, mely a rómaiak uralkodása idején vált Pannónia fontos településévé.

A Duna vonalát — a megye északi határát — követve egyre-másra találkozhatunk a rómaiak védőbástyaival. Majd alig néhány száz év elteltével, a honfoglalás után válik e terület jelentőssé számunkra. Esztergom lesz a magyar államiség létrehozásának színhelye és az ország fővárosa, s ekkor nő jelentős településsé Tata, majd Komárom.

Ma büszkén emlegetjük — értékeinkről szólván — Esztergom páratlan műkincseit, Tata szép várát, parkjait, vizeit, Komárom műemlékeit. De említhetem a későbbi időkből a végvári vitézek, a kurucok, majd az 1848—49-es honvédek — gondoljanak Klapkára és komáromi szerepére — továbbá az 1919-es proletárforradalomra vörös katonáinak hősiességét.

E kicsiny megyének történelmi múltja mellett jelenével sem kell szégyenkeznie. A felszabadulás után Komárom megye az ország iparilag legfejlettebb megyéjévé vált. Ezt a fejlettségi szintet a kedvező természeti és gazdaságföldrajzi adottságok alapozták meg. A szénbányászat mellett azonban mind nagyobb szerepet játszik a vegyipar, a szerszámgépgyártás, a műszeripar, stb.

Az ipar fejlődésével párhuzamosan és arra alapozva korszerű mezőgazdaság jött létre, termelészövetkezeteink és állami gazdaságaink — például a bábolnai — eredményei nemcsak az országon belül, de kívül is figyelmet keltettek.

A történelmi emlékek és a jelen gazdasági eredményei mellett szólnom kell a bennünket körülvevő tájról, természeti környezetünk szépségeiről.

A Vértes vadregényes tájai, a Gerecse gazdag vadállománya, Tata tavai és a Duna másokkal egybekötő folyama része életünknek. Mindezek erősítik kötődésünket a tájhoz.

A történelem folyamán —, hogy ismét visszakanyarodjak az emlékülés témájához — többször változtak a megyék határai. Az 1950-es módosítással került megyénkhez többek között Acsteszer község is, ahol 1799-ben, 185 éve született Táncsics Mihály. De nemcsak ezen utólagos idekerülés miatt valljuk magunkénak, hiszen életútjának több állomása is megyénkhez köti őt, így: Kisbéren szabó mesterséget tanul, Bakonyszombat helyen takács-segédde avatják és végül 1877-től rövid ideig Komáromban lakik a lányánál.

Szellemi örökségét is örömmel vállaltuk, hiszen a halála óta eltelt 100 év alatt nem vesztett értékéből a Táncsics életmű. Miként Bölöni György írta: „meg nem alkúvó, eszmékhez hű alakjában meg kívánta mutatni, hogy lehet valaki nemzeti szabadságharcra buzdító patrióta és társadalmi forradalmár egy személyben...”

Pályája, kitartása, egész magatartása példaként szolgálhat a mai kor emberének. Hogy miért lehet példa? Jól mutat rá egy régi könyv előszava: „Szolgálni akart, szolgálni a magyar népet, melyből fakadt. A szegény jobbágy fia előtt mind élesebben és élesebben bontakozik ki célja: a magyarságot önállóan gondolkodni, önmagától cselekedni tudó néppé kell nevelni. Néppé, mely előítéleteit lerázva, érezze és akarja használni erejét és tehetségét.”

Ő maga ezt úgy fogalmazta meg: „Hazám, nemzetem, s ennek nyelve volt most is és leszen mindenkori foglalatosságom tárgya.”

Nagy utat tett meg Táncsics addig, míg parasztfiúból takácslegény, majd segédtanító, tanító, író, országgyűlési képviselő és életében példakép lett. A sanyarú jobbágyéletből saját tehetsége és szorgalma által jutott el a századvégi munkásmozgalomhoz. A harcos, megalkuvást nem ismerő, a nép felemelkedéséért minden személyes áldozatot vállaló, a jövőben igaz hittel bizakodó, egész életében az önmaga által megszabott szigorú erkölcsi szabályok szerint élő, elhivatott forradalmár emléket igyekszik méltóan és tisztelettel megőrizni Komárom megye. Ott tartjuk számon megyénk nagyjai között. Balassi, Pálóczi Horváth, Csokonai, Jókai, Babits, Klapka, Fellner Jakab, Szinnyei, Jászai Mari, Bánki Donát között.

Emlékének ápolására 1971-ben múzeumot hoztunk létre szülőházából. Emléktáblák, szobrok jelzik Táncsics életének főbb színtereit, intézmények, utcák viselik nevét. Alig néhány napja zártuk a Táncsics gimnáziumok találkozóját Kisbéren, melyet kétévenként rendeznek meg. S az emlékülés után is sor kerül még több rendezvényre, kiállításra.

E rendezvénysorozattal kívánunk tisztelettel megemlékezni a lelkes

forradalmár, a nép sorsának felemelkedéséért fáradhatatlanul küzdő, a magyar nyelv terjesztésén munkálkodó, generációk számára példát mutató személyről.

Erőt, biztatást adott és ad viszontagságos életútja mindannyiunknak. E gondolatok jegyében kívánok a tudományos ülészak résztvevőinek jó munkát, hasznos tanácskozást.

Varga Gyula
Komárom megye Tanácsának elnöke

ELNÖKI MEGNYITÓ

Tisztelt emlékülés! Kedves kollégák!

A Magyar Történelmi Társulat nemes hagyományai közé tartozik, hogy — jellegének megfelelően — tudományos üléseken emlékezik meg történelmünk nagy személyiségeiről. Széchenyi, Rákóczi, Thököly s más történelmi nagyságok után így kerül most sor Tánacsics Mihály centenáriumban személyiségének, munkásságának, történelmi nagyságának és jelentőségének megvitatására.

Tánacsicsról azt tudja a közvélemény, hogy történelmünk egyik legkonzekvensebb alakja volt, aki egész életében hű maradt eszméihez, önmagához. Nem csak jelen önmagához, hanem a múltbeli önmagához is. Ilyen szempontból pályája egyenletes, töretlen. Nincsenek rajta fények és árnyak, e helyett az emberi jellem fényes, időtálló nemesacélja védi az erkölcsi rozsdásodástól. Hogy mennyire van ez így vagy mennyire nem, annak a megállapítására én — aki nem vagyok nemcsak, hogy a Tánacsics kutatásnak, hanem mégcsak a korszaknak sem a szakembere — nem vállalkozhatom. Legfeljebb annak a konstatálására, hogy Tánacsics személye és munkássága nem vonhatta ki magát az idő szűkítő, s a múlt évtizedek sablonizáló hatása alól, időszerű róla lefújni a rárakódott port.

Amikor ezt az ülészakot terveztük, vita alakult ki a szakemberek egyik csoportjával a tanácskozás jellege tekintetében. Azt kívánták, hogy csak arról legyen itt most szó, ami új a Tánacsics kutatásban, a múlt években felszínre került új tudományos eredményekről. Ne szóljunk most Tánacsics munkásságának az egészéről, hiszen ezt a szakemberek úgyis ismerik. Tudományos műhelyjellegűnek szerették volna emlékülésünket, olyannak, amely a tudomány új mozaikkockáival gazdagítja a különben ismertnek vélt mozaikképet. Mi — többen — ezzel szemben azzal érvelünk, hogy az ülés résztvevőinek jelentős része nem Tánacsics szakértő, egy emlékülés feladata a legújabb kutatások alapján képet adni arról, akiről megemlékezünk. Szeretnénk, ha a tanácskozás résztvevői ezt, az eddiginél teljesebb, igazabb Tánacsics képet vinnék magukkal a tudományos műhelyekbe csakúgy, mint az iskolák katedráira.

Véleményünk szerint ugyanis nagyon is szükség van erre a korszerű Tánacsics képre. Mert Tánacsicsról mindenki hallott, tanult, mert Tánacsics Mihály nem hullott ki a történelem memória-rostáján, csak kissé megkopott, színét, színeit veszítette. Történelmi szerepének egyes tényei és személyiségének egyes vonásai közismertek. Ez jóval több a semminél és jóval kevesebb magánál Tánacsicsnál, s különösen annál, hogy személyisége valóságos helyet foglaljon el, hasson a mai generációkra, különösen a fiatalokra. Hogy mennyire így van ez, azt mutatja az a legújabb, hozzávetőlegesen ezer, különböző iskolatípus tanulói körében végzett feladatlapos felmérés, amely a hazafiság mai tartalmát és jellemzőit próbálja tudakolni az ifjúság között. A közel ezer tanuló közül senki, vagy legfeljebb szinte kuriózumként egy-kettő említi Tánacsicsot a nagy hazafiak, vagy a

munkásmozgalom nagyjai sorában. Az iskolai tanulók emberi példaképválasztására vonatkozó mérésekben sem igen lehet találkozni Táncsics nevével. Nem venném a bátorságot, hogy a nagy hazafiakra vonatkozó válaszokból a fiatalság Táncsics képének szegényességére vonatkozó következtetést vonjak le. Hiszen itt a történelmi szerep nagysága befolyásolhatta a tanulókat, amikor Széchenyi, Kossuth, Rákóczi, Hunyadi után Kádárt, Kun Bélát, esetleg Dózsát helyezik a nagy hazafiak általuk felállított értéksorának az élvonalába. Amikor a példaképváltozásnak a személyiség nemes jellemvonásai szerinti értékeléséről van szó akkor, már legalábbis gyanús Táncsics nevének hiányzása a példaképek közül. A hiba pedig nem Táncsics személyiségjegyében, hanem a róla tudottakban, a róla alkotott kép hiányában rejlik.

Ez a tapasztalat persze nem dönti el azt a kérdést, hogy jelen tanácskozásunk jellegének a megítélésében kinek volt igaza. Lehet belőle azt a következtetést levonni, hogy időszerű és fontos egy korszerűbb, teljesebb Táncsics kép felrajzolása, ezzel tesszük most a hasznosabbat a köztudat szempontjából. Lehet azonban levonni azt a következtetést is, hogy az új részleteredményekre kell összpontosítani figyelmünket, s kibontakoztatni vitázó aktivitásunkat, mert épp ez, csakis ez gazdagíthatja a Táncsics képet, óvhatja meg mindenféle sablonizálódástól. Lehet arra is gondolni, hogy a kettő együtt igaz, s itt az ideje, hogy a részletek mozaikjainak a segítségével ezen a centenáriumi ülésen megkíséreljünk felvázolni egy korszerűbb, sokoldalúbb Táncsics képet, ezzel segítséget nyújtani Táncsics Mihály alaposabb megismeréséhez.

Nehéz megválaszolni a kérdést, mi volt tulajdonképpen Táncsics Mihály, elsősorban politikus, szépiró, publicista, pedagógus, nemzeti történelmünk hőse, mártírja, a forradalmi idők során felszínre került, azt maga alakító személyiség? Minderre a kérdésre választ a történelemtudomány éppúgy, mint az irodalomtudomány önmagában nem adhat. Ezért öröndetes az az interdiszciplináris összefogás, amit tanácskozásunk tükröz. Összegyűltünk itt irodalmárok, irodalomtörténészek, publicisták, kutató történészek, levéltárosok és könyvtárosok és ami külön öröndetes, szép számmal magyar és történelem tanárok, hogy együtt és együttes munkával járjunk a végére a Táncsics kép csiszolásának, újításának, hogy azt majd így vigyük tovább a közvélemény és az ifjúság elé. Reméljük, ez a sokoldalú együttműködés, összefogás hasznos lesz, s például szolgál a különböző tudományágak szorosabb együttműködéséhez.

Mindez azonban nem jöhetett volna létre Komárom megye és Tata város vezetőinek támogatása, a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága, Bíró Endre megyei múzeumigazgató kezdeményezése és a helyi szakemberek, elsősorban Simonné Tigelmann Ilona rendkívüli és alapos szervezőmunkája nélkül.

Mielőtt köszönetet mondanék előadóinknak, hogy sok munkájuk mellett is eleget tettek felkérésünknek, s a konferencia valamennyi résztvevőjének, hogy a szakmai érdeklődéstől vezérelve időt és pénzt nem kímélve eljöttek ide, jelenlétükkel és remélhető aktív részvételükkel meg-

tisztelték rendezvényünket. Köszönöm a helyi kollégáknak a kezdeményezést és a közel sem csekély önzetlen fáradozást, amellyel megteremtették a kedvező körülményeket és létrehozták ezt a tanácskozást. A rendező szervek nevében köszönöm ezt Önöknek és a tanácskozást megnyitom.

Szabolcs Ottó
a Magyar Történelmi Társulat
főtitkára

ELŐADÁSOK

TÁNCSICS ESZMEVILÁGA

Aki Magyarországon önéletrajzot ír, számíton rá, hogy sosem lesz tisztességes biográfiája. Minek könyvtárban, levéltárban vesztegetni az időt, mikor hősünk maga a kezünkbe adja a tudnivalókat: elegendő kivonatolni az önéletrajzát. Táncsics esetében az *Életpályámat*.

Ezt a könyvet az utókor — mondhatni — nem rendeltetészerűen használja. Finnyás tudomány a magyar história litteraria: ami nem fér bele a líra, epika, dráma műfaji szentháromságába, azt — akár emlékirat, akár útleírás, akár vezércikk, riport vagy más ilyesmi — nem szereti befogadni az irodalom arkádiai berkeibe. Akkor sem, ha esztétikai értéke nagyobb, mint egy olvashatatlan színműé, mely valamikor díjat nyert — vagy nem is nyert — egy akadémiai pályázaton. Az *Életpályám* irodalmi elismertetése is késik. Pedig mennyi remek lapot kínál, különösen a szerző gyermek- és ifjúkoráról; a régi-régi falusi életnek, konyhának, iskolának, munkának hány kitűnően leírt mozzanatát őrizi, megannyi értékes borostyánzárványt. Fájlalhatjuk, hogy múlt századi elbeszélő prózánk arisztokraták szívkalandjaival bibelődött s nem hozta létre a nagy parasztregényt — dehogyan nem! itt van, kezünkbe vehetjük. Szerkezete lehet bizonytalan és kacskaringós, szövege itt-ott naív és tudákos; az *Életpályám* minden hibájával vérbeli epika, szépirodalom, olvasni, méltatni kellene. Ehelyett az adatszolgáltatás szerény szerepére kárhoztatják.

Még szerencse, hogy adatai, noha öregedő emlékezet terméke a mű, elég megbízhatóknak látszanak. Táncsicstól tanítója egyszer elkobozta pad alatti olvasmányát: Kisfaludy Sándor egyik színművét. Az esetet a kései önéletrajz szerzője csaknem azonos szavakkal beszéli el, mint egy korábbi, 1835-ből való munkájában. Nem az *Életpályám* hitelességével van a baj, hanem a hiányaival. Írója furcsán rostált. Följegyzett jelentéktelen apróságokat, akárhány fontos művét, tettét említetlenül hagyta.

Elszomorító, ahogyan leírja találkozását Cabet-val, 1846-ban. Történelmi pillanat, európai esemény: a francia kommunizmus atyja a magyar kommunizmus úttörőjével parolázik. A beszélgetés, igaz, egy kicsit nehézkes, mert Táncsicsnak — egy francia nyelvkönyv szerzőjének! — gyenge franciasága miatt latinul folyik: de mégis, miről folyt eszmecseréjük? Arról, hogy miféle nyelv a magyar, a latinnak és a szlávnek valamilyen zagyvaléka-e, mint Cabet vélte. „Fájt, vérzett szívem, mintha éles karmokkal marcangolták volna.” Ennyi, mindössze ennyi áll az *Életpályám*-ban a nevezetes találkozásról.

Meglehet azonban, hogy csakugyan nem beszélgettek egyébről. A nyelvkérdést a tájékozatlan francia vetette föl, magyar vendége pedig könnyen leragadt ennél a témánál. Mert Táncsics élet-halál fontosságú-

nak tartotta a magyar nyelv ügyét; ez a népüdvözítő magyarul akart üdvözíteni.

Eötvös a század közepén, 1848 forradalmainak erőfeszítéseire és nyitott sebeire pillantva ismerte föl, hogy a francia hármas jelszóból a harmadikat, a nemzetek testvériségét, új jelszó: a nemzetiség váltotta fel, s ez lett az uralkodó eszmék egyike — még félt kimondani, hogy a legáltalmasabb. Valójában már évtizedekkel előbb ez az acélrugó mozgat Európaszerte érvet s mind inkább tömeget, különösen Magyarországon, melynek demográfiai és politikai boltozatára nabukadnezári rém-irásként vetült Herder jóslata. Széchenyi zsenialitása abban áll, hogy fölismerte minden tennivalókban a közgazdaság primátusát, de egész tevékenységének éthosza nem egyéb, mint a nacionalista eszme. „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani...”; „Nemzetiség [...] azon titok, melly mindent egyesít.” — olvassuk a *Stadium* bevezetőjében.

Újabb időben annyi vér, sár, ideológiai nyál és átok tapadt a „nacionalista” szóhoz, hogy jó volna, valahányszor eleink nemzeti törekvéseiről szólunk, megbélyegzetlen szóval fölcserélni; a „nacionális”-t javaslom. Hajnalban, kelő nap sugarainál a természet is szebb színeiben mutatkozik; hasonló a hajnalhoz a nacionális ébredés kora: óriási hasznos energiákat állít munkába, nem — mint később — csalfa és terrorista eszközöket; jogérvényesítést, nem pedig jogfosztást akar; zászlajára célként az építést — akadémiaét, színházét, csatornáét — írja, nem a gyűlölködést; és ha a korábban ébredő eltakarja fölegyenesedett alakjával mások elől a napot, tragikai vétség elkövetőjét és áldozatát kell látnunk benne, nem bűnözőt.

1831: a *Stadium* megírásának esztendeje és Táncsics első munkája megjelenésének éve.

A könyvecske címe: *A magyar nyelv*: terjedelme 71 lap. Szerzője — megkésett öregdiák — még jogtanuló volt, amikor írta, egy miskolci nemesúr pályázatára; el is nyerte, Horvát István professzor ítélete által, a kitűzött jutalmat: ötven forintot.

Furcsa könyv. Szerzője mindjárt az elején kijelenti, értekezhetne más tárgyról is: miért nincsenek hazánkban a szűk esztendőkre szánt élelemtárak? jó utak s hajók? virágzó kereskedelem és népes városok? nem kellene-e az úticsinálást adóelengedéssel serkenteni? Még más efféle is eszébe jutott Táncsicsnak, de a cenzúra már első könyvének első lapján sorokat törölt.

A pályázat azonban nem közgazdasági, hanem nyelvészeti munkát kívánt. Táncsics magas nézőpontról tekint a tárgyra; a kérdés az: „magyarok vagyunk? azok leszünk?”

Mi a magyar nyelv helyzete az országban? „... aze a haza és nemzet nyelve, mely csak némely részeken kisebb vagy nagyobb kiterjedetben hallatik, vagy az, mely a birodalom és ország minden szögletében hallható”, vagyis a latin? Ha valaki Franciaországban azt tapasztalná, hogy kávéházban, játékszínben, utcán mindenütt az angol járja (mint nálunk a német), nevezhetné-e a franciát az ország nyelvének? Eleink számtalan idegent befogadtak, de nem törődtek vele, hogy a letelepültek a magyart

megtanulják, s azzal sem, hogy nyelvünk vonzó és könnyen elsajátítható legyen. Grammatikánk csupa zavar és nehézség, ezért „egészen új és a józan észen épülendő grammatikához kell fogni”, eltörölvén a kivételeket, melyekhez csak a szokás ragaszkodik. Ugyan mi szükség van az ikes igékre? Ha mondhatjuk, hogy *huszárt, kalmárt, célt, vért*, miért ne mondhatnók, hogy *kenyért, kosárt, kézt, házt*? Rendhagyó alakok nélkül nyelvünk rendszerét „két-három árkuson tökéletesen elő lehetne adni”, és közepes elme is két hét, sőt egy nap alatt megtanulhatná. „Ha a szokás helyet a józanészt tennők alapul, oly nyelvet mivelhetnénk ki, mely könnyűségére, egyszerűségére és szépségére minden nyelvet felül haladna”. Csak határozzuk el, „az ész, a józan ész követendjük, nem a szokást, nem a mechanizmust. Ezig a szokás szabott törvényt, ezután a józan ész.”

Íme, Táncsics vezérszava, a józan ész — 1844-ben annak a könyvének a címe, amelyben kommunista elveit fejtí majd ki — már első munkájában felhangzik és programot diktál. Egyelőre a magyarosodását. „Mi szokásból mind ezig idegen nyelvet tanultunk, és most a józan ész a szokáson győződelmeskedni akar, magyarok kezdünk lenni, nem latánok. Mindenki törekedik a magyar nyelv terjesztésén, hogy a nem magyar magyarok is magyar magyarokká legyenek.”

Voltaképpen Táncsics is nem-magyar volt: apja horvát, anyja tót. „Ilyen ős szittyá magyar vérből eredtem én” — teszi hozzá kedves iróniával az *Életpályámban*. Mindegy, szittyának tudta magát, és magyar anyanyelvének sérelmét személyes sérelemnek fogta föl. Gyermekekoriiban gyakran hallotta, hogy a német nyelvnek elsőbbsége van hazánkban, mert a császár is németül beszél. E megalázó emlék mélyen bevésődött lelkébe, s második természetévé vált a törekvés, minden megtenni, hogy „magyar hazánkban a német nyelv ne kapjon lábra” — írja 1864-ben, *Erős hit* című munkájában.

De Táncsics, a józan észre hivatkozva a szokás ellenében, elvárta, hogy amiként magyar magyarrá vált ő és családja, úgy „minden határainkon belül lakó akár minő nyelvű embertársunk megmagyarosodjék, még pedig nem csak akármikor, hanem minél előbb...” E nagy feladat elvégzésére négy mód kínálkozik.

Az első a sajtószabadság. Ismét egy vezérszó, melyet Táncsics már első könyvében leír. Most még habozva, mert ha minden nyelven megadatik a nyomtatás szabadsága, az inkább hátráltatja, mintsem segíti a nyelv-egységet; ha pedig csak a magyar nyelvű írások mentesülnek a cenzúrától, csorba esik az elven: „ez nem volna tökéletes szabadság”.

A második mód: „a hivatalok magyar nyelven folytatása”. Ezt nem tudjuk, hogyan képzelte el Táncsics, mert a cenzúra csaknem az egész passzust kitörölte.

A harmadik mód: a magyar tannyelv. „A könyveket első iskoláinktól fogva mind magyarul kívánnám”, nem latinul tehát, „de úgy, hogy a végökbe szedetnének a ben találtató szók, német jelentéseikkel, a tót vidékeken tót jelentéseikkel, az oláh részeken oláh jelentéssel...”

Csak találgathatjuk, mi lehetett a negyedik — Táncsics szerint a leg-
hatásosabb — mód, a cenzor ugyanis erről semmit sem hagyott meg. Va-
lami sejtelmünk azért lehet, mert a következő passzusban ezt a — nyelv-
szeti munka lapjain szokatlan — szöveget olvashatjuk: „Hát jobágyaink
sorsán nem akarunk könnyíteni? hiszen ők nem okai, hogy jobbágyok, va-
lamint mi sem vagyunk okai nemjobágyságuknak; mert ugyanazon vak
eset szerint a jobágyok születhettek volna azok[nak], mik mi vagyunk, és
megfordítva...” — és újabb cenzori törléssel ér véget a különös nyelv-
szeti mű.

Két év múlva Táncsics következő munkája: *Magyar és német beszél-
getések s nyelvgyakorlások e két nyelv hirtelen megtanulására*. Szerzőjé-
nek már volt tapasztalata a cenzúrával, de a szellemhőherok még nem
tudhatták, kivel van dolguk: észrevétlen maradt, hogy az ártatlan nyelv-
tani példák közé („Nem valának tánczosnőjinknek burkonyaik?” — „Nem
vált nekem deréktyúm?”) Táncsics egy kis puskaport kevert, ilyen monda-
tokat: „Azon ország vagy nemzet, melynek törvénye idegen nyelven van
írva, boldogtalan!” — „Ahol jogasság nincs, nincs ott morál, nincs religio.”
— „Magyarországban nem kevés iskola van, de józan növelés nincs.” —
„Miért nincsenek nálunk gyárok?” — „A jog mindennek alapja, ezen
nyugszik s nyughatik csak a nemzetek boldogsága.” — „Minél nagyobb a
nemések szabadsága, annál nagyobb a jobbágyok szolgasága.” — „Szomo-
ru, midőn a népek örökös rabszolgául tekintethetnek.” Különösen fon-
tos az a mondat, melyben Táncsics először pedzi a tulajdonviszonyokat:
„A hol a tulajdon csak kevésnek kezében van, nincs ott boldogság.”

A becsempészett mondatokból persze botrány lett: a könyv József ná-
dor kezébe került (ebből tanultak a gyerekei), s a főherceg vizsgálatot in-
dított, és a figyelmetlen cenzort elcsapták. Ennek ellenére Táncsics még
néhány nyelvkönyvében megismételte a stiklit, és módszerének követője
is támadt Vajda Péter személyében.

Táncsics harmadik műve, *Nyelvészet* címmel, ugyancsak 1833-ban lá-
tott napvilágot. Ebben kezdi meg támadásait a Magyar Tudós Társaság el-
len, s folytatja negyedik könyvében, melynek címe *Kritikai értekezetek*;
ennek két kötete 1835-ben került ki a sajtó alól.

Táncsics nagyon sokat várt Széchenyi Akadémiájától; megalapítását
első könyvében történelmi korszakhatárnak jelölte ki. De hamar csalódnia
kellett.

„Minthogy az embernem czélja boldogság, boldogság pedig jog és
morály nélkül nem képzelhető”, fontos megtartani a sorrendet: „Boldogok
legyünk először, aztán tudományoskodjunk, ha kedvünk tartja.” „A Tár-
saságnak [tehát] mindenk előtt olyan kis nevelési könyvet kellett volna
készítenie, melynek nem létét a legpompásabb kastélyban szinte úgy ére-
zik, mint az alacsony kunyhókban. Olyan kis katekizmust lett volna jó
eleinte készíteni, melyben a jog kézzel foghatólag adatnék elő; melyben a
szent morály mindennek lelkére adatnék, melynek olvasására a szívek
meglágyulva olvadoznának, s a keserű könyektől fáradt szemekből már
egyszer örömkönyvek csuroghatnának.” Táncsics saját írói programjának

megvalósítását követelte az Akadémiától, persze hiába, mert az mindenféle egyéb — játékszíni, fordítói, nyelvészeti — munkákkal kezdett foglalkozni, ráadásul rosszul, mert helyesírása elhibázott, fordítói terve hiányos, nem tartalmazza Rousseau *Contrat social*-ját.

Rousseau nagy tekintély Táncsics szemében; egyetértéssel idézi *Discours sur l'inégalité* című könyvéből, franciául, a nevezetes passzust, mely szerint minden rossz, minden bűn, háború, gyilkosság, nyomor és borzalom a magántulajdon következménye. Mindezen szörnyűségek megszüntetése a jól felfogott neveléstől várható; „azért kérem, [. . .] mindenre a mi szent, anyi milliók szenvedésére s azok keserű könyeire kérem a nagy érdemű és Tekintetes Társaságot, fordítsa minden figyelmét a nevelésre”, hiszen már Kant megmondta (akit Táncsics németül idéz), hogy a nevelés a legfőbb emberi feladat. „Hozzá tehetne volna még, hogy józan nevelést eszközölni legszentebb kötelessége minden embernek; mert csak okos nevelés által remélhetni, hogy a jog, a természet törvénye és morály kifejlődik s terjed, melyen ohajtott közboldogságunk alapuland.”

★

1835-ben járunk; Táncsics még egyetlen politikai művét sem írta meg, de egész élete munkásságának legfontosabb vezérszavai — józan ész, természetjog, nyelvesség, jog, szabadság, sajtószabadság, nevelés, morál, boldogság — megtalálhatók első négy, nyelvészeti könyvének lapjain. Megkísérelhetjük immár fölvezetni szellemi arcképét, eszmevilágának fő vonásait.

Szórványos előzmények után a XVIII. század az utópiák és utópisták százada. Így szólván eltérnek hanyag nyelvhasználatunktól, mely mindenkit, aki Marx előtt a meglevőtől gyökeresen különböző társadalmon gondolkodott, az „utópista szocialisták” címkéje alá sorol. Ez a megnevezés szűk is, tág is: mert voltak nem szocialista utópisták, és nem minden Marx előtti szocialista volt utópista. Továbbá: nem mérvadó, művelte-e valaki vagy nem az utópia irodalmi műfaját: Holberg utópiás regényt írt Klimius Miklós föld alatti utazásáról, de ettől még nem vált igazi utópistává; ellenben utópistának tarthatunk olyan szerzőket, akik egy sort sem írtak képzelt birodalmakról, falanszterről, Ikáriáról.

Az utópista a társadalmi gondolkodás egyik lehetséges módjának, egy mentalitásnak a képviselője. A fennálló rend vizsgálatából indul ki, s azt eszményeivel, a természet, a ráció, az igazság, a morál kívánalmaival elmentésnek tapasztalván, megváltoztatásra ítéli. A változtatás, mivel általános principiumok diktálják, természetesen csak mindenre kiterjedő, általános és gyökeres lehet. Az utópista rendületlenül bízik az emberi értelmességben, melynek csak felvilágosító szóra, a jó és a rossz helyes kijelölésére van szüksége, ezért a nevelést választja a változtatás eszközüül. Rend szerint a megrontott intézményektől független nevelést, a népszerű könyvecskét, kátét; néha, de korántsem mindig, a szó irodalmi értelmében vett utópiát, mely a változáson már átesett képzeletbeli társadalom (vagy társadalom-rész) boldogra fordult életének meggyőző példájával igyekszik

hatni az értelemre, kicsik és nagyok, gazdagok és szegények józan belátó képességére.

Az utópistának ez a vázlatos ideálképe tökéletesen ráillik Táncsicsra. Már nyelvészeti munkáiban elszórt megjegyzéseiből kiderül, hogy nem a fennálló rend egyik vagy másik elemét tartotta kárhozatosnak, mint például Széchenyi a hitel hiányát. Táncsics társadalomkritikája totális, magát a feudális rendszert ítéli el. A *Kritikai értekezések*ben így ír: „Alig várják a szükölködő lakosok, hogy az aratás bekövetkezzék, millió verejtékcsep között gyűjtik össze a terméktelen s kicsigázott kopárokon silány gabonájukat. Midőn ritka kepejük gyakran már csirába indult, jönnek a tizedelők s elviszik a tizedik és ötödik csomót. A többi valamely lóforma állatokon hazahordják. A szerűt félmeztelen gyermekek fogják körül, örülve, hogy már nem sokára kenyerek leend. Olcsón vesztegetik el gabonájuknak egy részét, hogy adójukat kifizethessék. Egy részt újra földbe hintenek jó reménység fejében. A megmaradtul fizetik ki a lelkipásztort, az ökörpásztort, lópásztort és más pásztorokat; még egy részt félre kell tenniök a katonaság számára. Végre a rostaalyból vagy ocsuból sok sopánkodás között a mesternek is kijár a magáé.”

A jobbagy feudális terheiről, fizess-fizess-litániájáról más is szolt hasonlóan éles szavakkal, például Felsőbüki Nagy Pál az országgyűlésben, 1834. november 15-én. Ő egy törvényjavaslat mellett érvelt, az úrbérváltás részleges reformját igyekezett elfogadtatni, érdekeikre hivatkozva, osztálya tagjaival. Táncsics mint gyakorlati politikus maga is javasolt reformtörvényeket; van, az 1846. évi *Népkönyv*ben, egy tíz pontból álló javaslata is, a márciusi 12 pont egyik előzménye; de számára mindez csak a totális társadalom-változtatás egy-egy lépcsőfoka volt, közelítés ahhoz az eszményi állapothoz, melyet egy eszme — a józan ész — ír elő.

A józan ész axiómákkal és dedukciókkal vezeti a gondolkodót. Axióma, hogy az ember és az emberiség célja a boldogság. Logikus, hogy mindent, ami akadályozza e cél elérését, félre kell lökni az útból. Rousseautól, akit huszonkilenc éves korában olvasott, előbb németül, aztán — kedvéért elsajátítván a franciát — eredetiben is, megtanulta Táncsics, hogy minden baj a magántulajdonból ered. Később, egy másik „francia derék író”, Cabet hatására, „a vagyon és vagyontalanság” antagonizmusát kárhóztatja: „E két osztály örökös forrásául szolgál minden rosznak...” Nyilvánvaló, hogy a „gyökeres orvoslás” csak az ősbűn kiirtása lehet: a magántulajdont, melyet rablás hozott létre, kell eltörölni és „közös használat”-tal helyettesíteni. Csak akkor lesz boldogság, ha a gyermeknek nem kell megismernie az enyém-tied fogalmait. „Hiszen ez valóságos kommunizmus volna, kiáltanak föl iszonyodva némelyek az olvasók közül. — Igen is, felelem.” — írja Táncsics a *Józanész*ben.

A köztulajdont nem deklaráhatja törvény, nem létesítheti erőszak; e deduktív eszmény elfogadására a nevelésnek — a propagandának — kell rábírnia az emberiséget. A fennálló társadalmi rendet, mely a magántulajdonon alapul, csak a szokás szentesíti, a józanésszerű nevelés tehát a szokás ellen lép fel s hirdeti ősi axiómáit: az emberek természetadta egyen-

lőségét, a mindenkit megillető jogot és szabadságot, a boldogság és a morál e mellözhetetlen feltételeit.

A nevelés munkáját hosszú időre kell szánni, mert a közös használat kora még messze van, különösen Magyarországon. Az átmeneti szakasz a részleges javításoké. Ezek egyike — paradox, bár logikus módon — a magántulajdon megerősítése volna.

Van Táncsicsnak egy kevésbé ismert munkája: „*Földmívelési ipar ébresztésének egyetlen módja*; 1842-ben jelent meg. A szerző itt is a tulajdon eredetéről értekezik; nem minősíti egyszerűen rablásnak, mint a *Józanészben*, de leszögezi, hogy kevés a jogos foglалás, „mert majd mindenki többet foglalt el, mint a mennyire szüksége volt”. „Hogy néhány ezer család egy egész nagy hazának fölszínét bírja, vagy jobban mondva bitangolja, [...] hogy több milliónyi család néhány ezer miatt szüntelen csak szomjazzék a haszon után, de a hasznot ne érezhesse: nem fér meg a keresztény jogassággal. [...] ez bün...” Ezen változtatni, „habár igazságos volna is, most már lehetetlen, tehát úgy kell vennünk a dolgokat, miként vannak”. E fegyelmezett realizmus jegyében Táncsics azt javasolja, hogy törvény mondja ki mindenkinek szabad birhatási jogát, a földesurak pedig adják el a nincsteleneknek minden fölöslegüket. Ily módon a jobbágy válóságos tulajdonra tehet szert, s az országra a virágzás korszaka köszönt, mert „szorgalom ébresztésre minden eszközök közt, melyeket emberi ész kigondolni képes, leghatalmasabb a sajátbirtok”.

Meglepő, hogy a köztulajdon őszinte híve nyilatkozzék magasztaló szavakkal a magántulajdon előnyeiről, meglepő, de nem páratlan. A *kommunisták kiáltványának* szerzői valósággal ódát zengtek a kapitalista szorgalom teljesítményeiről, és Marx nagy érdeméül tudta be az 1846. évi krakkói forradalom vezetőinek, hogy — okulva a korábbi lengyel felkelés kudarcából — a jobbágyokat *tulajdonosokká* akarták változtatni, dicső példát mutatva ezzel a *nemzeti* kérdésnek az elnyomottak ügyével való összekapcsolására. Szinte szóról szóra azonos módon nyilatkoztak 1846 lengyel eseményeiről azok a francia kommunisták, akik *La Fraternité de 1845* címmel buonarrotiánus lapot adtak ki Párizsban. A kommunista Táncsics nem tett egyebet, mint évekkel megelőzte őket: már 1842-ben fölismerte a magántulajdon és a nemzetiség összefüggését. „Az orosz minden hozzá közelfekvő kisebb országokat elnyeléssel fenyeget” — „ki álland neki ellen?” Petőfi kérdezi majd, 1846-ban: „S ha jó az ellen, vért miért ont?” — ti. a jobbágy. Táncsics szerint bizony nem ont; megmutatta az 1830—31. évi „lengyel zendület” idején, hogy nem siet védeni a hazát, míg „nem szabad ember”, s míg birtok híján nincs mit védenie. Ha nemzetünk végveszélyét elkerülni akarjuk, tegyük a honvédelemben érdekeltté a jobbágyot tulajdonossá változtatásával, s egészítsük ki alkotmányunkat egy alaptörvénnyel: „*Magyarhonban minden emberlény tökéletesen egyenlő jogu és szabadságu*. E néhány szónak oly varázs ereje van, hogy a pusztán heverő magyar földet paradicsommá változtatja, [...] a Dunát szabályozza, rajta hidakat épít a hazát vasutakkal szeldeli keresztül, a mocsárok helyeire városokat varázsol, a homokhalmokat kertekké változtatja...”

E helyen Táncsics Széchenyi programjára utal, a *Stadium* következő

szavaiból kölcsönöz: „... csak tőlünk függ vízcsatornák, gőzhajók által Édenné bájolni a most oly nagy részben sivatag honunkat; csak mitőlünk viruló kerteket, szorgos gyárokat, szabad embereket állítani oda, hol ma róka s farkas lappang, szomorú jószág teng, és szolganép henyél.” A szöveg hasonlóság látszólag egyetértést, valójában polémiát takar. Táncsics gyanakvással tekint Széchenyi, Kossuth, Eötvös és mások részletreformjaira. Elhiszi, írja a *Társalkodó* 1843. évfolyamában, hogy „Ludoviceum, színház, museum, [...] az óriási lánczhíd, a Duna szabályozandása, több vasut, csatornák mind az egész boldogítására czéloztatvák, de kérdem: javitnak é ezek sokat?” — javitanak-e ha nem igazítottat meg „az emberiségnek tévesztett iránya”? „... sok jó, mit annak nevezünk, mit annyiszor emlegetünk, csak *áljő*, vagy éppen rossz, mert fogalmunk a jórul fonák. [...] Az ugynevezett czélszerű elrendezése a börtönöknek, a büntető törvények, [...] a lelencz-, az árva-, a kórházak s más ezekhez hasonló intézetek, akármely üdvösöknek tekintsük is azokat, vagy éppen nem, vagy csak kevésbé akadályozzák a rossz terjedését...” A reformkor teljes gyakorlati programjának totális bírálata ez; helyette Táncsics, vérbeli utópistaként, egyetlen panaceaát ajánl: a népnevelést. Ezt sem a hagyományos intézmények keretei közt: „ha minden legkisebb faluban is valami pompás nagyszerű iskola állittatnék, [...] a népnövelés keveset nyerne” — írja a *Társalkodó*-ban; inkább szerkesszen ki-ki népszerű felvilágosító könyvecskéket, teszi hozzá 1846. évi *Népkönyvében*. Ő maga jó példát mutat: egyremásra gyártja népies iratait.

A néphez szólva változatos irodalmi eszközökkel él. Hogy jobbagy olvasói lássák: közülük való szól hozzájuk, 1842-ben megírja első (rövid) életrajzát s benne a talán elhatározó mozzanatot: robot-szántás közben a hajdútól kapott ütlegek kitörölhetetlen emlékét. 1843-ban naptárt készít iparúzők, kézművesek és földművelők számára; a cenzúra miatt nem jelenhet meg. Gyakran szó fejtegetései közé példázatokot; a *Rényképek* és egyéb elbeszélései, tanregényei maguk is epikusan kikerekített, önállósult példázatok. A XVIII. századból örökölt katé műfaja sem hiányozhat esz-köztárából; az 1846. évi *Népkönyv* alcíme: Polgári Katekizmus a nép számára. Utópista regényt nem írt; azt a rusztikus falanszteriadát, melyben — Fourier nyilvánvaló hatása alatt — szövetkezeti közös gazdálkodás, közös ház tervét dolgozta ki 1850-ben, *Tanító- és tanítványának beszélgetése* címmel, párbeszédes formában fogalmazta meg. Az csak természetes, hogy stílusa közérthető; tiszta irodalmi nyelven szól, de a népi eszjárást követi, népiessége tehát politikai népiesség. Legjobb passzusait indulatai diktálják, ilyenkor nyers, mint a paraszti szó. A *Józanészben* például a liberális reformpolitika huszonnégy vezérszavára tesz, ábécé sorban, szatirikus megjegyzéseket: Gazdasági egyesület = „Felfordult világ.” Gőzhajózás = „Czifra nyomoruság.” Iparegyesület = „Éretlen erőtetés.” Múzeum = „Sujtás és vörösfolt a nadrágon.” Vasút = „Korunk betegsége.” Váltójog = „Majmoknak sült veréb.”

Népirataiban Táncsics felvilágosít, oktat, érvel, ironizál, de nem lázít. Nem szólít fel forradalomra, inkább tűrést, takarékossgot, józan életet ajánl. 1846-ban, a *Népkönyvben* így ír: „a fenálló törvényeket szentül meg kell tartani; ovakodjatok tehát, s valami zenebonát ne okozatok se-

hol, ha életemek kedves, és ha szeretitek e hazát. Halál annak fejére, a ki törvénytelenül, és véres zavargással országgyűlésen kívül akar a bajon segíteni." A *Hunnia függetlenségében* mintha Cabet nevezetes passzusát visszhangozná: „Ha szavam olly hatályos volna, milly szent és igaz ohajtásom, hogy illy valamitől Isten megőrizzen; s ha a sajtó szabad volna: lelkenek minden erejét arra meríteném ki, hogy a netalán kitörhető revolúciót ránk nézve veszedelmesnek megmutatnám, s elejét venni igyekezém. Nemzeti függetlenségünk örökre elvérzenék, ha most illy valamire vetemedni elég esztelenek volnánk.” Táncsics csak akkor helyesli a forradalmat, ha „az egész nemzet indul fel valami újat kivíni”; az viszont nem revolúció, hanem „határozat”. Táncsics nem megalkuvást, beletörődést, még csak nem is halogatást prédikál; ellenkezőleg: a közegyetértést sürgeti; nem rimázkodni kell a szabad sajtóért, hanem elhatározni.

Táncsics optimizmusa olykor szemantikai játékon alapul, érvelésébe gyakran csúszik be naivitas, javaslataiba kicsinyes aprólékosság. A *Népkönyv* 8. törvényjavaslata az évenkénti országgyűlés (a márciusi 12 pontban ez lesz majd a harmadik) — de minek hozzátenni, hogy az országgyűlés mindig az év első napján kezdődjék? Tipikus utópista mentalitás ez: mindent előre szabályozni, aprólékosan kidolgozni, megkötni a jövő kezét. Az utópista, miközben magas eszményekre veti szemét, lába előtt léptéket téveszt. *Erős hit* című röpiratában Táncsics éppoly komolyan értekezik a szellőztetés hasznáról, mint másutt sorsdöntő törvényjavaslatookról. Ugyancsak az *Erős hit*ben kollégiumot sürget a szegény sorsú gyerekek taníttatására; nagyszerű és praktikus ötlet, nyolcvan év múlva meg is valósul — de néhány lappal odébb arról van szó, hogy a honvédség hadteste a Balambér, Avar, Álmos, Árpád neveket viseljék: grandeur és misere a gondolkodásban. Minden utópistának hivatkozási alapja, az ész, nemcsak a rosszakarát frigyében képes szörnyűségekre; embertelen arcot mutathat a legjobb szándékkal egyesülve is. Minden, ami emberi: élet, társadalom, nyelv, történelem, tele van egyediséggel, kivétellel, rendhagyással; az utópista mindenütt mániákusan rendet, egységet, racionalizált egyformaságot akar; kiirtani — mint Táncsics — még a nyelvből is a kivételeket. Az utópista nem veszi észre, mikor válik zsarnokká vagy nevetőségessé.

★

A XVIII. század utópistái még nemigen ütköztek bele a nemzetiség problémájába; a következő században már számolniuk kellett vele.

Táncsics — akárcsak Széchenyi — a nemzeti lét vagy nemlét kérdésével viaskodik: fenntartani „egy keleti, nem éppen dicsőségtelen népfajt [. . .] a késő kornak”, vagy „e faj a nemzetek sorából örökre kivesz” — írja a *Népkönyv*ben, 1846-ban. A megtartás módjáról azonban eltérő véleménye van. Akadémia, színház, kölcsönpénz, apró javítások, „igazabban mondva foltozások”: mind nem sokat ér; „hogy egy bizonyos nyelvet beszélő ember-csoport nemzetet, azaz compact polgári társaságot képezzen, oda [. . .] az emberben magában rejlő istenadományi jog és szabadság kívántatik” — így polemizál 1844-ben, Széchenyi kétgarasos terve ellen irt

röpiratában. Voltaképpen nem is vagyunk még nemzet, „nem is képezünk igazi compact társaságot; e haza népességét különféle színezetű, nyelvű, szokásu, érdekű castok, privilegiált testületek, jobbagyszolgák vegyülete teszi”. A társadalmi különbségek tarkasága s a tízféle nyelv a feudális rendszer urainak kedvez; az utópista mentalitás és a modern, politikai nemzeteszmény mindenben — jogban, érdekekben nyelvben — egyaránt az egységet követeli meg.

Táncsics a nyelvegység híve. Vajda Péter is az volt, de 1833-ban még azt latolgatta, vajon a német, a szláv vagy a magyar legyen-e az ország egységes nyelve. Táncsics számára sosem volt kérdés: csak a magyar lehet, s elvárta, hogy az ország minden lakosa mielőbb tanulja meg. Serkentésül, időnként, különösen idősebb korában, adminisztratív intézkedéseket is javasolt: 1871-ben például azt, hogy a még erősen németes Pesten csak magyarul tudó telepedhessék le, az idegenajkú pedig Debrecen, Szeged, Kecskemét városában kapjon lakhatást. Máskor, például a *Hunnia függetlenségében*, elegendőnek tartotta a magyarság politikai vonzóerejét: „erőszakkal magyarrá tenni egyet sem fogunk megkísérteni, hanem Magyarországot annyira emelni föltettük magunkban, hogy a sajtóságos s nyelvre nézve tőlünk különböző népcsoportok dicsőségnek tarthassák bennünk önként felolvadni”. Egyenlő jogot, egyenlő szabadságot tehát! — ismételteti Táncsics refrénszerűen; „ez képes csak — írja *Földművelési ipar* című könyvében — a hazához csatolni minden emberlényt s nemzetiségünk megalapítására is sikeresebb mód, mint a csupa nyelvterjesztés”, s addig is, amíg az összeforrás meg nem történik, az egyenlő jog és szabadság — 1849-ben kidolgozott alkotmányjavaslata szerint — mindenkit illeszen meg, „bármí ajkú legyen is”.

A nyelv Táncsics felfogásában egy magasabb eszménynek rendeltetik alá. „Czélunk a boldogság, s annak elnyerésére legszükségesebb eszköz a nyelv” — írja a *Kritikai értekezetekben*. Fontossága így is óriási: azért, hogy a kommunikációt szolgálja, egyetértést, közakaratot, erőt hoz létre — fejtegeti a *Józanészben*. Ezt a funkciót csak az egységes nyelv töltheti be, Táncsics szóhasználata szerint a „köznyelv”, előbb országonként, aztán világméretben. „Míg minden emberek közt egy köznyelv nem divatoz: addig közboldogságot reménylenünk nem szabad — hirdeti a *Kritikai értekezetek* szerzője. — Természetünk egy, jogunk egy (legalább egynek kell lennie), alkotónk egy, földünk egy, napunk egy, sat. és mégis mily tömérdek különbözőségek léteznek köztünk! Miért kell különböző mértföldeknek, nyelveknek, mértékeknek, öleknek, réfeknek, pénzeknek, sat. lenniök? Egyformák lesznek e ezek egykor? nem tudom, de óhajtom.”

A gyakran oly kicsinyes Táncsics tudott hatalmas távlatokban gondolkodni. Az emberiség távoli jövőjében olyan kort pillantott meg, melyben nem lesznek külön nyelvek, nem lesznek nemzetek. Széchenyivel vitázó röpirataiban írja: „Az egyetemes emberi család eszméje elnyeli majd egykor a nemzetiség aprólékosságait”, s a *Hunnia függetlenségében* azt is megjósolja, mikor: „Ha midőn majd a historiai jogok elavulandottak, a tulajdon birtok is megszűnendett, s helyette a tökéletes közhasználat

(communismus) áll be: [...] akkor már meg fogott szünni a külön nemzetiség, és határokkal elválasztott haza.”

És addig?

Addig, míg elkülönözött nemzetiségek léteznek: törekvésünknek oda kell irányozva lenni, hogy mint magyarok e szép hazában nemzetiségünket szilárdan megalapítsuk, fentartsuk, minél hosszabb időre létezésünket biztosítsuk, homályban és dicsőségtelenül ne maradjunk, sőt az egykor bekövetkező népek harmonijában eredeti típusként fajunk örökké kivethető legyen, s hogy azonban itt addig lehetőleg boldogul éljünk.”

*

Történetírónak nem illik fölteni ilyen kérdést, de én fölteszem: boldogan élt-e Táncsics?

1840-ben, nem is tudom, hányadszor, ismét egy nyelvtankönyvet adott ki, megint azokkal a ravaszul és merészen becsempészett példamondatokkal. Ezek egyike így szól: „Álmomban egy haza képét láttam, melyet ébren nem felejthetek.” Megismerkedvén Táncsics eszméivel és törekvéseivel, nem nehéz immár elképzelnünk, miféle álomlátása volt, miféle szuggesztív ragadta életútjára sodró erővel, miféle éber megigézett-ség szabott gondolatainak és tetteinek törvényt. Igaz, megtépták a cenzúra körmei, arcucsapásként érte nem egyszer kinevettetés, éveket kellett töltenie börtönben és rossz szagú rejtekhelyen, de mondhatjuk-e boldogtalannak azt, aki mindenkor egy alvajáró biztonságával követte önön törvényének szavát?

Egyébként nem is kell tanakodnunk és találgatnunk: a kérdésre válaszol ő maga: „Az emberi nem jóllétét ohajtom, a morály uralkodást epekedve várom, az igazságért szomjuhozom, s érzem, hogy szerencsés ugyan nem, de boldog vagyok.” (*Kritikai értekezetek*)

TÁNCICS MIHÁLY ÁLLÁSFOGLALÁSAI A JOBÁGYKÉRDÉSBEN

A jobbágy-földesúri viszony megszüntetése a reformkori gondolkodók számára a társadalmi átalakulás, a haladás legfontosabb előfeltétele volt, így nem csodálkozhatunk rajta, hogy a megszüntetés módozataira számtalan elképzelés és terv született. A liberális reformerek már az 1830-as években célul tűzték ki az úrbériség megszüntetését, kemény harcot folytatva azokkal a konzervatívokkal, akik a változtatások szükségét már ekkor sem merték tagadni, de a hagyományos nemesi politikai szellemében legfeljebb arra voltak hajlandók, hogy könnyítsenek a jobbágyok helyzetén. Az 1832—36. évi országgyűlésen az úrbéres viszony felszámolásában a reformerek által legfontosabbnak vélt első lépést, a jobbágy és földesúr egyezkedésére bízott örökváltság törvénybe iktatását még sikerült megakadályozniuk, miután azonban 1840-ben ez a törvény megszületett, az 1840-es években a konzervatívok sem tartották elégségesnek a jobbágyok helyzete könnyítésének szólamaít hangoztatni. Elfogadták az örökváltságot, belenyugodtak a jobbágy-földesúri viszony megszüntetésébe, de csak abban az esetben, ha a földesurak az elveszett úrbériségért nemcsak méltányos, de tökéletes és teljes kárpótlást kapnak a megváltási összegekben.¹

Táncsics Mihály a radikális politikus és gondolkodó akkor kapcsolódott be az 1840-es években a jobbágykérdésről folyó vitába, amikor már nem egyszerűen arról kellett a közvéleményt meggyőzni, hogy az úrbéres viszonyt meg kell szüntetni, hanem arról, hogy a megszüntetés nem lehet más, mint egyszerre történő és minden földesúri hatalom alatt élő alattvalóra kiterjedő jobbágyfelszabadítás. Állásfoglalásaiban két szakasz jól elkülöníthető. Az 1848-as törvény megszületését megelőző években — természetes módon — azok harcostársa, akik mielőbb jobbágyfelszabadítást kívánnak s a parasztság szempontjai szerint közelítve az úrbériség megszüntetését radikális nézeteivel arra ösztönöz, hogy a liberális reformerek se elégedjenek meg részleges megoldásokkal. A felszabadító törvény megszületése utáni hónapokban a Munkások Újsága szerkesztőjeként, az első népképviselői országgyűlés követeként módja volt megismernedni a volt jobbágyok és zsellérek panaszaiival, a felszabadító törvény által megoldatlanul hagyott kérdésekkel s minden erejével a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztéséért harcolt.

I.

Táncsics Mihály jobbágyfelszabadítással kapcsolatos nézeteit az 1840-es években legteljesebben a „Nép szava Isten szava” c. röpirata tartalmazza, amelyet 1846—47-ben írt, de csak kéziratban terjedhetett, mert kinyomtatására csak a cenzúra eltörlése után kerülhetett sor. Negyed-

századdal később ő maga is úgy látta: „műveim közül ez az, mely a közteherviselés megalkotására s az úrbér megszüntetésére különösen hathatós befolyással volt, noha 1847-ben még csak titkon kéziratban terjesztett.”² E hatás lemeréséhez két irányból is közelítenünk kell. Legalább fő vonalaiban utalnunk kell rá, hol tartott a liberális és konzervatív nemesi közvélemény az utolsó rendi országgyűlés megnyitása előtt az úrbéres viszony megszüntetésével és a közteherviselés bevezetésével kapcsolatos elképzelésekben s milyen eszmei fejlődéssel jutott el Táncsics Mihály odáig, hogy az Életpályám tanúsága szerint oly erőteljesen szóljon a robot és dézsma „eltöröltetését vitatva, miként senki más”.³

A jobbágyi állapot, amely a 19. század második harmadában hovatovább már csak Közép-Kelet és Kelet-Európa paraszti lakosságát jellemezte a személyi és dologi jogok csonkaságát jelentette. A jobbágyosztály egésze, bár ekkor már nem érvényesült a földhöz és a földesúr személyéhez kötöttség, polgári jogaiban korlátozva volt, nemcsak azért, hogy kívülrekedt a privilegizáltak országrendiséget élvező csoportjából, s így nem volt sem választó, sem választható, nem számított tehát a nemzet tagjának, hanem amiatt is, hogy az úri joghatóság érvényesült fölötté s mindenkori földesura személyével kapcsolatos jogok birtokosa is volt, azaz a jobbágyosztály egésze személyében alá volt vetve a privilegizált nemesi rendnek. Az egyik földesúrtól a másikhoz való költözés lehetősége még nem eredményezte a jobbágyi állapotból való szabadulást, amelyre a 19. század első harmadában is csak kivételes és különleges esetekben volt mód. A jobbágy társadalmi állapotát az anyagi javak hiánya esetén is örökségként kapta elődeitől és hagyta leszármazottaira.

A dologi jogok csonkaságát a jobbágy ingatlan vagyona fölötti úri jogok okozták, amelyekben a tulajdonjogi elemek mellett hatalmi elemek is voltak találhatóak, még a feudalizmus utolsó évtizedeiben is. A korlátozottság a szolgálatokra kötelezettségben jelentkezett, amely szolgáltatások szétválaszthatatlan formában terhelték a jobbágy személyét és vagyonát ill. ingatlan birtokát, mintegy megtestesítve kézzelfoghatóan kifejezve kettős alávetettségét. A szolgáltatások között leg súlyosabb kétségkívül a munkajáradék, a robot és a terményjáradék, a kilenced volt, amelyet a köznyelvben ugyanúgy dézsmának neveztek, mint az egyháznak járó terményhányadot.⁴ Táncsics gondolatrendszerében, mint osztályostársainál a robot és a dézsma alávetettség, a feudalizmus jelképe volt, megszüntetéséért folytatott küzdelem a feudalizmus egész rendszerének lebontását jelentette.

Nem kétségs, hogy az 1830-as 40-es években számos olyan törvény született, amely lazította a feudális kötöttségeket. Ezek egy részének csak negatívumait szokta a történeti irodalom hangoztatni részben a kortársak, közöttük Táncsics véleményét ismételve. E negatívumok tagadása nélkül azonban arra is utalnunk kell, hogy e felemás törvények is jelentettek előrelépést a jobbágyi állapot megszűnése felé vezető úton. Így a közös legelők elkülönítéséről 1836-ban alkotott törvény nemcsak arra adott lehetőséget, hogy a földesurak ott is privát birtokokat hozzanak létre, ahol korábban majorságaik nem voltak, de hallgatólagosan elismerve az elv-

ben birtokképtelennek tartott jobbágyi közösségek kizárólagos jogát a meghagyott legelőre. A telki haszonvételek szabad adásvételéről ugyanekkor alkotott törvénycikkről is többnyire azt szoktuk megállapítani, hogy a bécsi udvar és a konzervatívok ezzel utasították el az ellenzék örökváltsági törvényjavaslatát, de az is igaz, hogy az ususfructus örök időkre történő biztosítása s ennek elidegenítési lehetősége a földesúr kizárásával jogilag kodifikálta a jobbágyosztály kiűzhetetlenségét az úrbéres állományból s korlátozta a földesúr tulajdonjogát a jobbágyi használatban lévő földre. Lezárva a földesúri földtulajdonjog érvényesülése elé az úrbérrendezés óta állított törvényes korlátok sorát, valójában annak az elvi alapját teremtette meg, amit a liberális reformerek óhajtottak, hogy a jobbágy az örökváltság során a járadék megváltásával a telek polgári tulajdonjogát is megszerezhesse.⁵ A magyarországi konzervatívok érvelései az 1840-es években, de a kelet-európai jobbágyfelszabadítás egyes esetei is mutatják: egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy a jobbágy a járadék megváltásával a használatában lévő földet szerzi meg szabad tulajdonául. A konzervatívok érvelése a teljes kárpótlás érdekében, ami azt jelentette, hogy az örökváltság során nem a járadék tőkésített összegét, hanem az urasági majorföldek nemesei közötti, de legalább az úrbéres földek jobbágyok közötti adásvétele során kialakult árak tőkésített összegét kívánták örökváltsággként megkapni,⁶ csak az 1836. évi törvény alapján tekinthető hamisnak. Ha a jobbágy örökös használója a földnek, az uraság a járadékok tőkéjében nemcsak méltányos, de a jogszerűen elérhető megváltást megkapja.

Az önkéntes örökváltságról 1840-ben megalkotott törvénynek a tényleges megváltakozásokra valóban kevés hatása volt, miként ezt a kortársak is látták, de a fentiek szellemében született s kizárta azt a lehetőséget, hogy Magyarországon egy majdani általános jobbágyfelszabadítás a jobbágyföldek úri kisajátításával vagy erőteljes megcsonkításával mehessen végbe. Ugyanígy a jobbágyok birtokképességéről és hivatalképességéről alkotott törvények nevetségesen kevés konkrét eredményt hoztak a 40-es években, de a jobbágy személyi és dologi jogai csonkaságának évszázados rendjén ütöttek esorbát. E kis lépésekhez képest a Kossuth vezette liberális reformnemesség örökváltsági javaslati is mérföldnyi távolságra vannak a valóságos helyzettől, de logikus következményei az elért apró eredményeknek. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a járadék tőkésített összegével a telki állományt szerezheti meg tulajdonul a jobbágy s az uraság törvényesen csak a járadék tőkésített összegét kaphatja meg az úrbéres földekért, a földesúr nem szegülhet ellen a megváltásnak, azaz jogalapja van a kötelező örökváltságnak s annak is, hogy a megváltási összeget a jobbágy helyett az állam vállalja magára.⁷ De csak így lehetséges az is, hogy az „Antiúrbérváltság” c. — egyesek szerint Táncsics által írt röpirat, de a biztosan az ő tollából származó Népkönyv a kárpótlás nélküli felszabadítás gondolatát úgy vethette fel, hogy válaszul nem hangozhatott el a jobbágyok föld nélküli felszabadítása.⁸

Csak az elmondottak alapján magyarázható meg az is, hogy Kossuth eszmerendszerében az állami kárpótlással történő kötelező örökváltság követelése összekapcsolódhatott a közteherviseléssel. Ennek az összekap-

csolásnak, amint látni fogjuk más indítékok alapján Táncsics is lelkes híve volt.

A köztelhivvelés kérdése a liberális nemesség eszmerendszerében elválaszthatatlan volt a polgári egyenlőség gondolatától s így a jobbágyok felszabadításában fontos eszköznek tekintette örökváltságtól is. 1848 előtt azonban semmi sem valósult meg belőle, még azok a házi adó fizetésére vonatkozó részleges tervek, vagy a Széchenyi által a negyvenes évek elején propagált kétgarasos telekdíj terv sem, amelyek miatt a liberális reformnemesség képviselői egyidőre lemondtak az általános közös teherviselés megvalósításáról.⁹ A Rousseau, a francia forradalmárok, az utópista Cabet eszméin nevelkedett, plebejus demokrata Táncsics¹⁰ nem a kifinomult hazai jogalkotás szövevényein keresztül közelítette meg a társadalmi átalakulás és a jobbágyrendszer felszámolásának kérdését, hanem a személyes tapasztalat és az utópikus távlatok nem mindig homogén egységében. Az a Táncsics, aki a „Hunnia függetlenségében” a történelmi jogok elavulásáról és a tulajdon megszűnéséről elmélkedett,¹¹ s a „Józanészenben” a tulajdon létrejöttét azzal magyarázta, hogy egyesek „az önkény természetű joggá pöcsélték”,¹² nehezen békülhetett meg azzal a gondolattal, hogy az önkény eredményeként született tulajdon elvesztéséért akár méltányos, akár tökéletes kárpótlás járjon. Számára természetesen nem azért elfogadhatatlan az 1840-évi örökváltsági törvény, mert a megváltási tőkét is a szabad egyezkedésre bízta s csak akkor teszi lehetővé a megváltást, ha a jobbágy mellett a földesúr is óhajtja, hanem azért, mert a földesúrnak a járadékra vonatkozó jogát tartja önkényből fakadónak. Így szerepel az a „Földművelési ipar ébresztésének egyetlen módja” címmel 1842-ben írt munkájában, ahol a keresztény elvekkel összeegyeztethetetlennek tartja, hogy „néhány ezer család egy egész nagy hazának földszínét bírja, vagy jobban mondva bitangolja, s pedig oly kikötéssel bitangolja, hogy több milliónyi családnak abból véres verejtékével szerzett saját pénzén se legyen szabad egy kis részt tulajdonul szerezhetnie”.¹³ S hogy itt a bitangoláson van a hangsúly és nem a több milliónak azon a lehetőségén, hogy pénzéért földet vásárolhassanak, annak ellenére állíthatjuk, hogy Táncsics ekkor még csaknem szösz szerint megismételve Széchenyi Stádiumának szavait megoldásnak tartaná, ha az ország érdekében a nagybirtokosok felesleges földeiket eladnák nincstelen jobbágyaiknak. Ezt az eladhatást az 1844. évi országgyűlés törvénybe iktatta, amikor a *capacitas possessorit*, a birtokbírhatóság jogát a jobbágyokra is kiterjesztette. Táncsics személyes tapasztalatai alapján is tudhatta, hogy a törvényben nem sok köszönet volt. „Nem olly törvénnyel kell előállani — írta — mint ez, mely nekünk a birtokszerzést megengedi. Hiszen nem így lehet-e e törvényt magyarázni: te paraszt mivel neked pénzed most nincs, de míg a dolgok gyökeresen nem javulnak nem is lesz soha, megengedjük, hogy tulajdon birtokot szerezhess.”¹⁴ Táncsics számára az optimális jobbágytörvény roppant rövid és roppant egyszerű, így hangzik: „robot és dézma váltságdíj nélkül el van törölve s mi mindnyájan egyenlően szabad emberek vagyunk.”¹⁵ A polgári átalakulás, a polgári nemzet megteremtése az azonos jogú állampolgárokból az ő eszmerendszerének is legfőbb tartópillére.¹⁶ Ehhez természetesen meg kell szüntetni a jobbágy személyi és dologi jogainak csonkaságát, de nem azáltal, hogy a Hármas-

könyv I. Rész 9. címében a híres „prima nonusban” foglalt sarkalatos nemesi jogokat ki kell terjeszteni a nem nemesekre is, hanem minden előjog eltörlésével, mert az előjogok az önkényből fakadtak. Így természetesen a tulajdonbírhatal és nemadózás privilégiuma is. Egyenlően szabad emberek csak minden előjog megszüntetésével lehetnek az országban.

A kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítás gondolata megjelenik már a „Hunnia függetlenségében”¹⁷ s részletesen ki van fejtve a „Nép szava Isten szava” c. röpiratban. Ez utóbbit Táncsics Kossuthnak ajánlotta s az utolsó rendi országgyűlésre megválasztott követeknek akart tanácsokat adni a jobbágyfelszabadító törvény megalkotásához.¹⁸ E két tényező magyarázhatja, hogy a liberális reformnemesség szempontjából olyan fontos érdekegyesítés miatt a kárpótlás nélküli megváltás csak optimális esetként szerepel, mintegy figyelmeztetésként hangzik, hogy ilyen egyszerűen is fel lehetne szabadítani a jobbágyokat, de a politikában tapasztalatokat szerzett Táncsics a nemesi reformerek érdekében más lehetőségeket is számításba vett. A megváltás módjait számbavevő fejezet első helyen a kárpótlás nélküli eltörlést említi, azokkal a reformnemesiségtől szerzett érvekkel operálva, hogy a robot és dézsma nem hoz hasznot az úrnak s az úrbéres telek nem is a földesúr tulajdona. „Miért fizessünk mi parasztok a földesúrnak váltságdíjat oly földért, mely nem az övé s mely neki hasznot nem hoz, ha éppen övének tartja is”? — kérdezi.¹⁹ Bizonyára érezte azonban, hogy ezzel nem erősíti, hanem gyengíti Kossuth táborának pozícióit a konzervatívokkal szemben, akik az úrbéres földek teljes földesúri tulajdona mellett foglaltak állást. Ezért fogalmazódik meg az a lehetőség, hogy azok a nemesi birtokosok, akik úrbéres földjeiket készpénzen vásárolták „valami országos forrásból” kárpótlást kapjanak, ez a kárpótlás azonban a tüstént közölt számítások szerint országosan az 50—60 millió forintot nem haladhatná meg s a gyengébb talajú megyékben a holdankénti váltságösszeg az 5 forintot sem érné el.²⁰

Táncsics a kárpótlás további módozatainak felsorolásánál a megváltást összekapcsolja a kossuthi érvrendszernek megfelelően a közteherviseléssel s vagy a földbirtokosokra birtokarányosan, vagy minden adófizetőre kívánja kivetni. Felveti azt is, hogy az állami kárpótlás a fölemelt sóárakból, a kamarai jószágok árából, kötelezvények kibocsátásából, országos kölcsönből, a megépítendő fiúmei vasút jövedelméből, az egyházi birtokok eladásából is fedezhető lenne. Minden megoldási javaslat azonban abból az előfeltételezésből indul ki, amely ekkor már Kossuthnak és a reformnemesiségnek is elképzelése volt, hogy a kárpótlást az államhatalomnak kell magára vállalni, mert általános és kötelező erejű csak így lehet az úrbéres viszonyok felszámolása.²¹

Számol azonban azzal is, hogy az állami kárpótlás eszméje nem győzedelmeskedik az országgyűlésen, minthogy a márciusi napok előtt erről nem is beszélhetünk. Őszintén bevallja, hogy kevés módját látja a felszabadulás megvalósulásának, ha „csupán a magunk emberségéből kellene azt végrehajtani”.²² Néhány javaslatot azonban így is megfogalmaz. Megoldásnak látná, ha a nemesség visszafizetné a jobbágyoknak azt a 222

millió forintnyi összeget, amit a jobbágyok Klauzál Gábor számításai szerint 1790 és 1847 között a nemesek helyett adóba az úrbéres földek után befizettek. Az adóösszeg elég lenne a megváltáshoz. Ez valójában a kárpótlás nélküli megváltás más megfogalmazással és más indokok alapján. Feleleveníti 1845-ben a Pesti Hírlapban egyszer már megfogalmazott javaslatát: „Mondassék ki törvényesen az úrbéres föld tőkének, a robot és dézsma kamatnak”. Ez a javaslat kétségkívül lehetővé tenné, hogy a jobbágság önerőből, pénz nélkül, egyszerre szabaduljon fel, ami az 1840. évi törvény alapján — többek között a váltságátka hiánya miatt — megvalósíthatatlan volt. A föld felszabadulása azonban a közeljövőről évtizedekre kitolódott volna, míg a robottal és dézmával a jobbágyok a tőkét le nem törlesztették volna. A reformnemesség álláspontjához képest is naiv visszalépést jelentenek a többi variációk is, az „országos munka” szervezése, ahol a jobbágyok a váltságdíj fejében végeztek volna munkát, a természetvényekben történő törlesztés vagy a jobbágyoknak országgyűlési törvénnyel haszonbérlové alakítása, de a polgári jogegyenlőség biztosítása mellett.²³ Különösen ez utóbbi javaslat mutatja, hogy Táncsicsnak a távoli jövőre vonatkozó utópisztikus elképzelései a tulajdon nélkülségről zavaró tényezőt jelenthettek a közeljövő feladatainak tisztán látásában. A bebörtönzött Táncsics 1848 márciusában természetesen nem gyakorolhatott hatást a jobbágyfelszabadító törvény megalkotására. De amikor 1848 március végén a Főrendiház ellenkezése és a bécsi udvar aknamunkája miatt veszélybe került a márciusi törvényjavaslat szentesítésének ügye, Táncsics is résztvett a parasztsághoz írandó proklamáció kidolgozásában s Hetilap márc. 31-i számában álnéven fenyegető hangú támadást intézett a Főrendiház arisztokratái ellen, azzal vádolva őket, csak azért mondtak le kárpótlás mellett „iszonyú privilégiumaikról”, mert megrettentek a párizsi, müncheni, bécsi forradalmak következményeitől. Ha most meg akarják nyírβάλni a márciusi törvénytervezetet „mi tenni fogunk” írja a parasztek nevében fenyegetően Táncsics, ha intézkedik a Minisztérium.

II.

Ez a radikális hangvétel és magatartás az 1848. évi jobbágyfelszabadító törvény áprilisi szentesítése után is megmaradt, amikor Táncsics újságszerkesztőként, majd a siklósi járás képviselőjeként az első népképviselői országgyűlésen a mindennapok paraszti problémáival volt kénytelen behatóan foglalkozni, és rövidesen leglelkesebb éharcosává vált az áprilisi jobbágytörvények továbbfejlesztésének.

Nincs módunk rá, hogy az 1848 nyarán felfakadó jobbágypanaszok kiváltó okairól csak rövid áttekintést is adhassunk. Ezeket a történetírás már tisztázta.²⁵ Táncsics képviselőként is, szerkesztőként is sok panaszlevelet kapott s az országgyűlésen benyújtott törvényjavaslataiból, a Munkások Újságában írt cikkeiből látszik, hogy e panaszlevelek nem maradtak hatástalanok nála. Az 1840. évi törvény alapján s 1840 előtt önerőből megváltozott helységek problémáját egy állami kárpótlással megvalósuló jobbágyfelszabadítás esetén előre látta s a „Nép szava Isten szava” c. írásában előre is felhívta rájuk a figyelmet. Azt írja ugyanis, ha a kárpótlás összegét az országgyűlés a földbirtokokra vetné ki, „allodiálisra úgy mint

úrbéresre” „a városok és oly községek, melyek magokat már különben is megváltották s rendesen adóztak, ide nem számláltathatnak.”²⁶ Az áprilisi törvények tulajdonképpen ennek az elvnek megfelelően döntöttek a kárpótlásról, de nem rendelkeztek azokról a településekről, amelyek már korábban megváltották magukat, azaz tekintélyes összeget fizettek azért, amit a többi jobbágy pénz nélkül nyert el. Tánácsics választókerületének székhelye Siklós mezővárosa maga is megváltakozott helység volt,²⁷ de Dél-Baranyából ismerhette más megváltakozott helységek, így Turnyi, Csarnota, Csehi panaszait is. Ahogy ez utóbbiak írták: a megváltakozás által 3 évvel ezelőtt „roppant adósságot vettünk magunkra. Ha már ezt az adósságot magunknak kell megfizetni, úgy mi nem csak nem nyertünk, de inkább veszítettünk, mert a többi váltságokat az ország fizetvén, mi a magunkét is fizetjük, s mint az országnak hábár parányi része is — a többiek megváltásába is bele folyunk.”²⁸ A népképviselői országgyűlés, de sajátos módon Tánácsics sem reagált e teljesen jogos panaszokra s a megváltakozott helységek kárpótlásának kérdése sem akkor, sem a későbbiekben nem jutott el a törvényes rendezés szintjére.

Fogékonyabb volt Tánácsics a többi megoldatlan kérdésre, mindenekelőtt a majorsági zsellérek, szerződéses jobbágyok panaszára, a földesúri regálék fennmaradásából származó panaszokra, a szőlődézmára különösen azonban a legelő-elkülönözésekkel kapcsolatos visszaélésekre.

Ismeretes, hogy a sebtében megalkotott áprilisi törvények az úrbér és az azt pótló szerződések alapján szolgáltatásokat teljesítő jobbágyok kötelezettségeit szüntette meg, de nem intézkedett a majorsági telken élő zsellérekéről a különböző kontraktualistákról, dohánykertészekről s másokról. Ezek közül sokan nem is tudták, hogy az ő földjeik nem úrbéres természetűek s 1848 nyarán meglepetten tapasztalták, hogy szolgáltatásaikat ugyanúgy kell teljesíteni, mint a jobbágyfelszabadítás előtt. Ezeknek a problémáival foglalkozott Tánácsics a Munkások Újsága június 4-i számában „Úrbér és mégsem úrbér” c. cikkében s annak a reményének adott hangot, hogy a „hatod-dézmás és egyéb majorsági vagy bármi más szerződés mellett bírt földek” után is kárpótlást fognak kapni a földbirtokosok, így ezek birtokosai és használói is fel fognak szabadulni. Úgyükben az intézkedés a tavaszi országgyűlésen is megtörtént volna „de csak a nagy siettség miatt maradt el, mivel a nagyszerű márciusi események nyakra-főre siettették a törvényhozókat szétoszolni, tehát nem is készakarva maradt az el, minek szükségképp meg kell történnie”. Úgy véli a július 2-án összeülő népképviselői országgyűlés az egyenlőség elvének szellemében meg fogja alkotni a kiegészítő törvényt, „mindenmű dézma és robot meg fog szűnni”. Vélekedését arra alapozza, hogy „aki most azt indítványozná, hogy az ilyenmű földek és azoknak haszonvevői az eddigi állapotban maradjanak: az polgári háborút indítványozna, az az egyenlőséget lábbal taposná”.²⁹ Várakozásait az új országgyűlés megnyitása után július 9-én ismételten megfogalmazta, „Politikai hitvallásom” c. cikkében állást foglalt a bordézma, a regálék és más úri haszonvételek eltörlése, a censuális, kontraktuális jobbágyok felszabadítása mellett méltányos kárpótlásért a földesuraknak, de csak azoknak, akiknek jövedelme nem éri el a 3000 forintot évente. Az ennél nagyobb

jövedelmű nemeseket nem kívánja kárpótlásban részesíteni. Emiatt a javaslata miatt s azért, mert a haza ellen feltámadt pártütők földéit „magyar zsölléreknek” és önkéntes katonáknak akarta adni, az utolsó 20 évben erőszakkal elkülönözött legelőket pedig volt használóinak kívánta visszaadni,³⁰ azzal vádolták meg liberális reformer társai is, hogy a tulajdon szentségét támadta s 1848 decemberében visszatekintve az országgyűlésen folytatott tevékenységére Kossuth is kifakadt ellene.³¹

Azt, hogy a Táncsics által felvett kérdések mennyire valós problémák voltak az országgyűlés tárgyalásai, a Nyáry Pál és Deák Ferenc által vezetett bizottsági munkálatok jelezték. Mindezt nem kisebbíti, hogy a Jellasics támadása miatt a szőlődézsma eltörlését kivéve az országgyűlés nem jutott el a törvényalkotásig. Táncsics — eddigi tudomásunk szerint — két törvényjavaslatot terjesztett a bizottság elé, egyet a bordézsma és a regálék megszüntetéséről, egyet a legelők újonnan kiméréséről. Az első kérdésben rajta kívül Nyáry Pál javaslatán túl Madarász László, Szacs vay László, Szála Antal, Szentiványi Márton s mások is előterjesztéssel éltek, a legelők ügyének rendezését Omaszta Zsigmond, Varga Sándor is kívánta.³²

Mindkét törvényjavaslatban visszhangoznak a „Nép szava Isten szava” c. röpirat egyszerű megfogalmazású elvei. Az egyik javaslat két paragrafusa így hangzott: 1. „A bordézsma és minden még létező egyéb úri tartozmány, úgy szinte bárminemű regálé ezennel el van törölve. 2. A kárpótlás és akármiféle kiegyenlítés a legközelebbi országgyűlés tendői közé tartozik”.³³ Ez a javaslat egybeesett a liberális nemesség elképzeléseivel s nem váltott ki olyan heves vihart és ellenérzést, mint a legelőkről beterjesztett, alábbi szövegű tervezete. „Törvényjavaslat A legelők újon kiméréséről rendelkezik.

1. A folyó 1848-dik évben hozott X. törvény cikknek 1. paragrafusa ezennel eltöröltetik.

2. Mindazon községekben, hol világosan és tagadhatatlanul erőtéttel, hatalommal történt a legelők elkülönözése, a község lakosainak kárára: ott új kimérés, igazságos elkülönzés történik.

3. Határidőül az állapíttatik meg, amikor Mária Terézia alatt az úrbér behozatott: a mi föld és legelő akkor jobbágyi, községi föld volt s azóta erőszakkal családtsággal elvétellett: az visszaadatik.

4. Ennek végrehajtására ott megyében lakók s a helyszínen megjelenhető, a viszonyokat ismerhető bírák választására a minisztérium megbízatik”.³⁴

Az Életpályám tanúbizonysága szerint ez utóbbi indítványát az országgyűlésen „mesterségesen szervezett kacagással, röhögéssel fogadták, kiabálva, hogy most nincs ennek ideje, most a hazát kell megmenteni”.³⁵ A javaslatban több is volt a legelők újraosztásának követelésénél, hiszen a 3. pontban a legelők mellett a remanenciák, irtásföldekkel kapcsolatos visszaélések visszamenőleges megszüntetése is bennefoglaltatik.

Táncsics hivatkozott rá, hogy „csak magából a siklósi választó kerületből 60 község részéről érkezett be hozzám panasz és kérvény a megtörtént tagosítás ellen, e községek lakosai majd kivétel nélkül Batthyány Kázmér grófnak voltak jobbágypai”.³⁶ A valójában 64 település lakóinak panaszlevelét áttanulmányozva azt kell megfogalmaznunk, hogy javaslatok között még radikálisabbak is előfordultak a Táncsics indítványánál. Csaknem 40 falu hivatkozott a legelők kimérése körüli visszaélésekre s javasolt új törvényt az áprilisi 10. törvénycikk helyett, amely azt mondta ki, hogy „oly helyeken, hol a földes úr és volt jobbágyai között a rendezés, akár egyezség, akár úrbéri per útján valóságosan és tettelegesen már végrehajtott, az eként megtörtént összesítés, illetőleg elkülönítés többé fel nem bontathatik”.³⁷ A korosiak Táncsicsnak írt javaslatukban egyértelműen megfogalmazták, hogy „az elkülönözött legelők miatt származott sérelmeknek fő oka, mert is a róla hozott azon érthetetlen törvény, hogy egy telek után 4 holdtól 22-ig adassék, ahol telik több is, ezt a Földes Urak úgy magyarázzák, hogy annyi telik, amennyit nekik tetszik átengedni”.³⁸ A czuniak is azt kívánták „új legelőelkülönözés határozottassék s hogy ez megtörténhessék, határozottassék meg, hogy a volt közös legelőből, milly arányban kapjon a volt Földesúr, és milly arányban a volt Jobbágy hely”.³⁹ A piskóciak javasolták: „hozassék törvény, mely az elszedett földek visszaadását rendelje el”.⁴⁰

A beadványok között olyan javaslatok is olvashatók, amelyek kulsót adnak Táncsics további radikalizálódásának megértéséhez és túlmennek a birtokos nemesség által még eltűrhető határokon. A Német-Palkonyaiak azt is javasolják alkottassék olyan országgyűlési törvény amely a „a kisházásoknak (azaz a zselléreknek) nemcsak legelőben, hanem földben és kaszálóban is egy nyolcad telekre való felemelését”⁴¹ valósítja meg.

A szabadságharc bukása után a jobbágyfelszabadítás megoldatlan kérdéseinek rendezése az abszolútista hatalomra maradt s a népképviselői országgyűlés által elképzelnél is sokkal kedvezőtlenebb lett.⁴² A bújdosó Táncsicsnak nem volt módja arra, hogy szavát hallassa. Reformkori s forradalom alatti radikális szerepével azonban mindörökre beírta nevét a magyarországi jobbágyfelszabadítás úttörőinek sorába.

Jegyzetek

1. S. Sándor Pál: Jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen, Bp. 1948. 9—39. 1. Barta István: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kialakulása. Történelmi Szemle, 1960. 238. 1. Barta István: Balásházy János pályafordulása, Történelmi Szemle, 1958. 3—4. 1. Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. 146—147., 221—225. 1. stb. Barta István: Korai örökváltság szerződések. Agrártörténelmi Szemle, 1961. 96. 1. Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. 110, 247—248, 336—337. 1. stb. Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp. 1977. 33—34., 52—53., 58—66. 1. stb. Szabad György: Eötvös József a politika útjain. Századok, 1971. 659—660. 1. Szabad György: Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi—Kossuth vita. (Zalai Gyűjte-

- mény, 5. k.) Zalaegerszeg, 1976. 262. 1. *Orosz István*: Széchenyi és a jobbágykérés. Agrártörténeti Szemle, 1962. 66. 1. 80. 1. *Orosz István*: Széchenyi István és az örökváltság (Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica) VI. Debrecen, 1967. 131—132. 1. *Orosz István*: Az örökváltság eszméje és gyakorlata (Tanulmányok Nyíregyháza újabkori történetéről) Nyíregyházi Kiskönyvtár 11. sz. Nyíregyháza, 1976. 18—26. 1. *Orosz István*: Széchenyi István telekdíj-terve és Kossuth. Magyar Történeti Tanulmányok XI. (Acta Universitatis Debreceniensis) Debrecen, 1979. 9—15. 1. *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 1952. 530—545. 1. *Spira György*: Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban, Bp. 1979. 65—72. 1. *Spira György*: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Bp. 1973. 315—317. 1. *Varga János*: Telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. Történelmi Szemle, 1964. *Varga János*: Megye és haladás a reformkor derekán (1840—1843), Somogy Megye Múltjából 12. k. Kaposvár, 1981. 211—214. 1. 220—221. 1. *Varga János*: Keresztútjában a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841—42-ben. Bp. 1983. 128—135. 1. *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp. 1971. 125—145. 1. 200—215. 1. *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp. 1965. 141. 1. *Fenyő István*: Nemzet, nép, irodalom. Tanulmányok a magyar reformkor irodalmából. Bp. 1973. 248., 272—275. 1.
2. *Táncsics Mihály*: Nép szava Isten szava. Táncsics Mihály Művei 11. k. Bp. 1873. 2. kiad. 10. 1.
  3. *Táncsics Mihály*: Életpályám. Bp. 1978. 268. 1.
  4. *Szabó István*: Jobbágság-paraszság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. (Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből). Bp. 1976. 31—40. 1. *Varga János*: i. m. (Telektulajdon...) 1964. *Orosz István*: i. m. (Az örökváltság...) 18—20. 1. *Sarlós Márton*: A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt. (Acta facultatis politico-iuridicae Universitatis scientiarum de Rolando Eötvös nominatae) Bp. 1959.
  5. *Barta István*: i. m. (Korai örökváltság...) 96. 1. *Varga János*: i. m. Telektulajdon...) 384. 1. *Orosz István*: i. m. (Az örökváltság...) 22—25. 1.
  6. *Varga János*: i. m. (Keresztútjában...) 129. 1.
  7. U. o.: 131. 1.
  8. Antiúrbérváltság 57. 1. *Táncsics Mihály*: Népkönyv. Lipcse, 1846. 101—102. 1.
  9. *Orosz István*: i. m. (Széchenyi telekdíj-terve...) 15. 1.
  10. Önéletrajza tanúsága szerint az utópista szocialista Cabet-vel személyesen is találkozott Párizsban. *Táncsics Mihály*: Életpályám. Bp. 1978. 232. 1.
  11. „Ha midőn majd a történelmi jogok elavulandottak, a tulajdon birtok is megszűnendett, s helyette a tökéletes közhasználat (communismus) áll be: akkor helyet kell engednünk hazánkban mindenkinek...”
„Őseink e hazát magok közt felosztották, tulajdonukul kijelölték, nem tekintvén arra, hogy utánok még mások is születnek ám, és hogy rajtok kívül más emberek is lesznek ám, kinek szintannyi joguk van a föld gyümölcséből élni, mint nekik, kik ezt magok közt régenten feloszták”. *Táncsics Mihály*: Hunnia Függetlensége. Táncsics Mihály Művei 12. k. 3. kiad. Bp. 1873. 130—131., 154. 1.
  12. Idézi: *Pándi Pál*: „Kísértetjárás” Magyarországon. Bp. 1972. I. k. 279. 1.
  13. U. o.: 279. 1.
  14. *Táncsics Mihály*: Nép szava Isten szava Táncsics Mihály Munkái 11. k. 2. kiad. 32. 1. A korábban írt „Hunnia függetlenségé”-ben még úgy vélekedett „az utolsó országgyűlésen hozott birtokképeségi törvény által mindnyájan (csak a hébereket véve ki) egyenlő jogúakká lettünk: a ki tagadni merné, hogy ebben nagyszerű erőnk fekszik, az esztelen volna”. I. m. 157. 1.
  15. *Táncsics Mihály*: i. m. (Nép szava...) 68. 1. V. ö.: Antiúrbérváltság 62. 1.
  16. „Magyarországban minden ember mindenben tökéletesen egyenlő szabadsággal és egyenlő jogokkal bír”. Ilyen törvény megalkotását javasolta az utolsó rendi országgyűlés követéinek. U. o. 42. 1. „Előbb nemzetnek kell-e hazában lenni, hogy valami szépet, nagyot kivihessen, de nemzet csak egyenlő jogú polgárokból lehet” U. o.: 43. 1.
  17. „A föld, melyet most úrbéren használnak, nevezessék *tökének*, a tőle járó tar-

- tozás (robot és tized) mondassék kamatnak, s így bank és pénz nélkül az egész országban az örökváltság megtörtént" ... (*Táncsics Mihály*: I. m. (Hunnia...) 177. 1. Hasonló elvet a Pesti Hírlap 1845 március 16-i számában névtelenül megjelent „Esz és akarat” c. vezércikke is tartalmaz. P. H. 1845. március 16. (439. sz.) Táncsics maga szól arról, hogy ezt a vezércikket ő írta. I. m. (Hunnia... 149. 1.) Az ötlethez később is ragaszkodik. „Mondassék ki törvényesen az úrbéres föld tőkének, a robot és dézsma kamatnak” — írja a „Nép szava Isten szavá”-ban. I. m. (Nép szava...) 82. lap. Nem számolt az ötlet következményei közül a legfontosabbal: az adósság robotban és dézsmával törlesztése a jobbágyrendszert konzerválta volna.
18. U. o.: 11. 1. „E kis könyvet neked ajánlom. Téged országgyűlési követül fognak választani, hol alkalmad lesz paraszt testvéreimnek e kiáltó szövegét viszhangoztatni, és e zaklatott népet pártfogolni”.
  19. U. o.: 70. 1.
  20. U. o.: 71—72. 1.
  21. U. o.: 72—80. 1. A köztelherviselés ügyében már 1844-ben állást foglalt, Széchenyi felszólításának megfelelően. *Táncsics Mihály*: Nyilatkozat gróf Széchenyi István „Két garas” című tervére. Táncsics Mihály művei 12. k. 220—235. 1. V. ö. Életpályám 178. 1. Hunnia függetlensége 43. 1. Nép szava Isten szava 78. 1.
  22. U. o.: 82. 1.
  23. U. o.: 82—86. 1.
  24. Cikke „A haza veszélyben van” címmel Tóth Móric aláírással jelent meg. *Varga János*: i. m. (A jobbágyfelszabadítás...) 292. 1.
  25. *Szabó István*: A jobbágybirtok problémái 1848/49-ben (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből) Bp., 1948. 321—381. 1. *Ember Győző*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951. *Für Lajos*: A majorsági zsellérkérdés rendezése 1848—1896. (*Szabó István* szerk.: Agrártörténeti tanulmányok) Bp., 1960. 442—466. 1. *Für Lajos*: Jobbágyföld-parasztföld (*Szabó István* szerk.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában) Bp., 1965. 39—40. 1. *Gyimesi Sándor*: A telepítvényes falvak „felszabadulása” (U. o.) 177—189. 1. *Varga János*: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Bp. 1967. 136—141. 1. *Barta István*: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok, 1955—1956. *Szabó István*: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848—49-ben. (*Szabó István*: Jobbágyok-parasztok) Bp. 1976. 335—346. 1.
  26. *Táncsics Mihály*: i. m. (Nép szava...) 72. 1.
  27. *Fejes János*: Siklós múltja. Siklós, 1937. 278. 1. *Orosz István*: i. m. (Örökváltság...) 26. 1.
  28. Országos Levéltár (OL) N. 70. Arch. Regn. Lad. XX. 22. Diéta Anni 1848—49. Fasc. 2. A. Nro. 157/50.
  29. Munkások Újsága 1848. június 4. V. ö. Táncsics Mihály Válogatott írásai Bp. é. n. 169—171. 1.
  30. Munkások Újsága 1849. július 9.
  31. *Szabó István*: i. m. (Kossuth állásfoglalása...) 338. 1.
  32. O. L. N. 70. Arch. Regn. Lad. XX. 22. Diéta anni 1848—49. Fasc. 2. A. Nro. 170, 182, 300, 311, 317, 319, 444, 459, 473, 666. Fasc. 7. C. Nro. 18, 19, 25, 30, 31, 33, 44, 45, Vö.: *Szabó István*: i. m. (A jobbágybirtok...) 353—363, 368—374. 1.
  33. O. L. N. 70. Arch. Regn. Lad. XX. 22. Diéta Anni 1848—49. Fasc. 2. A. Nro. 317.
  34. U. o.: Fasc. 2. A. Nro. 157. *Szabó István* szerint: „Táncsics jószándékú javaslatának gyakorlati kivitele alig képzelhető el”. *Szabó István*: i. m. (A jobbágybirtok...) 362—63. 1.
V. ö.: *Für Lajos*: i. m. (Majorsági zsellérkérdés...) 449—450. 1.
  35. *Táncsics Mihály*: Életpályám. Bp. 1978. 326. 1.
  36. U. o.: 325. 1.
  37. 1848. X. tc. 1. §.
  38. O. L. N. 70. Arch. Regn. Lad. XX. Fasc. 2. A. Nro. 157/49.
  39. U. o.: Fasc. 2. A. Nro. 157/57.

40. U. o.: Fasc. 2. A. Nro. 157/44.

41. U. o.: Fasc. 2. A. Nro. 157—/53.

42. *Bernáth Gyula*: Az abszolútizmus földtehermentesítése Magyarországon. Bp. 1935. *Für Lajos*: i. m. (Jobbágyföld...) 139—153. 1.

Unger Mátyás:

A TANKÖNYVÍRÓ TÁNCICS

„Nyugodtan, emelt fővel tekinthetek mindazok szemébe, kik tettem fölött ítéletet kívánnak mondani. Midőn a tudományt megszereztem, hozzáfoghattam munkáim megírásához”¹ — írja Tánicsics életútjára visszagondolva — s jogos büszkeséggel említi azokat az éles hangú politikai műveit, amelyek „a 48-i forradalmat legkiváltképp eredményezték, főképp pedig a robot és dézsma eltöröltetését eszközölték”. Tankönyveiről sem feledkezik ugyan meg — élete és munkássága végső összegzésében, de csak úgy mellékesen emlékezik meg róluk. A szakirodalom, a történet-tudomány sincs másképp, nem is szólva a közvéleményben élő Tánicsics képről, mely csak március idusának diadalmasan kiszabadított status-fogoly hőstét s legfeljebb a Népszava, Isten szava íróját ismeri; Petőfi, Tánicsics, Kossuth végtelenül leegyszerűsített 48-as nagy hármában.

Pedig a Tánicsics-féle tankönyvek elválaszthatatlan részei a forradalmi életműnek s fontos mondanivalójuk van Tánicsicsról, Tánicsics koráról, melynek figyelembe vétele nélkül, nem lesz teljes és hiteles a centenáriumi emlékezés portréja sem. Ez részben már a pusztaszámszerűségéből is következik. A mintegy 12—15 tankönyvnek tekinthető mű a gyorsan és sokat író Tánicsics esetében sem elhanyagolható nagyságrend.

Lényegében két kiugró tankönyvírói periódusa van Tánicsicsnak. Az első — és nagyobb lendületű — a 40-es évek elejére esik, a második — a számszerűségében szerényebb — az 50-es évek végére, a kényszerű bújkálást követő s az újabb bebörtönzés elé eső kurta évekre. Tankönyvírói munkássága így mintegy közrefogja a nagy „felforgató” írások forradalomba, tragikus bukásba torkolló éveit. Mintha a tankönyvírás, „a tudományát éppen megszerzette” Tánicsics előkészületi periódusa, irállycsiszoló és mondanivalót gyűjtögető fölkészülése illetve az 50-es évek végén a — fáradt de eszmeiségében még mindig töretlen — öreg Tánicsics újradelése lett volna. Törés nélkül illeszthető ebbe a vonalba utolsó 1867-ben megjelent tankönyve, melyről azt írja: „A börtönben vakon írtam volt Magyar nyelvtanítási kézi könyvecske című kis munkámat”.³ A fáradhatatlan Tánicsics fáradhatatlan tankönyvíró.

Tánicsics nemcsak fáradhatatlan tankönyvíró, hanem nagyon sokirányú is e tekintetben. Főként nyelvi — magyar, német, latin⁴ — illetve „világ- és magyar történeti” tankönyveket jelentetett meg, de „Lényismeret” címen természethistóriát,⁵ s ezen kívül földrajztankönyvet is írt — mind az öt földrészre kitérve „Általános földleírás”-ában.⁶ Jóllehet — s ez mutatja Tánicsics életének belső távlatait — takácslegény korában, amikor ámulva hallgatta az egyik vándorló legény londoni élményeit, a földleírásnak még a nevét sem ismerte.⁷

Ma a tankönyveket — a tankönyvírók biztonságára, ám alkotó szabadságuk, fantáziájuk gúzsba kötése árán — a szerzők minisztériumi meg-

bizásra, meghatározott iskolatípus, meghatározott osztálya számára írják. Táncsics sokkal szélesebb, s jóval kevésbé körülhatárolható rétegeknek szánta tankönyveit. A legtöbb esetben azonban már a tankönyvek címében mégis számba vette kiszemelt olvasóit: „az ifjúság számára”, „kisdedek számára”, „kezdők számára”. Máskor az „Előbeszéd”, az „Előszó” árul el többet. Általános világtörténete esetében arra gondolt, hogy azt majd a református iskolák használják — ahol tanítanak világtörténetet — de az is célja, hogy a szervezett oktatás keretein túl „iskolán kívül (is) hasznát vehessék”.⁸ Egy másik munkájában még általánosabbá téve a — mai szóval — tudományos ismeretterjesztés szándékát: így fogalmazza meg célját „jónak láttam mind a világtörténetből, mind pedig nemzetünk történetéből rövid krónikát készíteni, hogy az egymás után évsorozatként következő nevezetesebb eseményeket könnyen áttekinthessék mind azok is, kik szüntelen mással lévén elfoglalva a tudományokra kevés időt fordíthatnak”.⁹

Táncsics tankönyvszerzőként is az a fajta népből jött plebejus tanító maradt, aki a tankönyvírással sem önhasznát keresi, hanem arra törekszik, hogy írásai mennél olcsóbban, mennél célszerűbb formában, mennél szélesebb olvasóközönséghez szóljanak. Magyarok története című kis 40 lapos összefoglalása 1841-ben 10 kr. pengő pénzben. Kezdők részére írt — s 1848-ig 6 kiadást megért Magyar nyelvtanának árát a 2. kiadástól 20 kr.-ról 12 kr.-ra szállította le, „hogy a tanuló ifjúság annál könnyebben megszerezhesse”.¹⁰ A didaktikai forma is a kitűzött célt szolgálta. A 40-es években írt tankönyveiben a nagyon megrostált tananyagot általában kérdés-felelet formában foglalta össze,¹¹ hogy az könnyebben tanulható legyen (s hogy a tanárok kérdéskultúráját gyarapítsa, erősítse).¹² Jellemző módon azonban nem ragaszkodott ehhez a Hármas Kis Tükör s az egyházi katekizmusok révén egy egész századra uralkodóvá tett formához. Amikor úgy érezte, hogy bírálóinak igaza van, miszerint ezzel a formával „csak gépelyekké tesszük az embereket”, másként tagolta tankönyveit.¹³

Általában szerette a rövid összefoglalásokat. Néhány kivételtől eltekintve — mert van azért 200 oldalas tankönyve is¹⁴ — pedagógiai célzatú művei rövidek. „Sokat elmondhatni 4—5 ív papíron!... nem roppant foliantok szükségesek: hanem kevesebbet olvasni, de annál többet gondolkodni kell.”¹⁵ Ez az axioma-szerű gondolata persze egész munkásságára jellemző: „Hasznosabbnak tartom, ha az olvasó maga ítél, mint ha helyette mások ítélnek, lásson kiki saját szemeivel is, és tanuljon ítélni a maga esze után.”¹⁶ Racionális szemléletre sarkalló, de a korabeli reakció szemében túl veszedelmes alapelv.

Tankönyveiért mégsem csukták le Táncsicsot, de tévedne, aki azt hinné, hogy mentes maradt a hatóságok zaklatásaitól. Tankönyvei nem kerülhettek le a „veszedelmes könyvek” listájáról, s főként történelem könyvei, nem egyszer kálváriát jártak már a cenzoroknál. Még az első periódusban, Világtörténete — a szerző nagy önmérséklete ellenére — ugyancsak nehezen vette az akadályt. „Ezt Rezete János cenzor nem engedte meg Pesten, de Ottmayer budai cenzor egy sornyi törlés nélkül megengedte; ezért őt cenzori hivatalából letették.”¹⁷ 1859-ben már nem a „liberális” cenzor esett áldozatul, hanem maga a kinyomtatott tankönyv.

Amikor a viszonylag nagy terjedelmű — 200 oldalas — világ és magyar történetet írta, tudta, hogy azt saját neve alatt nem tanácsos megjelentetni. Így hát a történelmi munka Andorlaki Máté néven jelent meg Osterham Károly bizományában s mivel a szerző igazi kiléte még sem maradt titok a rendőrség előtt, „azonmód, mihelyt a könyvkötőtől kikerült, lefoglalták.”¹⁸ Csak nyolc év múlva — 1867-ben jutott hozzá Táncsics a zár alatt tartott példányokhoz.¹⁹ Veszedelmes szerzőnek minden sora veszedelem a fennálló rendszerre!

Vizsgáljuk meg a következőkben, előbb a nyelvtani, majd a történelmi munkákban, hogy vajjon mit tarthattak olyan „felforgatónak” a hatóságok!

A magyar nyelvtani munkáknak a magyar nyelv gyors és diadalmas előnyomulása miatt nagy konjunktúrája volt a 40-es években. Az országgyűlési határozatok következtében a magyar nyelvet „kényszerűleg még olyanok is kezdték tanulni, kik azt lelkükből gyűlölték.”²⁰ Táncsics, maga mindig szűkös anyagi körülmények között, — már csak a nyelv iránt korra ifjúságától mutatott hazafiúi buzgalmától hajtva — egyik apostola volt a magyar nyelv terjesztésének. Előbb tanított s aztán ebből a gyakorlatból születtek a tankönyvek. „Tanítványaim közt voltak mindenféle sorsúak . . . mesterinasok, boltos legények, tanulók, jurátusok, kereskedők, tanárok, kisaszonyok stb., és részint ezek által tudtam ki, miféle kézikönyvek szükségesek.”²¹ — Ideális születési módja a tankönyveknek.

A nyelvi tankönyvek rövidek, praktikusak, — s a maguk korának szintjén — szakszerűek. Egyes soraiból persze az avittság vagy talán pontosabban az archaikusság szelleme csapja meg az embert, amikor pl. az igék ragozása során az „aligmúlt”, a „régén múlt”- s a „jövő idő” alakjait olvassa: „várék, várám, váratám”; „vártam volt, vártam volt várattam volt”; várandok, várandom, váratandom” stb.²² De már amikor a példamondatokat olvassuk, az ismerős tanító van előttünk. A demokrata és hazafi, akinek a nagy kezdőbetű vagy a pontos vessző, a kettős pont ürügyén is eigondolkoztató illetve emlékezetes mondanivalója van. Így pl. „Már eltemették. Nem sokat vesztett benne a haza.”²³ Néhány oldal után viszont, szinte erre felelve: „Derék polgár volt, a haza javát mindenben előmozdítani igyekezett.” „Sohasem feledem, mit haldokló atyám mondott: Úgy áldjon meg fiam az ég! mint hazádnak szolgálász.”²⁴ — Az arisztokráciát csipkedi, amikor arról ír, hogy a „nemzetiségi nevek” „megtartják az eredeti írásmódot” Dessewffy, Széchenyi, Thewrewk stb.²⁴ s hozzáteszi, hogy most már „józanabb volna” kiejtés szerint írni, de „az emberek nagyon ragaszkodnak a szokáshoz: pedig azért Magyarországot talán csak nem érné veszély!”²⁵ — Az egyenlőség gondolatot is érzékletesen bűjtatja a mögé a szabály mögé, mely szerint „A méltóságot, hivatalt, tisztséget, művészetet, mesterséget jelentő nevek a keresz- vagy vezeték név után tételnek; p. o. Mátyás király, Széchenyi István gróf, Gergely pápa, Klauzál követ, Szilágyi gombkötő.”²⁶ Amihez érdemes hozzáfűzni, hogy egyik öccse, aki gyakori pénzzavarából többször is kiségitette, maga is a gombkötő mesterséget tanulta.)²⁷ S még egy utolsó példa a tankönyvből. (Magyarazza a különböző jeleket.) „Hézagjel (- -) hasz-

náltatik, mikor valamit elhallgatunk, vagy kihagyunk, s azt az olvasó ítéletére bizzuk; vagy ha valami a censor vagyis a könyvbíráló által ki-töröltetik.”²⁸

Nyelvtan könyveinél is közvetlenebbül nyilatkozik meg Tánicsics a magyar- és „világtörténeti” tankönyvekben. Amiért ezeket írta, amiben ezek — s egyáltalán a história — hasznát látta, az sokat elárul Tánicsics gondolkodásáról. Amikor azt írja, hogy a történelem „tanító... ítélő bíró” a maga vonzó és taszító példáival, akkor még a Ratio Educationis nevelési eszményét követi.²⁹ Amikor a világtörténet hasznát abban keresi, hogy az ember saját hazáját is csak akkor ismerheti és szeretheti igazán, ha „más hazákat vele összehasonlíthat”³⁰ — akkor a széles látókörű hazaszeretet racionális alapjait keresi. Átfogó, filozófiai alapvetést abban a — Marxnál is föltűnő — gondolatban keres, mely szerint a történelem az emberiség emlékezete, előző nemzedékek eredményeinek továbbadója. „Történet nélkül egyik nemzedék a másiktól különválva járna rövid pályáján s emlék nélkül tűnnék el egyik a másik után.” — írja Általános világtörténete bevezetőjében. De a történelem „minden nemzedéket lánczczá köt össze” s a mostani nemzedék „a maig összegyűlt kincseket sajátjává téve gazdagon haladhat tovább.”³¹

Tánicsics, aki a történelem célját „az emberrel történt” változások előadásában kereste, tudatában volt annak, hogy ezt milyen nehéz megvalósítani: „semmi sem nehezebb, mint tökéletes igaz történetet írni.”³² Részben a felkészülés, a felkészültség tökéletlensége miatt — s szerzőnket nem vigasztalja, hogy „mások sem tudnak a világtörténetből ennyit, noha igen sokat olvastak és tanultak is.”³³ A másik akadály pedig abban rejlik — s ezt miért ne érezte volna Tánicsics különösen — hogy „mindig voltak s vannak most is oly körülmények, melyeknél fogva nem lehetett az eseményeket épen úgy megírni, mint a szoros igazság megkívánta volna.”³⁴

Az emberi fejlődés nagy kérdéseit Tánicsics a felvilágosodás szellemében, a „józan ész” szemüvegén keresztül nézte.³⁵ A „legjelesebb tudósok” az ő számára Rousseau, Voltaire, Diderot, Helvetius, s „a világtörténet eseményei „a józan ész” ítélete alapján — vagyis sok tekintetben igen szinpatikusan, de összetett anyagi- és társadalmi valóságtól mégis elszakítottan, kissé doktrinér módon — kapják magyarázatukat és minősítésüket. Ezért ítéli el pl. a vallási gyűlölségből fakadó — vagy annak tartott — eseményeket. (A Szt. Bertalan éjt, a 30 éves háborút. „Sok vér folyt már eddig isvallási gyűlölségből, de mind ez nem volt elég” — írja 1618-cal kapcsolatban.³⁷ A vallás kérdésében láthatóan a tolerancia sőt a vallásszabadság álláspontját képviseli, amit Miksa királlyal is megfogalmaztat, mondván, „A vallás kérdését nem lehet karddal eldönteni.”)³⁸

Nagyon szembetűnően érvényesül „a józan ész” elv alapján való ítélezése a reform és a forradalom kérdésében. (Bár ehhez hozzá kell fűzni, hogy a kérdést érezhető hangsúly különbségekkel fogalmazza meg 1848 előtt illetve után.) A 40-es évek elején egyértelműen a reform s a reformokat megvalósító politikusok és uralkodók válnak példaképpé. (Feltűnő pl. Nagy Péter iránti lelkesedése, kinek „fellengős lelkét nagy esz-

mék tölték be; országának és barbarus népeinek jó természetes módon polgárosítását tűzte ki céljaul”)³⁹ Miközben lelkesedik a „világosságot” támasztó reformokért, azt a véleményt is megkockáztatja: „Hol a nemzet felvilágosodott, ott zendület (értsd forradalom) nem keletkezik, vagy ha támad is, az nem véres, hanem az ész útján intéztetik el minden.”⁴⁰ A „nagy francia zendületet” természetesen mégis meg kell valahogy magyaráznia. Ezért azt emeli ki, hogy XIV. Lajos idején „szakadoztak szét a statust belsőleg összekötő kapcsok, [— vagyis hogy megbomlott a társadalmi egyensúly —] miből szükségképp következni kellett ama nagy forradalomnak.”⁴¹ Az 1859-ben megjelent világtörténetben már sokkal egyértelműbb, s itt a nép értelmi szintje és a forradalom éppen hogy oksági kapcsolatba kerül. „E nagyszerű (!) forradalomnak” oka két pontba foglalható össze: „az hogy a nép értelmisége magas fokra volt fejlődve, tehát átlátta az udvarnak romlottságát, s érezni kezdé a másik okot, a tömördek adózás nehéz terhét.”⁴² (Érdekes megfigyelni, hogy a „romlottság”, egykor dicső nemzedékek „elfajulása” — ami különösen a 30-as 40-es évek magyar költészetét is annyira jellemezte, mennyire meghatározó tényező Táncsicsnál is — Róma bukásától a francia forradalomig. Érdekes, hogy a mélyebben ható gazdasági és társadalmi okok külső jele kerül előtérbe itt is, amiért persze oktalanság lenne Táncsicsot elítélni.) Figyelemre méltó különbség a két előadás között az is, hogy míg 1843-ban élesen elítéli a „kegyetlen republicanus Robespierre”-t s a másfél évig tartott „republicai zsarnokság”-ot, azaz a jakobinus diktatúrát,⁴³ addig az 1859-ben megjelent könyvében szimpátiát érdemlő nagy történelmi egyéniségként jelenik meg Robespierre (akár csak az angol forradalom esetében Cromwell).⁴⁴ A változás okát Táncsics abban jelöli meg, hogy közben olvasta Cabet francia forradalomról írt könyvét s meggyőződhetett arról, hogy „Robespierre ritka szilárd jellemű, tiszta lelkű, valódi republicanus volt, nem kegyetlenségéből büntetett, hanem mert gyökeresen akarta kiirtani mindazt, amit a nemzetek boldogulhatásának akadályául ismert.”⁴⁵

Terjedelmi korlátok megakadályoznak abban, hogy kissé részletesebben is kitérjek egyéb lényeges kérdésekre, hogy Táncsics — a felvilágosodás szellemében — a köztársaságot tartja a legideálisabb államformának, hogy „az éjszakamerikaiak polgári alkotmányát” csodálja leginkább,⁴⁶ hogy az 1848-as francia forradalom eseményeit szinte Marx hatása alatt adja elő,⁴⁷ hogy a nagy pozitív történelmi személyiségeket „az akkori idő szellemé”-nek megtestesítőiként állítja be,⁴⁸ s a sok pozitív hős közül is Franklin Benjámint áll hozzá legközelebb stb.⁴⁹ Befejezésül röviden még arról szeretnék szólni, hogy a magyar történelem hogyan jelenik meg Táncsics tankönyveiben.

Táncsics a történelem tankönyvekben kronológiai teljességre törekszik. Áttekintései gyakran a bibliai ősökkel, Ádámmal és Noéval veszik kezdetüket — bár ezt, mint az egyik bevezetéséből kiderül már nem tekinthető kétségbevonhatatlannak⁵⁰ — s az események elbeszélésében eljut egészen a kiadás időpontjáig. (1859-ben megjelent Világkrónikáját pl. azzal zárja, hogy „Az osztrák és szárd-francziák közti háború kezdődik . . . az osztrák sereg szárd földre lépett, Gyulay gróf fővezérsége alatt.”)⁵¹

Ugyanez áll a magyarok történetét elmondó krónikáira is. Jafet vagy Cham — Noé egyik vagy másik fia áll az őstáblázat élén s a kiadás időpontjától függően eljut V. Ferdinándig illetve 1857-ig a Lánchíd-Alagút átadásáig.⁵²

A nemzeti történelem előadása során — arányaiban is — különösen nagy hangsúlyt kap az őstörténet, melyet a lelkes hazafi Tánácsics Horvát István tántoríthatatlan híveként ad elő még az 50-es évek végén is.⁵³ Kétségbevonhatatlan tényként fogadja el a szittyia leszármazást, — amit azonban jó demokrataként a szittyia leszármazás werbóczyánus-nemesi felhangjai nélkül ad elő. (Nála az hogy magyar, osztálykülönbségek nélküli közösséget jelent.)

A honfoglalás Tánácsicsnál a magyarok harmadízben való visszatérése. „Először jötek Hunnok neve alatt.” „Avar vezér alatt újra bejönnek” s „Harmadszor és végre Magyarok neve alatt jöttek 895-dik esztendő táján, és ez országot máig bírják.”⁵⁴

Szerzőnket sem a leszármazásról hallott nézeteiért sem a háromszoros honfoglalásért nem szabad megrónunk. Egy nép kereste akkor önmagát s nemzeti identitását — másokhoz hasonlóan — elsősorban a méltó történelmi múltban s az érdeemes ősökben. Tánácsics is úgy érezte, hogy a méltó múlt adja az erkölcsi-, történelmi legitimációt a nemzeti törekvések valóra váltásáért folytatott küzdelemhez.

A nemzeti történelem eseményeit Tánácsics kronológikus rendben, az Árpád-házi, a Vegyes házbeli s a Habsburg uralkodók sorrendjében mondja el. Ez az előadásmód — az 1843-as kiadású kis összefoglalásban — tovább merevedik azáltal, hogy királyonként; kérdés-felelet formájában fejti ki véleményét. (Mátyás királyra vonatkozólag pl. a következő kérdésekre ad választ: „Ki volt ez időszakban legjelesb király? Mátyás uralkodásáról mi nevezetést tudni? Egyességben volt e Friderikkal (III. Frigyes-sel)? A tudományokra nézve mit tett Mátyás? Mikor nyomták hazánkbán az első könyvet?)⁵⁵

Az események előadása — az 1859-es és 1861-es tankönyvben Horváth Mihályra támaszkodva — visszafogott, erősen a tényekre hagyatkozó. A cenzúra miatt „nem lehetett az eseményeket épen úgy megírni, mint a szoros igazság megkívánta volna.”⁵⁶ Ez különösen vonatkozik 1848/49 történetére, mely a terjedelemhez mérten rendkívül kurta és sem Kossuth, sem Batthyány sem Görgey neve nem fordul elő benne. Tánácsics — maga is a halálra ítélték között — még álnéven sem vállalkozhat — a biztos elutasítás veszélye nélkül — a forradalom és szabadságharc elmondására.

A ténszerűség, a visszafogottság sem akadály a azonban annak, hogy történetfelfogásának néhány vonása ne érvényesülne következetesen. Felvilágosodott demokrata volta egyértelműen kitűnik. (II. József „nagy lelkének örökös és dicső emlékei”-t, azaz rendeleteit, törekvéseit helyeslőleg veszi számba.⁵⁷ Nem szereti az arisztokratákat, de Széchenyi gyakorlati alkotásairól elismeréssel szól.)⁵⁸ Általában nem ítéli el a Habsburgokat s nem kél a rendek pártjára. De — a terjedelmi lehetőségekhez

mérten — felsorolja a sérelmeket, a felkeléseket („lázasásokat”) kiváltó okokat, különösen a vallásiakat. Nem lelkesedik a felkelések vezetőiért, de megértéssel sőt együttérzéssel kíséri nyomon sorsuk alakulását. (Rákóczi „Lengyelországba ment, és szeretett hazáját nem látta többé soha.”)⁵⁹

A jobbágyság sorsát meleg szeretettel kíséri nyomon. Ez már abból az alap gondolatából is következik, mely szerint a földművelés „minden statusboldogság” alapja.⁶⁰ Megértéssel veszi számba 1437. évi s az 1514. évi felkelések („a kuruclázadás vagy Dózsa háború”) okait, elítéli a győztesek embertelenségét s — miután felsorolja az 1514 őszi országgyűlés határozatait — megállapítja, hogy „paraszságnak előbb is elég szomorú sorsa még nyomasztóbbá tétet(t)”.⁶¹ A továbbiakban kiemeli II. József jobbágyrendeleteit, a reformkor jobbágytörvényeit, különösen az 1840. évi „önkéntes örökváltságról szóló VIII. tc-t. A jobbágyfelszabadításért küzdő Táncsics tankönyveiben sem hazudtolhatja meg önmagát.

A rendelkezésemre álló szabott időben ennyit lehetett elmondanom. Annyit talán mégis sikerült bizonyítanom, hogy egyáltalán nem érdektelen Táncsics tankönyveinek mondanivalója s ma is példamutató annak a Táncsicsnak az emberi, tankönyvírói magatartása, aki izsáki segédtanító korában, amikor valójában először találkozott könyvekkel ilyen elhatározásra jutott: „elvül tűztem ki magamnak már akkor, hogy én is annyi jót eszközölök, amennyire csak képes vagyok s utóbb képes leszek”.⁶² Méltatlanul elfelejtett tankönyvei is ennek a szándéknak a termékei.

Jegyzetek

1. *Táncsics Mihály: Életpályám.* Kolozsvár é. n. Lepage Lajos. (Továbbiakban: *Életpályám*) 261. p.
2. *Életpályám* 261. p.
3. *Életpályám* 213. p.
4. [Táncsics Mihály] *Stancsics Mihál: A magya nyelv.* Jutalom értekezlet. Pesten, 1831., Beimel. (Továbbiakban: *Magyar nyelv*)
[Táncsics Mihály] *Stancsics Mihál. Michael: Magyar nyelvtudomány.* (Magyar-német nyelven.) Kezdők számára. 2. kiad. Ungarische Sprachlehre. (Ungarisch-deutsch für Anfänger 2. Ausg. Budán, 1840., M. Kir. Egyetem betűivel Ofen 1840., Gedruckt in der könig. und Universitäts-Buchdruckerey.
[Táncsics Mihály] *Stancsics Mihál: Magyar nyelvtan.* Első osztály. Kezdők számára. 6. jav. kiad. Pesten, 1848. Emich Gusztáv.
(Továbbiakban: *M. nyelvtan*)
5. [Táncsics Mihály] *Stancsics Mihál: Lényismeret azaz természethistória az ifjúság számára.* Pozsonyban, 1842., Wigand Károly Fridrik
6. [Táncsics Mihály] *Stancsics Mihál: Általános földleírás és Magyartartományok leírása. Kérdések-feleletekben az ifjúság számára: Böv., jav. kiad. Pozsonyban, 1842., Wigand Károly Fridrik.*
7. *Életpályám* 38. p.
8. (Táncsics Mihály) *Stancsics Mihál: Általános világtörténet az ifjúság számára.*

2. jav. kiad. Pesten, 1843., Emich Gusztáv (2. p.) (Továbbiakban: Világtörténet 1843.)
9. [Táncsics Mihály] *Andorlaki Máté*: Világkrónika. Pest, 1859., Osterlam Károly. (Továbbiakban: Világkrónika.) Előbeszéd (III. p.)
10. M. nyelvtan (3. p.)
11. [Táncsics Mihály] *Stancsics Mihály*: Magyarok története kérdések és feleletekben az ifjúság számára. Budán, 1841. M. Kir. Egyetem betűivel (Továbbiakban: Magyarok története 1841.) Lásd a 6. jegyzetet stb.
12. M. nyelvtan Előszó a 2. kiadáshoz „... nálunk, hol még némelly tanítóknak maguknak nehezen esett kérdéseket tenni, alkalmasnak tartottam kérdéseket használni” (3. p.)
13. U. o. „most már elmaradhatnak (ti. a kérdések), mint e kiadásban el is hagytam”.
14. [Táncsics Mihály] *Andorlaki Máté*: Magyar krónika. Pest, 1861., Osterlamm Károly. (Továbbiakban: Magyar krónika 1861.) Tulajdonképpen az 1859-ben ugyancsak Andorlaki álnéven Emich Gusztávnál megjelent Magyar krónika. (Továbbiakban: Magyar krónika 1859.) szó szerinti újra kiadása.
15. Világtörténet 1843. Előszó a 2. kiadáshoz.
16. *Táncsics Mihály*: Hit, papok, pápák. Budapest, 1873. Buschmann Ferenczné Előszó 5. p. (Továbbiakban: Hit).
17. Életpályám 93. p.
18. Életpályám 193. p.
19. Életpályám 214. p.
20. Életpályám 91. p.
21. Életpályám 92. p.
22. M. nyelvtan 35. p.
23. M. nyelvtan 9. p.
24. M. nyelvtan 13. p.
25. M. nyelvtan 9—10. p.
26. M. nyelvtan 51. p.
27. Életpályám 35. p.
28. M. nyelvtan 13. p.
29. Világkrónika Előbeszéd XVI. p. „A történelem... mint legbölcsebb tanító, s legigazságosabb ítélő bíró áll az ember mellett s emberiség fölött s mint tanító buzdít minden jóra, szépre, mutatván a dicsők példáit, melyeket követésül ajánl, mutatván szintűgy a gonoszok példáit, s int, hogy azoktól utálattal forduljunk el; s követtük bár tanítását vagy nem, sírunk fölött állván kimondja rólunk igazságos ítéletét, a miként érdemeltük vala”.
30. Hit 3. p.
31. Világtörténet 1843. Bevezetés 2—3. p.
32. Világkrónika Előbeszéd (III. p.)
33. Világtörténet 1843. Előszó a 2. kiadáshoz
34. Világkrónika Előbeszéd IV. p.
35. Magyar nyelv. Mottójául Táncsics a következőket választotta: „Ha nagyok akarunk lenni a józan ész, ha törpék kívánunk maradni a szokást kövessük”.
36. Világtörténet 1843. 52. p. Világkrónika 87. p.
37. Világtörténet 1843. 42. p.
38. Világkrónika 137. p. „Krisztus és az apostolok másként tanítottak. Az ő kardjuk volt a nyelv, az isten ígéje s a keresztényi élet” — idézi Táncsics — folytatólagosan — Miksának a protestáns Schwendi Lázárhoz írt levelét.
39. Világtörténet 1843. 51. p.
40. Világtörténet 1843. 56. p.
41. Világtörténet 1843. 52. p.

42. Világkrónika 94—95. p.
43. Világtörténet 1843. 59. p. Robespierriéről: „képes volt volna atyját vagy testvérét is halálra ítélni, ha legkisebb jelét adta volna annak, hogy nem egészen republikánus... egy millió ember veszté el életét vérpadon.”
44. Világkrónika 99—100. p. — Cromwellre vonatkozólag: Világtörténet 1843. 47. p. „zsarnokos nagyravágyása nem engedé”, hogy köztársaság jöjjön létre... zsarnoksága miatt minden órán kiütendő volt az ellenzandület”. — Ezzel szemben a Világkrónikában: „Mély belátású, szigorú erkölcsű férfiú levén Cromwel, önkényű kormányzását úgy tudta intézni, hogy az nemcsak zsarnoki módra nem nehezedett a nemzetre, sőt jótékony, bölcs, igazságos kormányzásnak ismerte el a nemzet”. 80. p.
45. Életpályám 134. p.
46. Világtörténet 1843. 55. p.
47. Világkrónika 124—125. p.
48. Világtörténet 1843. 39. p. „Nem maga Luther volt csak az, ki aztán a változást elővarázsolt; az akkori idő szelleme hozta azt már magával”.
49. Világtörténet 1843. 54. p. „könyvnyomtató inasból emelkedett oly status férfiúvá, millyet a történetek évkönyvei többet nem mutathatnak. Ő lehelt lelket az ifjú statusba, ő terjesztette az értelmességet, ő nyitá iskolákat, ő alkota értelmet fejlesztő egyesületeket, szóval ő teremtett mindent, mi a gyarmatot képessé teheté jólétének megalapítására”.
50. Világkrónika 1. p. „valjon nem létezett-e már az egész világmindenség, tehát e föld is már sokkal előbb... s állítják, hogy a földszínen néhol oly emlékek léteznek; melyek nem lehetnek csak Ádám ideje óta, hanem sokkal előbb kellett már meglenniök”.
51. Világkrónika 148. p.
52. Magyarok története 1844. 93. p. V. Ferdinánd. 1835-maig címmel 1841-re vonatkozik az utolsó adat. Magyar krónika 1861. 192. p.
53. Magyar krónika 1861. 3—4. p.
54. Magyarok története 1841. 1. p. 2. p. ill. Magyar krónika 1861. 48. p.
55. Magyarok története 1841. 22—25. p.
56. Világkrónika (III—IV. p.)
57. Magyarok története 1841. 37. p.
58. Magyar krónika 1859. 186. (A kaszinóval kapcsolatban) „Hazánkban, mint sok más egyesületi eszméknek megvalósítója Széchenyi István volt”. Előtte az MTA alapítását részletezi. Lásd még 188. p.
59. Magyar krónika 1859. 172. p.
60. Világtörténet 1843. 51. p.
61. Magyar krónika 1861. 121. p.
62. Életpályám 49. p.

Füzes Miklós:

TÁNCICS MIHÁLY ÉS BATTHYÁNY KÁZMÉR

A plebejus forradalmár Táncsics és a liberális gondolkodású főnemes életútja, annak párhuzamos futása és eltávolodása igen jól jellemzi a reformkor utolsó évtizede és a szabadságharc időszakának legfontosabb politikai eseményeit és társadalmi viszonyait. A társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetük alapján a jellemzésben az ellentmondások határozottan rajzolódnak ki, ugyanakkor az általuk megtett út meglehetősen nagy ívet fog át.

Személyük a magyar társadalomban a lehető legtávolabbi két pólust képviseli; Táncsics, aki „parasztnek lévén fia”¹ plebejussá vált; Batthyány, az ország egyik leggazdagabb családjának a sarja, akik feltétlen császárhűségükről voltak híresek és tagjai a legmagasabb állami és egyháztisztségeket töltötték be. Pályájuk talán sohasem kerül egymás közelébe, ha a magyar nemzeti érzés egyéniségükben történt kifejlődése közéleti tevékenységre nem sarkalja őket. A „csoda” tulajdonképpen ezután következett be és munkásságuk ettől kezdődően mérhető egymáshoz. A nemzeti öntudatot illetően ugyanis mindketten közös alapról indultak, tulajdonképpen kívülről. Táncsics egy elmagyarosodott horvát-szlovák (saját szóhasználatában tót) családból indult elsőgenerációs magyarnak tekinthető, Batthyány pedig egy elnémetesedett magyar mágnás családból, aki magyarul csak felnőtt korában tanult meg, miután Nyugateurópából hazaköltözött. Ugyanazt az utat járta mint Széchenyi, Batthyány Lajos és még sokan mások.

Közös bennük a magyar nemzetért történő tenniakarás, ami Táncsicsnál egyre inkább osztályellegűvé vált, ami felnőttkorukban jelentkezett és először tanulási vágyat ébresztett. Táncsics „bajuszos” korában végezte iskoláit,² meglelt férfiként vált tanítóvá, közművelővé és íróvá. Tevékenységét magánosan fejtette ki, az irodalmi közélet hidegen hagyta, a szalonok életével neve összefüggésbe nem hozható, egyedül Petőfi forradalmi szemlélete hatott rá maradéktalanul.

Batthyány harmincéves kora után kezdett vonzódni a magyar ügyekhez, ekkor ismerkedett a magyar kulturális élettel, gazdasági és politikai viszonyokkal. Rosszul beszélt magyarul, műkedvelői műveltsége volt. Nagy Károly a polihisztor tudós, aki eljutott az utópista szocializmusig, a magyar jobbágyok helyzetét pedig az amerikai rabszolgákénál is rosszabbnak tartotta, gyakorolt rá hatást. Tőle tanult meg magyarul. Később pénzügyi tanácsadója, majd jószágigazgatója lett és fontos szerepe volt az örökvaltsági szerződések megkötésében.³ Tóth Lőrincről tudjuk,⁴ hogy Batthyány szorgalmasan olvasott magyarul és szónoklatokra is vállalkozott. Tanulmányozta a közjogot és a nemzetgazdaságot. Könyvtárat gyűjtött, melyben a legjobb angol, francia és német írók mellett a magyarok: Széchenyi István, Fáy András, Kölcsey Ferenc, Berzsényi Dániel, Vörös-

marty Mihály, Bajza József, Szalay László, Eötvös József, Szemere Bertalan és mások munkái bőrkötésben voltak. Beszerezte a legfontosabb közgazdasági szemléket, politikai röpiratokat. Körülötte a liberális értelmiség gyűrűje alakult ki, szalonja politikai és kulturális műhelyé vált. Előbb mecénásként ismerték meg, ami először az oktatásban, majd az irodalom és az iparművészet terén jelentkezett, de a tudományok fejlődését is támogatta, majd csakhamar a politikai küzdelmekbe is bekapcsolódott.

Közös volt bennük Kossuth „imádata”, a sokszor feltétel nélküli behódolás és kritikátlan támogatás. Táncsics emiatt nem tudja majd programját kellő intenzitással vinni népképviselői minőségében, Batthyány pedig eredeti elképzelésein túllép, hogy majd az emigrációban ábránduljon ki Kossuthnak a szabadságharcban betöltött szerepéből.

Személyes találkozásukról nincs adatunk, bár elképzelhetetlen, hogy a politikai élet forgatagában ne akadtak volna össze, különösen Batthyány külügyminisztersége idején 1849-ben, illetőleg Táncsics népképviselőségékor Debrecenben, Szegeden és Aradon. Mondandónk vázát ezért inkább azokhoz a témákhoz kötjük, amelyek mindkettőjüket foglalkoztatta, sorsukat is befolyásolta, amelyekben azonos, vagy egymástól eltérő álláspontot képviseltek. Vezetőül úgy véljük Táncsics: Életpályám c. munkájánál alkalmasabbat keresve sem találhatnánk.⁵

Fellépésük a feudális előjogok megszüntetésére

Tevékenységük egybekapcsolódására az első alkalmat az 1843/44-es országgyűlés munkája szolgáltatta, ahol Batthyány a Főrendiház ellenzékének egyik vezetőjeként tevékenykedett Batthyány Lajos mellett. Igen határozottan léptek fel a közteherviselés, a nemesi javak birhatásának kiterjesztése mellett. Fellépésük és ennek eredménye váltotta ki először Táncsics elismerését, aki a nép számára magyarázta és értékelte ezeket, egyúttal híveket is szerzett a reform-programhoz: „... á szeplőtelen Battányak, á derék Telekiek s több mások ... a mellett voltak, hogy a nemesség együtt viselje á néppel á terhet...”⁶

„Nemes atyánkfiaiinak sokba került kieszközölni a múlt 1844. eszteni országgyűlésen, hogy e drága Magyarországot mindnyájan egyenlő jussal bírjuk; mert most á legszegényebb gazdának annyi jussa van földet szerezni, mint a leggazdagabb grófnak: és tudjátok meg, hogy á nemesség becsületesen s igazságosan cselekedett, mikor e törvényt hozta.”⁷

A közteherviselést ugyan ekkor még nem sikerült az ellenzéknek keresztül vinni, az majd csak 1848-ban válik törvényé, de Táncsics az érte történt erőfeszítést is méltányolja, már a következő országgyűlésre is gondolva, mintegy pártot szervezve írja: „Ha talán nem jutott volna el még hozzátok azon derék grófoknak a híre, kik már a múlt országgyűlésen rajta voltak, hogy á közterhet, vagyis az adót, útcsinálást, katonaállítást mindenki, nemes és nem-nemes különbség nélkül, á szerint viselje, á mint kinek több vagy kevesebb vagyona van, megnevezem nektek őket hogy ismerjétek, mert ők á ti barátaitok, jóakaróitok; ők e hazának őrangyalai.” A megnevezettek: Wesselényi Miklós, és az „... ő nyomdokain indultak á

seplőtlen és dicsó Batthyányiak... Á kik Batthyányiakkal voksoltak és tartanak azok e hazának oszlopai, á ti barátaitok: á kik pedig nem akarják a közteherviselést elvállalni, tudjátok meg, hogy azok nektek ellenségeitek, és ellenségei á hazának.”⁸

A lelkesült nagyrabecsülésre Batthyány rászolgált, mert a közteherviselés ezután is évekig politikai tevékenységének egyik legfontosabb célpontja volt, sőt a gyakorlatba is átültette, amikor Bezerédj Istvánnal, Kossuthal azt önkéntesen is vállalták.

Tevékenységük a védegylet mellett

Az 1843/44-es országgyűlés munkájához, a magyar ipart védő vámrendszer kialakítása körüli vitához kapcsolódik az Országos Védegylet megalakulása is, melynek Batthyány elnöke, Teleki László alelnöke, Kossuth igazgatója volt. A vidéki osztályok megalakításával néhány hónap alatt megoldották az ellenzék egyik legfontosabb törekvését, az intézményhálózathoz jutást. A politikai célok mellett természetesen őszintén kívánták a hazai ipar fejlesztését, melyet Táncsics is fontosnak tartott és népszerűsítésére írásban is vállalkozott, de kézírata nem jutott el a külföldi kiadóhoz Lipcsébe.⁹ A később „Hunai Függetlensége” címen átalakított kéziratot, mint tudjuk Kossuthnak adta át, aki azt Batthyány Lajos útján kísérelte meg kinyomatni. Kossuth kedvező hírekkel tájékoztatta, végülis Táncsics türelmét vesztve felkereste Batthyány Lajost, visszakarta kéziratát.¹⁰ A védegyletről írt munkáját Táncsics maga is szerencsétlen sorsúnak tartotta, de néhány homályos pont máig sem tisztázódott. Érthetetlen, hogy miért Batthyány Lajos kapta a kéziratot, amikor a védegyletben nem töltött be vezetőszerepét. Ugyanakkor Batthyány Kázmér maga is készített egy könyvecskét a védegyletről, amelyet Lipcsében ki is adtak 1845-ben német nyelven. Kossuthnak ismernie kellett a lehetőségeknek ezt az útját. Az ellentmondást talán a mozgalom hanyatlása oldja fel. Táncsics könyve már megkésett lehetett, akkor kerülhetett Kossuthhoz, amikor már igazgatói funkciójáról történő lemondását fontolgatta, vagy talán már az 1846. augusztus 20-án bekövetkezett lemondása meg is történt. A kéziratnak mindenképpen Batthyány Kázmérnál lett volna a legjobb kezekben, akinek kiadója Ottó Wigand Táncsics előtt sem volt ismeretlen.

A védegyleti gondolathoz Táncsics a történeteket követő harminc év múlva sem maradt hűtlen, annak általa várható hatásának elmaradását fájjalja, amikor Széchenyi tevékenységét hiányolja, aki a mozgalmat léteinek első pillanatától kezdve ellenezte.¹¹ Nem személyes indítékból, mint ahogy azt Táncsics feltételezte, hanem elvi megfontolásból érvelve a maga igaza mellett.

A brodi menekülés

A menekülés tényére Táncsicsnak saját és Bölöni írásán kívül nincs más forrásunk, azt azért is elfogadhatjuk, mert tényleírásai pontosak.¹² Gondot csak akkor érzünk, amikor valószínűleg az üldöztetett sorsából

eredően gyanakvóvá válik és az indulat szubjektív következtetésre készíti. Gyanakvását az is elősegítette, hogy elindulásakor észrevette, — kémkednek utána. Nem tudhatta, hogy a Batthyány által felkínált másik alternatíva, párizsi utazásának lehetősége, a titkosrendőrség félrevezetésének eszköze is lett. Metternichnek ugyanis 1846. november 9-én azt jelentették, hogy Párisba utazott.¹³ Rejtekhelyének későbbi felfedezése tehát nem függhet össze elutazásának körülményeivel, de Tóth Lőrinc személyes bosszújával sem, aki Batthyány legközelebbi környezetéhez tartozott. A gyanú árnyékát Bölöni levette róla, bizonyítva becsületességét, melyet további adatokkal csak támogatni tudunk. A titkosrendőrség egy későbbi, 1847. március 15-én kelt jelentése szerint „... Stancsics... Budára érkezett... Batthyány, Kossuth és Tóth Ferencz (Lőrincz) félnek, hogy Stancsics vallomása kompromitálja őket...”¹⁴ Egyiküknek sem érdeke tehát, hogy Táncsicsot elfogják, sokkal inkább, hogy ne bukkanjanak a nyomára. A kérdés tehát, melyet Táncsics maga fogalmazott, hogyan is történhetett elfogatása, továbbra is nyitva marad. Igaz viszont, hogy az illegalitás szabályait sűrűn megsértette, könnyű volt rejtekének felfedezése.

A személyes jellegű segítségnyújtás körében említhetjük még a Táncsics családja részére történt gyűjtést. A titkosrendőrségnek is feltűnt, hogy a legtöbbet Batthyány Kázmér és Lajos adakozott. A már hivatkozott másik forrásunk úgy tudja, hogy Batthyány segítségével utazik Táncsics Párisba, azt tehát tudták, hogy Batthyány menekítette, csak kellő bizonyítékuk nem volt rá, ami alapján bűnvádi eljárást kezdeményezhetnének ellene, vagy a menekítés gyakorlati teendőit végzők ellen.

Nézeteik az örökváltságról

Az úrbériség megszüntetése talán legfontosabb ügyük, olyan kérdés, amely a társadalom átalakításában a legnagyobb szerepet játszotta. Nem véletlen, hogy az eddig egymás mellett párhuzamosan futó nézeteik e kérdésben távolodik el egymástól, mégis úgy, hogy külön-külön is a legprogresszívabb irányzatot képviselik.

Batthyány országgyűlési tevékenységének egyik legfontosabb része. A tarthatatlan helyzetet azonban nem csak a politika, hanem a tudomány oldaláról is igyekszik bizonyítani. Pályázatot hirdet tudományos dolgozatok készítésére, melyek témája a robot és a dézsma előnytelen voltának a kimutatása úgy a földesúr, mint a jobbágy számára.¹⁵ Elveit a gyakorlatba is átültette. 1844-ben a borostyánkői, 1847-ben a siklói uradalom mintegy kéttucat falujával kötött örökváltsági szerződést, köztük Siklós mezővárossal.

A kezdeti lépésekkor még együtthaladva lelkesen propagálja Táncsics ezeket a szerződéseket, a Népkönyv c. munkájában már alternatívákat állít fel: egyéni megállapodásokról, egyes esetekben váltságdíj elengedésről beszél. A következő országgyűléstől — melyen Batthyánynak is fontos szerepet szán és hiveket is igyekszik számára toborozni — már a váltságdíj nélküli felszabadítást reméli.¹⁶

Nézeteik ezen a ponton kezdenek elválni. Batthyány ugyanis a váltságdíj fizetésétől nem tud teljesen lemondani, igaz viszont, hogy az 1847/48-as országgyűlésen a főrendiház konzervatívjainak támadását ő veri vissza és eléri, hogy az állam által történő váltságdíj ellenébe történő jobbágyfelszabadítást kimondó törvényjavaslat szentesíthető legyen.¹⁷ A törvény rendelkezései ugyanakkor saját korábbi gyakorlati tevékenységét is túlhaladottá tette. Egykori jobbágysai között feszültség keletkezett, mert a megkötött szerződések további sorsáról nem született rendelkezés, így azok aláírói hátrányosabb helyzetűnek érezték magukat a szerződést nem kötőknél.

Táncsics fejlődő radikalizmusa ugyanakkor a törvény szövegénél jóval messzebbre mutatott, híveinek feszültsége ennek megfelelően tovább növekedett.

Brodi bújdosása idején írt *Nép szava, Isten szava* c. munkájában már nem alkudozik, nem latolgat, nem alternatívákat állít fel, hanem egyenesen követeli a váltságdíj nélküli felszabadítást, ami a közöttük lévő távolságot tovább növeli. Munkája kiadását Kossuth szervező képességére bízta, de nézeteit ő sem helyeselte. A munka kéziratosan terjedt. A reformellenzék bizalmából történt kizáródása e ponton kezdődött. Bölöni szerint Batthyány környezete ezért hallgatott Táncsics bebörtönzésekor, ezért veszítette el pártfogásukat.¹⁸ Meglehet, de ne feledjük, a bűjtatás bűnpártolás, így inkább valószínű a letartóztatástól való félelem, Táncsics esetleges terhelő vallomása erre elegendő bizonyítékot szolgáltathatott volna.

Országgyűlési követjelölés Délbaranyában

A *Népkönyv* c. munka és a *Munkások Újsága* bebizonyítottan, a *Nép szava Isten szava* c. kézirat, vagy legalábbis tartalma valószínűleg eljutott Siklós környékére — elsősorban a református lelkészekhez, de más polgári foglalkozású falusi vezetőkhez és „írástudókhöz” is — hogy futótűzként terjedjen és elsősorban a falusi népet aktivitásra serkentse. Hatására, jóval a hivatalosan kitűzött választások előtt — 1848. május 28-án — a Siklós melletti Sándor-hídjánál és Csepelyen (Drávacsepely) olvasói és terjesztői kezdeményezésére népgyűlést hívtak össze, ahol egybehangzón ajánlották követnek és egy-egy küldöttséget bíztak meg felkérésére, illetőleg a sokak aláírásával ellátott felkérőlevél kézbesítésére.¹⁹

A népgyűlésekről a megye meglepetve értesült, hiszen a választási törvény ilyen módon történő jelölést nem ismert. Vizsgálatot rendeltek el, amelynek anyagából egyértelműen megállapítható, hogy Táncsics műveinek a hatása váltotta ki a népgyűlések összehívását. A kihallgatottak, akik között szerepeltek a népgyűlések szónokai, nyilvánosan is hivatkoztak Táncsics műveire, de a jegyzőkönyvi vallomásokban is emlegették azokat.

Tarnóczai Dániel nagyharsányi bíró, a Sándor-hídjánál tartott népgyűlés indítványozója és szónoka a következőket adta elő: „... a legközelebb tartandó országgyűlésen követet kellene választani, ő erre legér-

demesebbnek találná Tánacsicsot, kit a nép Munkás czimú lapjából már jól esmér...” Tánacsics ajánlása után, a kiléte felől érdeklődnek pedig ezt válaszolta: „... a gyülekezetnek általam ajánlott Tánacsics Káthéjából (Népkönyvből) olvasok néhány cikket, s akkor megismerendik vallását...” A jelölésnek ezután már nem volt akadálya.

Csepelyen Láng Ferdinánd uradalmi tiszt, a népgyűlés egyik kezdeményezője a követválasztás szükségességéről, Tánacsics emberi tulajdonságairól és társadalmi helyzetéről szolt, akit a Munkások Újsága c. lapból ismert.

Munkácsi Albert református lelkész, a népgyűlés másik kezdeményezője Tánacsics megválasztását ajánlva, ugyancsak felolvasott a lapból. A tömegeből kapott kérdésre válaszáat, miután tárgyi ismerete nem volt, a jogegyenlőségre alapította, és így nyilatkozott a királyi jövedelmek megszűnéséről, míg a borkilenced sorsának megoldását a következő országgyűlés döntésétől tette függővé. Szónoklatának e részét a bizottság izgatásnak minősítette és ellene eljárást kezdeményezett, de a megyei választmány a vádemeléstől eltekintett.

A helytörténetírók közül többen,²⁰ az eljárás kezdeményezőjének Batthyányt vélik felfedezni, az előkerült iratok azonban egyértelműen bizonyítják, hogy a vizsgálatról és eredményéről csak később értesült, előnöke volt viszont az eljárást megszüntető megyei választmánynak. Később, újabb adatok birtokában a Belügyminiszter véleményét is kikérte, aki a döntést saját hatáskörébe kérte meghozni. Ezután kereste meg Batthyány az egyházi hatóságot, de említés sehol sem történik Tánacsicsról és jelöléséről.

Vavrek János, akit Tánacsics Batthyány kortesének vélt,²¹ a Dráva-mentén teljesített nemzetőri szolgálatot és ilyen minőségben volt jelen a csepelyi népgyűlésen. A történekről, miután azokat nyilvánosan már elbeszélte, Batthyány feljegyzést kért tőle. Sorai tovább erősítik Tánacsics hatásának érvényesülésére már eddig elmondottakat.²² Kiderül, hogy a szónokok nemcsak névszerint hivatkoztak rá, nem csak felolvastak írásai-ból, hanem érveltek is az ő fordulataival: „Gróf Batthyányi Kenteknek semmi más mint szomszédjuk. Ő közte, s Kentek között meg szünt minden viszony örökre.” „Kenteknek éppen úgy szabad bort mérni falujokban, mint gróf Batthyányinak, ha azon faluban háza van.” „Azt mondják, hogy az eltörölt Ürbér a volt földes uraknak meg terítették, miért? azért mert a Kentek nyakán századokig zsarnokoskodtak, húzták és fizették Kenteket — Ha ezeket fel számoljuk több száz milliókra rúg — ezzel már minden régen le van fizetve sokszorosan.”

Vavrek János nyilatkozata meggyőz bennünket arról is, hogy Batthyáynak nem állt szándékában a képviselővé történő jelölés. Erre utalás sem történik, annál inkább Tánacsics megbecsülésére: „... engem nem vezet személyek elleni gyűlölség; mert barátaimat áldozom föl, nem szentségtelen czél; mert Tánacsics személye merülvén föl, czélem megszűnt lenni...” Arról, hogy mi volt ez a cél közelebbről, nem történik említés. Éppen úgy lehet eleve Tánacsics, mint ahogy talán Batthyány, de az utóbbi esetben viszont Vavrek saját alkalmazójával szemben foglalt állást,

ami a fenti idézet jelentőségét emeli. Szerinte a népgyűlésen két tárgyban hangoztak el szónoklatok: Táncsics megválasztása érdekében, ahol törvényellenes dolgok nem történtek és az utasításról, köznyelven „miki-vánságunk”, amelynek mint láttuk lázító tartalmat tulajdonítottak, de tulajdonképpen Táncsics működésére vonatkozó elvárásokat tartalmazta.

A siklósi követválasztás

A jelölés kérdése, mint láttuk, az 1848. június 20-ra kitűzött választás előtt mintegy három héttel eldőlt. A választási elnöknek a választás megnyitása előtt még teljesíteni kellett hivatalos kötelességét: megvizsgálni Táncsics választhatóságának jogszerűségét. Ekkor kerülhetett sor azokra a mozzanatokra, melyeket Táncsics és az utókor neheztelve kér számon, a vagyoni cenzus meglétének bizonyítását és büntetésének felvetését.

A választási törvény szerint kétféle módon lehetett Táncsics követ: városi polgárként, mint pesti háztulajdonos, vagy mint egynegyed teleknyi birtokkal rendelkező.²³ Vagyoni helyzetét a jelölők és a választási elnökség rosszul ítélhette meg, amikor az utóbbi feltétel meglétét kérték számon amit közismerten a nagyharsányi bíró, Tarnóczai Dániel ajándékozott számára. Az egynegyed telek elkobzását 1850-ben rajta, Táncsics vagyoneklobzása miatt, végre is hajtották.²⁴

A büntettség kérdése is tisztázódott, a választás lefolyásáról felvett jegyzőkönyvben ezeknek a kérdéseknek már nyomuk sincs. A követválasztás hiteles leírása a következő:

„Elnök Úr megnyitván a követválasztást, az egybegyűlt honpolgárokat komolyan felszólította, hogy a legközelebbi múlt országgyűlés által megalapított népképviselőlet nyomán a népnek megadott követválasztási jogot a törvények szigorú értelmében a mai napon, mint e célra kitűzött határnapon, gyakorolják, egyszersmind jelentsék ki, kit óhajtanak a legközelebbi 3 évre országgyűlési követnek. — Ennek folytán az egybegyűlt gyülekezet egyhangúlag Táncsics Mihály Pesten lakó polgár nevét hangoztatta. Erre az elnök ismételve azon kérdést intézte az egybegyűlt választókhoz, vajon Táncsics Mihály mint országgyűlési követ ezen kerület részéről megválasztásában közakarattal megnyugszanak-e vagy szavazni kívánnak? Mire a választók újólag egyhangú felkiáltásban kinyilatkoztatták, hogy Táncsics Mihály követté leendő megválasztásában megnyugszanak és a beállott csend folytán többszöri felhívás után is ellenvéleményü senki sem jelentkezett. — A nagy számmal egybegyűlt választók közakarattal Baranya megyében kebeleztetett siklósi kerület részéről követül Táncsics Mihályt választván meg, a fentnevezett kerületnek legközelebbi 3 évre leendő országgyűlési követül Táncsics Mihály elnökileg kijelentette...”²⁵

Batthyány képviselővé történő választását illetően a korabeli sajtó pontatlan híradásai is félreértésre adtak okot megválasztásának hírüladásával. Képviselői ambíciójának hiányát a magyarürögi választásokról készített jegyzőkönyv is bizonyítja.²⁶ Tudta és beleegyezése nélkül ugyanis

megválasztották. Egyik javaslattevő, aki a közvéleményt is képviselhette, aki „... mint főispánt és a felső háznak tagját a követség elválásában gátolatva lenni hiszi...”, véleménye alapján alternatív választás történt. Barthos Eduárd megbízatása Batthyány választától függött. A feltételezés valósnak bizonyult, Batthyány összeegyeztethetetlennek tartotta a főispáni megbízatást a népképviseléssel. Döntésében a Dráva-vonal védelme, a megyében történő személyes jelenlétének a szükségessége is befolyásolhatta.

Mindezek alapján kijelenthetjük, nem voltak politikai ellenfelek annak ellenére, hogy a személye elleni izgatás ingerelhette Batthyányit, aki talán nem is tudta, hogy Táncsics agitációja fordult, ha nem is tudatosan, mostmár ellene is.

Táncsics és választói

Megbízólevelét, melynek szerepét a korábban említett jegyzőkönyv egy hiteles példánya töltötte be, Táncsics az országgyűlés első napjaiban bemutatta, július 6-án az elsők között már az igazolt képviselők névsorában szerepelt.

Munkáját megbízói élénk figyelemmel kísérték, képviselte is őket igen határozottan, de minden további eredmény nélkül. A veszélyben lévő haza sürgősebben megoldásra váró gondjai az úrbériség kérdését lassan háttérbe szorították. A várakozás csakhamar türelmetlenségbe csapott át, majd választói csalódottsága váltotta ki a közismertté vált megszólítással kezdődő levelet: „Hallja Kend Táncsics! Mi úgymint a kend választói, kendbe nagy bizodalunkat vetettük, midőn kendet megválasztottuk követünknek, azért, mert kend nekünk sokat ígért; de a sokbul — mint a kend újságjából látjuk — még csak valami sem lesz. Már elmúlt egy hónapja, hogy a képviselők — ha ugyan népképviselők volnának, kik ott ülnek — együtt vannak, mégsem végezhettek egyebet, hanem hogy katonát adjunk s fizessünk; de hogy miért adjuk a katonát s miért fizessünk, arról még eddig egy szót sem szóltak. Azt mondják ugyan: a haza veszedelemben van, de hogy kié az a haza, vagy hogy mit tarthatunk magunkénak, mi, kik Magyarországnak népei vagyunk? micsoda javadalomban részesülünk? arról úgy látszik, kerülik kendtek a beszédet... Kendtek aligha ismét rá nem akarnak benünket szedni.”

Ömlik a panasz és a vád a levélíró tollából, Szabó Ervin szerint mint-ha egy modern „Tiborc panasz” hallatszana, majd hét pontba foglalva megfogalmazódik követelésük: az úri tartozások örökre történő eltörlése, az uraság a majorsági földeken kívül más területet ne vehessen birtokba, a vizeket azok használhassák, akiknek a határába esnek, az erdőket a határban levő földek arányában osszák el, az úri jogokat (korcsmáltatás, húsvágás, ser és pálinkafőzés, táglaegetés, vadászat, halászat, madarászat) minden birtokos szabadon gyakorolhassa, a közmunkákat az adóból valósítsák meg. „Ezen az országgyűlésen ezeket multhatatlanul törvénybe iktassák kentek, mert addig nyugodtan nem lehetünk és vérünket potomra nem örömet ontjuk. Ha az inzurekció Kossuth szavaként

most mindenre kiterjesztetett, tehát a haszon is kiterjesztessék, különben a magyar arisztokrácia sírját ássa meg. Ezeket kívánjuk kenddel tudatni, mi a siklósi választókerület tagjai.”

Tevékenységük jelentősége

A szabadságharc kedvezőtlen kimenetele csillapította Táncsics forradalmi lángolását, útjuk újból a párhuzamoshoz közelített. Batthyány a Szemere-kormány külügyminisztereként, Táncsics népképviselőként mindvégig kitartott a nemzet ügye mellett, majd mindketten lényegében azonos sorsot választottak. Batthyány Törökországba ment Kossuthal, majd Párisba emigrált. Szemlélete a reformkori liberális, a szabadságharc idején radikalizálódó nézőponttal szemben — memoárját véve alapul — konzervatívva vált. Személyes tragédiája, hogy újabb progresszióra már nincs ideje, fiatalon hal meg 1854-ben.

Táncsics itthon bújdosott, de ő közéleti tevékenységének újabb, minőségében is más szakasz következett, amikor már nemcsak a jobbágyság, hanem a munkásság felszabadítása is tevékenységének központját képezi és egy hosszú, kiteljesedett életet zárt 1884-ben.

Közös tragédiájuk, melyben a nemzet sorsát is osztják, hogy a közéleti tevékenységüknek a szabadságharccal lezárult szakasza eredményeit a gyakorlatban az abszolutista császári adminisztráció valósította meg. A felszínen így nem a nemzeti törekvések eredményeként, hanem az uralkodóház jóindulataként jelentkezett, elhomályosítva az érte tevők szerepét.

Az úrbériség megszüntetésének adminisztratív és jogi eljárásai még évtizedeket vettek igénybe, befejeződésük áthúzódott a dualizmus idejére is. Az 1848 előtt megkötött örökváltságszerződések sorsa csak 1868-ban hozott jogszabállyal rendeződött. A látszat ellenére úgy véljük, a reformnemzedék, köztük a polgári demokratikus eszmékért legmesszebb elmenő Batthyány és a plebejus forradalmárrá váló Táncsics tevékenysége nélkül a polgárosodási folyamat lassúbb lett volna, talán az 1848. márciusi—áprilisi törvényeket is szegényesebb tartalommal adták volna ki. Szerepük jelentőségét növeli, hogy a győztes ellenforradalom képtelen volt azt megsemmisíteni, így tevékenységük eredménye a magyar társadalom átalakításában ha áttételesen is, de jelentkezett.

Batthyány munkássága a reálpolitikúé, Táncsicsé pedig a saját korán túlmutató forradalmaré. Szerepüket azonban a kortársak és az utókor nem ilyen egyértelműen ítélte meg. Batthyány tevékenysége igen hamar a feledés homályába veszett. Táncsics munkássága ugyan időnként nyilvánosságot kapott, de ez sokszor csak a közhelyszerűség szintjén maradt.

Ha a munkásságuk külön-külön történő megítélése is ellentmondásos, nem csodálkozhatunk azon, hogy egymásmelletti tevékenységük értékelése ezideig elképzelhetetlennek bizonyult. Nem akadt olyan kategória, melybe mindkettőjük tevékenysége egymás mellett befért volna. Az a megállapítás, hogy egymást egészítették ki, esetleg egymásra is hatással voltak, nem kaphatott volna nyilvánosságot.

Tevékenységük vázlatos áttekintésekor is találhatunk olyan nézőpontokat, amelyből egymás mellett állásuk kimutatható. Az egyiket a császári titkosszolgálat találta meg, amikor a császári hatalomra, az osztrák hegemoniára veszélyes személyekként kezelte mindkettőjüket. A többit nekünk kell megtalálnunk a nemzet ügye melletti feltétlen és egyéni érdektől mentes kiállásban, az érte történő cselekvésben és a felelősségvállalásban.

Jegyzetek

1. Baranya megyei Levéltár (Bm L) Vármegyei közgyűlési iratok 1318/1848
2. uo.
3. *Füzes Miklós*: Nagy Károly, a pedagógus. Baranyai Művelődés 1978/I.
4. *Tóth Lőrinc*: Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Budapesti Szemle 74/1933.
5. *Táncsics Mihály*: Életpályám. Magvető Könyvkiadó, 1978.
6. *Stancsics Mihály*: Népkönyv: Kiel Erneszt és társa Lipcse 1846. 8. o.
7. uo. 7. o.
8. uo. 25—26. o.
9. *Táncsics Mihály*: Életpályám. 182—184. o.
10. uo. 197—197. o.
11. uo. 249. o.
12. uo. 263—280. o. és *Böloni György*: Hallja kend Táncsics. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1965. 203—209 és 228—229. o.
13. *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe. I. Akadémiai Kiadó Bp., 1981. 205. o.
14. *Tábori Kornél*: Titkosrendőrség és kamarilla. Atheneum Bp. 73. o.
15. *Hetényi János—Király Pál—Ploetz Adolf*: Robot és dézsma, erkölcsi és anyagi, mező és státuszgazdasági tekintetben. Pest, 1845.
16. *Táncsics Mihály*: Népkönyv. 76—77. o. és 101. o.
17. Bm L Vármegyei közgyűlési iratok 1318/1848.
18. *Böloni György*: Hallja kend Táncsics. 235. o.
19. Bm L Vármegyei közgyűlési iratok 1318/1848.
20. *Babits András*: Táncsics Mihály követé jelölése az 1848/49. évi országgyűlésre. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény I. kötet 1. füzet. Szerk. Szabó Pál Zoltán. 66—68. o.
Kiss Géza: Adatok Munkácsi Albert portréjához, különös tekintettel az 1848—1849. évi tevékenységére. Baranyai Helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László Pécs, 1973. 117—119. o.
Balázs László: Battyhány Kázmér közéleti tevékenysége. PAB—VEAB. A Dunántúli településtörténete III. 1848—1867. Székesfehérvár, 1978. 331—335. o.
21. *Táncsics Mihály*: Életpályám: 321. o.
22. Országos Levéltár (OL) Büm. 1848. 460/B. eln. iratok.
23. *Csizmadiá Andor*: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1963. 127—132. o.
24. Bm L Nagyarsány község bemondási táblája. 1854. júl. 28.
25. OL Büm. 1848. 460/B. eln. iratok. Közli: Ember Győző: A nép képviselője. Valóság IV. évf. 6. szám 458. o.
26. OL Büm. 1848. 460/B. eln. iratok.
27. OL N. 70 Dieata anni 1848—1849. Archivum regni. Fasc. 2 A.
28. *Szabó Ervin* történeti írásai. A jobbágyfelszabadítás a nemzetgyűlésben. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Litván György. Gondolat, 1979. 445—449. o.

Spira György:

TÁNCSICS ÉS AZ „OLASZ SEGÉLY” KÉRDÉSE

A negyvennyolcas magyar forradalom kirobbanásában és kezdeti sikereiben — számtalanszor leírták már — előkelő része volt a március 13-i bécsi forradalomnak, amely a polgári átalakulás magyar híveire ösztönzően, az *ancien régime* védelmezőire pedig bénítóan hatott. Azt viszont kevesebbszer emlegetik, hogy a magyar forradalom igen sokat köszönhetett a Habsburgok észak-itáliai tartományaiban, Lombardiában és Venétiában néhány nap múlva kibontakozott függetlenségi harcnak is, amelybe a felkelők oldalán március 23-án már a piemonti hadsereg is bekapcsolódott. Holott az észak-itáliai háború hosszú hónapokon át lekötötte a császáriak fegyveres erőinek java részét, s a Magyarországgal szemben követendő politika meghatározására egybehívott március 26-i udvari konferencia elsősorban éppen emiatt jutott arra a következtetésre, hogy a magyar forradalom azonnali erőszakos elfojtására nincs lehetőség s ezért a magyaroknak egyelőre engedményeket kell tenni, a Magyarország elleni fegyveres fellépéssel pedig várni kell mindaddig, amíg a császári hadsereg ismét úrrá nem lesz Észak-Itálián.

A magyar kortársak azonban, ha az udvari konferencia egybeültéről és kimeneteléről természetesen nem tudtak is, nagyon jól tudták, hogy az olaszokra mint a magyar forradalom nyilvánvaló érdektársaira kell tekinteniök. Amikor tehát az udvar április 5-én felkérte az alakulóban lévő Batthyány-kormányt, hogy az olasz földön harcoló császári csapatok megsegítésére küldjön magyar újoncokat Észak-Itáliába, a kormány tagjai a legmerevebben elzárkóztak a kérés teljesítése elől, jóllehet máskülönbön azon a véleményen voltak, hogy Magyarország külháború esetén az általuk továbbra is érvényesnek tekintett *pragmatica sanctio* szellemében köteles segítségére kelni Ausztriának, s elismerték, hogy a piemonti beavatkozás az észak-itáliai polgárháborút csakugyan külháborúvá változtatta. S attól, igaz, tartózkodott a bécsi udvari köröket felingerelni persze nem akaró kormány, hogy a mögötte álló forradalmi tömegekhez hasonlóan az udvar által támasztott kívánságnak éppen az ellenkezőjét: a már korábban Észak-Itáliába vezényelt magyar katonák hazarendelését követelje — csupán a birodalom egyéb tartományaiban állomásozó magyar egységek hazabocsátását sürgette több ízben is —, attól az elhatározásuktól viszont, hogy az olasz hadszíntérre nem küldenek újabb csapaterősítéseket, Batthyány és társai a következő negyedévben sem tágitottak.¹

Július elején azonban ebben a kérdésben egyszerre megmásult a Batthyány-kabinet álláspontja. Az előző napokban ugyanis a kormány tagjai mind több jelére figyelhettek fel az osztrák vezetőkörök Magyarország iránti ellenségességének. Hiszen, egyebet nem is említve, június 10-én az uralkodó Batthyány miniszterelnök követelésére még felfüggesztette báni tisztségéből Jellachich altábornagyot, aki Horvátországban lázas

buzgalommal fáradozott a Magyarország elleni későbbi fegyveres támadás előkészítésén; egy héttel utóbb viszont ugyanezt a Jellachichot, mikor tárgyalások végett megjelent az udvar ideiglenes székhelyén, Innsbruckban, ott a legnagyobb szívélyességgel és bánnak kijáró ünnepélyességgel fogadták. Ezt pedig ő többek között azzal viszonzta, hogy 20-án még Innsbruckból kiáltványt intézett az észak-itáliai császári csapatok soraiban harcoló — és igen odaadóan harcoló — horvát határőrökhöz (akiknek a száma kétszerese volt az olasz hadszíntéren bevetett magyar katonákénak) s ebben további hűségese helytállásra hívta fel őket.² És az osztrák kabinet egy 29-én kelt átiratában mégis arról tudósította a magyar kormányt, hogy mivel Horvátországban magyar támadásra számítanak, féltő, hogy az olasz földön küzdő horvát határőrök otthon hagyott szeretteik védelmére haza fognak vonulni, s minthogy egy efféle fejlemény mélyen sértené Ausztria érdekeit, ha a magyar kormány nem tesz meg mindent a horvátok megnyugtatására, az osztrák kabinet kénytelen lesz felmondani a magyar—horvát viszályban általa eddig tanúsított semlegességet!

A július 4-i minisztertanácson tehát Batthyány annak a véleményének adott hangot, hogy a magyaroknak most látványosan dokumentálniuk kell, mennyivel inkább szívükön viselik az uralkodóház érdekeit, mint a horvátok, s ezért, ha emezek az olasz hadszíntérről való elvonulásukkal fenyegetőznek, Magyarországnak éppen az ellenkezőt kell cselekednie: most és éppen most, eltérve a kormány korábbi álláspontjától, tetemes újoncsegélyt kell felkínálnia az észak-itáliai császári csapatok megerősítésére. S mivel Batthyány érvelését minisztertársai is meggyőzőnek találták, a kormány végül is olyan indítvánnyal fordult a másnapra egybehívott első magyar népképviselői országgyűlés képviselőházához, hogy a nemzetnek a katonai segély megajánlására irányuló készségét ünnepélyesen nyilvánítsa ki ez a testület — mégpedig már az országgyűlés megnyitó ülésén elhangzó trónbeszédre válaszolni hivatott felségfeliratában —, igaz, a segély tényleges útnakindítását ahhoz a legbaloldaliabb miniszter, Kossuth által javaslatba hozott feltételhez kötve, hogy az udvar viszont előzőleg gondoskodjék Jellachich (meg a június folyamán a magyar forradalom elleni fegyveres harc ösvényére lépett délvidéki szerb felkelők) megfékezéséről.³ A képviselők óriási többsége pedig ellenvetés nélkül magáévá is tette az indítványt.

De a hivatalos válaszfelirati javaslatot,⁴ amelyet a képviselőház illetékes bizottsága Batthyányék elképzeléseinek szellemében öntött formába, a kormány mégsem tudta simán elfogadtatni a házzal. A július 20-án megkezdett s azután három álló napig húzódó válaszfelirati vita folyamán ugyanis is tervezetett — s benne elsősorban éppen az olasz segélyre utaló szövegrészt — szenvedélyes ellenvetésekkel illették a baloldali képviselők, akiknek a száma eltörpült ugyan a kormánytámogatóké mellett, akik azonban számszerű gyengeségüket nagymértékben ki tudták egyenlíteni aktivitásukkal. S az előterjesztés baloldali bírálói között sorompóba lépett ekkor a törvényhozásba bekerült egyetlen igazi népmű, Táncsics is.⁵

Sőt Táncsics azzal sem érte be, hogy pusztán a képviselőház üléstermének falai között támadja a javaslatot, hanem megtette ezt lapjában, a

Munkások Ujságában is,⁶ s ezzel — más radikális lapszerkesztőkhöz hasonlóan — magukat a forradalmi tömegeket is megkísérelte felsorakoztatni a javaslat ellenében. Ami pedig részéről merőben egyedülálló kezdeményezés volt: ő nem szorítkozott arra, hogy a javaslatnak pusztán egyes passzusai ellen emeljen kifogást, hanem kidolgozott egy kerek, önálló ellenjavaslatot is, s ezt azután július 22-én kinyomtatva betérjesztette a képviselőházban, majd másnap ezt a tervezetet is teljes egészében nyilvánosságra hozta lapjában.⁷ S ebben a szövegben nemcsak hogy nem tett említést az észak-itáliai felkelők ellen megajánlandó katonai segítyről, hanem mint már hónapokkal előbb,⁸ úgy ismét azzal a követeléssel állott elő, hogy „az ausztriai birodalomnak bármely részében s kivált Olaszországban levő magyar katonaságunk mind egy szálig késedelem nélkül hazánkba visszajőjön”.

Ennek előadása után azonban Táncsics ezúttal mindjárt túl is lépett az olasz segíty meg-nem-ajánlásának alkalmi problémáján, s előterjesztését avval folytatta, hogy az új országgyűlésnek el kell törölnie az előző országgyűlésen alkotott 1848 : III. törvénycikk 8. paragrafusát, amely királyi felségjognak ismerte el „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását”, s a törvényhozásnak ezáltal egyszersmindenkorra és eleve lehetetlenné kell tennie, hogy az udvar más népek elnyomására a jövőben is igénybe vehessen magyar fegyveres erőket. Majd leszögezte, hogy hasonlóképen el kellene törölni ugyanezen törvénycikk 13. paragrafusát is, amely a király személye körüli magyar miniszterre bízta „a hazát az örökös tartományokkal közösen” érintő ügyek intézését, mert — mint lapjának következő számában kifejtette⁹ — „nekünk semmi más viszonyunk nincs az ausztriai tartományokkal, csak a mi akármely szomszédtartománnyal lenni szokott”. S végül annak a követelésnek is hangot adott, hogy — bár az előző országgyűlés nem rendelkezett önálló magyar külügyi szolgálat létesítéséről — „Magyarország és királya részéről az ausztriaiakkal [helyesen: az ausztriaiakkal] semmi összeköttetésben nem levő külön követek küldessenek minden nagyobb jelentőségű országokba, hogy ott hazánkat képviseljék, általuk az európai státusok között kiérdemlendett helyünket elfoglalhassuk s azon országok kormányaival barátságos s a szabad és alkotmányos országokkal szövetséges viszonyba léptessenek”.

Ezeknek a követeléseknek az országgyűlés és az újságolvasó közönség elé terjesztésével pedig Táncsics immár nemcsak az olasz segíty kérdését illetően, hanem alapjaiban is támadást intézett a kormánypolitika ellen — legalább is egy ponton: az osztrák—magyar viszony vonatkozásában. Hiszen az ő követeléseinek megvalósítása egyértelmű lett volna Magyarország és Ausztria kapcsolatának pusztá perszonális unióvá szűkítésével s a magyar kormánypolitikának az osztráktól való teljes függetlenítésével. A magyarországi kormányhatalmat március óta kezükben tartó liberális politikusok viszont, akik az előző országgyűlés forradalmi tartalmú törvényeinek előbeszédébe belefoglaltatták azt a kitétel, hogy Magyarország a *pragmatica sanctio* értelmében „válhatlan kapcsolatban” áll s abban is marad az osztrák örökös tartományokkal, ezt nem üres szólamként tartották szükségesnek leszögezni — amint az olasz segíty vonatkozásában sem

csupán ürügyképpen hivatkoztak az országnak a *pragmatica sancti*óból fakadó Ausztriával szembeni kötelezettségeire —, hanem valóban azon a véleményen voltak, hogy az országnak kárára lenne az osztrák—magyar viszony egyszerű perszonális unióvá történő átalakítása, mivel Magyarországra nézve a múltban nagyobb részét hátrányos volt ugyan, de néminemű előnyökkel is járt a Habsburg-birodalom keretei közé tartozása, s ezért most mindent meg kell tenni a birodalmi kapcsolatból fakadó hátrányok kiküszöbölésére, de úgy, hogy eközben ne veszélyeztessük a belőle származó előnyök élvezetét.

Quae cum ita sint: ha a képviselőház vitát nyit Táncsics válaszfelirati ellenjavaslata fölött, akkor egyben elkerülhetetlenül vitát nyitott volna az osztrák—magyar viszony pillanatnyi állásával és jövőbeli elrendezésével kapcsolatos alapproblémák fölött is. Erre azonban nem került és nem is kerülhetett sor, mivel a ház rendszabályai¹⁰ értelmében Táncsics előterjesztését csupán akkor tűzhatték volna napirendre, ha előzőleg elvetik az eredeti, hivatalos javaslatot, a képviselők kormánytámogató többsége pedig hajthatatlanul kitartott e mellett a javaslat mellett. Így hát Táncsicsnak nem maradt más választása, mint hogy a válaszfelirati vita folyamán maga is a császáriak részéről „az olaszokkal igazságtalanul kezdett háború”-nak és a kormány ezzel kapcsolatos politikájának a kárhovatására szorítkozzék,¹¹ majd pedig csatlakozzék ahhoz a huszonöt radikális képviselőtársához, akik pusztán az eredeti válaszfelirati javaslatnak az itáliai háborúval foglalkozó szövegrészét — s persze azt is eredmény nélkül — indítványozták megváltoztatni olymódon, hogy ez a passzus ne segílyt ígérjen a császáriaknak, hanem — éppen ellenkezőleg — azt szögezze le, hogy mi, mint általában, úgy „az olasz kérdésekre nézve is a be-nem-avatkozás elvét kívánjuk követni”.¹²

Egy ponton azonban a vita így is alkalmat teremtett egy az ország alapproblémái közé tartozó kérdés megbolygatására. A vita során ugyanis a kormány képviselőházi szószólója, Kossuth, hogy a honatyákban élő nacionalista indulatokat is kamatoztassa az olasz segíly rossz ügye javára, többek között azt az „érvet” sem átalotta kijátszani, hogy ha a ház, „nem tekintve semmire, azt mondaná: mi magyarok pártoljuk az olasz nemzet felkelését, mert az nemzeti szabadságaért küzd, akkor pártolniok kell önöknek a horvát lázadást is, mert véleményük szerint ők is szabadságért küzdenek”¹³ (s tette ezt ugyanaz a Kossuth, aki hat évvel korábban, nem csekély feltűnést keltve, még annak a véleményének adott hangot, hogy kívánatos volna, ha „Horvátország — nem ugyan a magyar sz[ent] koronától, hanem közigazgatási és törvényhozási tekintetben — Magyarországtól elválaszthatnák”¹⁴). A legmesszebbre látó radikális képviselő, Teleki László pedig kapott az alkalmon, s legott kijelentette, hogy Kossuth figyelmeztetése jogos, következőképpen: ha nem egyedül Jellachich, hanem „Horvátország — mint egész összes nép... — Magyarországtól külön akar válni”, akkor a horvát nép akarátának engedni is kell.¹⁵ Táncsics viszont, akit még az átlagosnál is erősebb nacionalizmus itatott át, éppen ezen a ponton rosszul vizsgázott: belement Kossuth csapdájába és azt kezdte fejtegetni, hogy Kossuth érvelése nem áll, és pedig azért nem, „mert Olaszország részét a despotia háborús időkben úgy szakasztotta el az olaszok

megegyezése nélkül, miként... eldaraboltatott... Lengyelország”, Horvátország ellenben „velünk egy ország volt századok óta”. Amire egyik közbekialtó képviselőtársa joggal szögezte is neki a kérdést, hogy hát Horvátország annak idején talán nem erőszakos foglalás révén lett Magyarország kapcsolt részévé? ...¹⁶

Mindazonáltal bizonyosra vehetjük, hogy a jobboldali *Pester Zeitung* a vitáról szóló tudósításában nem emiatt minősítette Táncsicsot közönséges elmebetegnek¹⁷ — ezzel a baloldal eddig e téren úttörőnek tekintett későbbi renegátját, Jókait¹⁸ is majd háromnegyed évvel megelőzve —, hanem azért vetemedett ilyen bárdolatlanságra, mert ő most Magyarországnak Ausztriától való teljes függetlenítését merészelte követelni. S az elmebetegség vádjával szemben Táncsics ma már nyilvánvalóan nem szorul védelemre. Azt a kérdést viszont magunknak is fel kell vetnünk, vajon nem minősítendő-e az ő teljes függetlenségre irányuló követelése világtól elrugaszkodott, naiv követelésnek. A válasz pedig erre a kérdésre *első megközelítésben* csak igenlő lehet, hiszen az erőviszonyok mérlege 1848-ban, mind a birodalmon belül, mind Európa egészét tekintve, olyan volt, ami eleve kizárta, hogy Magyarország teljes függetlenséghez juthasson, s kivált kizárta, hogy a magyarok olyan teljesen független államot hozzanak létre, amely egyfelől továbbra is megőrzi a maga középkori határait, másfelől viszont a hatalomból, mint eddig, úgy ezután is kirekesztve tartja a népességének hattizedét kitevő nem-magyar országlakók képviselőit.¹⁹

Igen ám, de ha ezt a kérdést felvetjük, akkor azt a kérdést is fel kell tennünk, vajon nem minősítendő-e hasonlóképpen naivnak az a magyar liberálisok körében ekkortájt uralkodó hit, hogy ha Magyarország újra meg újra kinyilvánítja a *pragmatica sancti*óhoz való ragaszkodását s ezt ünnepélyes deklarációkon kívül tettekkkel — például épp az olasz segély megajánlásával — is dokumentálja, akkor ezen az áron — és éppen ezen az áron — tartósan birtokában maradhat, ha többnek nem is, legalább annak a nagyfokú belkormányzati önállóságnak, amelyet márciusban csikart ki a maga részére. És a válasz erre a kérdésre szintén csak igenlő lehet, hiszen az ország az adott erőviszonyok közepette nemcsak a teljes függetlenséget nem vívhatta ki, de — mint ismeretes — még a márciusi rendezés fennmaradását sem biztosíthatta hosszabb látra, hanem erőinek olyan végsőkig való megfeszítésével is, amelyet a világ a szabadságharc hónapjaiban tapasztalhatott, csupán akkora — jóval szerényebb — belkormányzati önállóságra tudott végül is szert tenni, amekkorát az 1867-i kiegyezés engedélyezett számára.

Igaz, mindehhez a kép teljességének kedvéért hozzá kell fűzni, hogy a kormányban helyet foglaló liberális politikusok a *pragmatica sancti*óhoz való hűségük ismételt kinyilvánítását vagy az olasz segély megajánlását maguk sem gondolták olyan csodaszernek, amely a másik oldalon *mindenkire* rá fog bírni arra, hogy végérvényesen megbékéljen Magyarország márciusban elnyert belkormányzati önállóságával; Batthyány és miniszter-társai tisztában voltak például avval, hogy az osztrák kormányt minde- nekfölött „hazánk pénz és hadügyeinek önálló kormányzata” aggasztja²⁰ s ettől az aggodalmától az olasz segély készséges megszavazása sem szaba-

díthatja meg. Arra viszont nyilván számítottak Batthyányék, hogy az udvari körökön belül lesznek, akikre ez a lépés — az osztrák kormány tagjaitól eltérően — jótékony hatást fog gyakorolni (hiszen ha erre nem számítanak, akkor egészen bizonyosan nem fojtják el magukban az olasz szabadságmozgalom iránti rokonszenvüket). De ha az osztrák kormány politikáját illetően nem is, *ebben* kétségkívül elszámították magukat. Mert a másik oldalon ténylegesen nemcsak az osztrák kormány tagjai között, hanem a fölöttük álló udvari körökön belül sem akadt senki, akit — mondjuk — az olasz segély mégoly lelkes megajánlása (akár semmiféle feltételhez nem kötött megajánlása vagy éppen azonnali foganatosítása is) megnyugtatót volna, ha egyszer ez (vagy bármely más hasonló lépés megtétele) a márciusi rendezés következményeképpen merőben azon múlt, hogy a magyar fél az adott esetben így vagy amúgy dönt-e: az udvari köröket egyedül az elégíthette ki, ha intézményes biztosítékokat kapnak arra, hogy ilyen ügyekben, mint március előtt, úgy ezután is mindig a birodalom központi kormányzata dönthessen teljhatalommal.

Mint ez az események felszínén is könnyen kitapinthatóvá lett már néhány héten belül, amikor nyilvánosságra került az osztrák kormány hirhede augusztus 27-i memorandumára. Ez a vádirat ugyanis, hosszan taglalván a birodalom egységét veszélyeztető magyar szeparatizmus megnyilvánulásait, mellékesen említést tett ugyan az olasz segély feltételekhez kötéséről (sőt — teljességgel indokolatlanul — arról is, hogy a Batthyány-kormány a már olasz földön harcoló magyar katonák visszahívásával fenyegetőzött), alapvetően azonban nem az ilyen és hasonló fejleményeket nehezményezte, hanem hogy egyáltalán sor kerülhetett efféle fejleményekre: hogy márciusban az osztráktól teljesen független magyar had- és pénzügyminisztérium jött létre, a királyi felségjogok egy nem is csekély hányadának gyakorlása pedig a magyar nádor kezébe került,²¹ s ezáltal a magyarok lehetőséget nyertek arra, hogy esetről esetre tetszésük szerint támogassák vagy keresztezék azoknak a birodalom egységét érintő intézkedéseknek a foganatosítását, amelyek megtételét az osztrák kormány alkalmanként célirányosnak itéli. Az a királyi kézirat²² pedig, amelynek mellékleteként ezt a memorandumot eljuttatták Pestre, világosan kifejezésre juttatta, hogy az emlékiratban foglaltakkal az udvari körök is tökéletesen egyetértenek.²³

Ha tehát Táncsics álláspontja naiv volt is, ez a naiv álláspont nem egy minden ízében józan számításon alapuló reálpolitikával állott szemben, hanem egy olyan politikával, amelynek a kialakításában szintén közrejátszottak naivitásra valló elemek. S mert ez utóbbi a végrehajtó hatalmat birtokló kormány és az országgyűlési többség politikája volt, az erre ható illúziók a gyakorlatban károsabb következményekkel járhattak, mint Táncsics illúziói, hiszen fékezheték — aminthogy (kivált a hadsereg-szervezés terén) valóban fékeztek is²⁴ — azoknak az erőfeszítéseknek a kifejtését, amelyekre az országnak múlhatatlan szüksége volt, hogy ha majd út az óra, méltóképpen fogadhassa az ellenforradalom fegyveres támadását.

Ehhez azonban a kép teljességének kedvéért megint hozzá kell fűzni valamit: hogy tudniillik maga az olasz segély megajánlása nem járt ilyen

káros következményekkel, hogy ez a lépés ténylegesen éppúgy nem eredményezte az ország védelmére felhasználható fegyveres erők meggyengülését, amint az Észak-Itáliában harcoló császári csapatok megerősödését sem vonta maga után. A Habsburgok ugyanis egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy eleget tegyenek azoknak a kossuthi feltételeknek, amelyek teljesítéséhez a képviselőház a segély tényleges megadását kötötte (s nemcsak azért nem gondoltak erre, mert e feltételek teljesítésével elismerték volna, hogy a magyaroknak joguk van feltételeket támasztaniok velük szemben, hanem azért sem, mert Jellachich és a szerb felkelők megfélemlítésével könnyítettek volna a magyarok helyzetén, legfőképpen pedig azért nem, mert mire a képviselőház küldöttsége augusztus 8-án átnyújtotta az uralkodónak a válaszfeliratot, addigra már egyáltalán nem szorultak rá a segélyre, mivel csapataiknak közben sikerült kiverniök Lombardiából a piemonti hadsereget s azután a magukra maradt lombardiai felkelőkkel is sikerült végezniök). Így pedig a segély tényleges foganatosításából semmi sem lett.

Egy káros következménnyel mindazonáltal így is járhatott volna a segély megajánlása: egyik napról a másikra s egyszersmindenkorra megfoszthatta volna a magyar forradalmat attól a rokonszenvtől és együttműködési készségtől, amely addig Itália-szerte övezte,²⁵ hiszen az olasz szabadságmozgalom híveit érthetően csak lesújthatták és felháboríthatták a magyar képviselőház válaszfeliratai vitájáról hozzájuk eljutó hírek. És a felzúdulás nem is maradt el: az olasz lapok megteltek a korábban általuk is nagy tisztelettel emlegetett Kossuthot „lator”-nak,²⁶ „becstelen”-nek,²⁷ „hitvány”-nak,²⁸ „álszent”-nek²⁹ bélyegző cikkekkkel, s többen is figyelmeztettek arra, hogy ha a magyarok segítenek vérbe fojtani az észak-itáliai szabadságharcot, akkor ezzel magukra is csapást mérnek, mert Itália bukása után „Magyarországra pontosan ugyanez a sors vár”.³⁰ Jóvátehetetlenek azonban mégsem bizonyult, ami történt. Egyrészt, mert az olaszok figyelmét a pesti hírekről hamar elterelték a lombardiai fejlemények, amelyek még megrázóbb, sokszorta megrázóbb hatást gyakoroltak rájuk. Másrészt meg, mert alig egy hónappal a lombardiai csatamezők elcsendesülése után már meg is indult — amit jövendöltek — a Magyarország elleni fegyveres ellenforradalmi roham és ez az olasz közvéleményben nem kárörömet keltett, hanem újjáteremtette az olasz—magyar sorsközösség tudatát.

Az olasz segély kérdése körül kibontakozott nézetharcok tehát végül is jószerével pusztán elméleti érdekű összecsapások maradtak. Ez azonban egyáltalán nem kisebbíti, hanem éppen hogy kidomborítja azoknak a keveseknek az érdemeit, akik — mint Táncsics is — már a probléma gyakorlati jelentkezése előtt igyekeztek minél többekkel megérttetni, hogy a szabadságukért harcoló népek csak ráfizethetnek, ha pillanatnyi előnyök elérésének hiú reményében hagyják magukat közös ellenségeik által kiátszatni egymás ellen.

Jegyzetek

1. Mindezekről bővebben *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig III., Pest, 1868, 432—433. l.; *Károlyi Árpád* (szerk. és bev.): Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt, Bp., 1936, 66—70. l.; *Spira György*: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a, Bp., 1964, 104—105. l. és *Urbán Aladár*: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848. ápr.—máj.), Hadtörténelmi Közlemények 1971, 216—218. l.

A további jegyzetekben előforduló rövidítések:

KLÖM	= Kossuth Lajos Összes Munkái
Közl.	= Közlöny
MU	= Munkások Újsága
OL	= Magyar Országos Levéltár, Bp.

2. A (párhuzamosan horvát és német nyelven közzétett) kiáltvány egy példányát ld.: Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti is umjetnosti, Zagreb, Ostavština bana Josipa Jellačica III—H—3. Német szövegváltozatát közli *F. A. Nordstein*: Geschichte der Wiener Revolution, Leipzig, 1850, 191—192. l. — Az olasz hadszíntéren bevetett horvát határőrök számát egyébként Kossuth a képviselőház július 20-i ülésén tartott beszédében [Közl. 1848 júl. 22, 43. sz. 190. l., ill. KLÖM XII. (szerk. Sinkovics István), Bp., 1957, 595. l.] 35 ezerre — azaz az ottani magyar katonák számának háromszorosára — tette; s ez az adat azután bejárta a világsajtót: még a palermói Giornale Ufficiale del Governo di Sicilia lapjain is felbukkant (1848 aug. 24, 92. sz. 364. l.). Ténylegesen azonban a horvátországi és szlavóniai határőrezredek 19 zászlóalja tartózkodott ekkor Észak-Itáliában mintegy 25 ezres létszámmal. (Erről *Ferdinand Hauptmann*: Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848 I., Graz, 1975, 34. l.).
3. Az ügyről bővebben *Spira*, 1848 Széchenyije 248—257. l.
4. A javaslat három kinyomatott változatban maradt ránk. Az elsőt (amely még nem tartalmazta a Kossuth kezdeményezte kikötést) ld. OL Regnicolaris levéltár, Archivum Regni Lad. XX22. Fasc 7C. N° 1 b, a másodikat (amely már kibővült ezzel) ld. uo. N° 4, a harmadikat pedig (amelyet a ház végül is elfogadott s amely az előbbinek csupán stilisztikailag gördülékenyebbé tett variánsa) ld. uo. N° 6 alatt. Közülök az elsőt és a harmadikat közli *Beér János és Csizmadia Andor* (szerk. és bev.): Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés, Bp., 1954, 672—674., ill. 674—676. l.
5. A válaszfelirattal foglalkozó képviselőházi ülések naplóját ld. a Közlöny 1848 júl. 22-i 43., júl. 23-i 44., júl. 24-i 45., júl. 25-i 46. és júl. 26-i 47. számában. A baloldali felszólalók főbb ellenvetéseit ismerteti *Spira György*: A magyar forradalom 1848—49-ben, Bp., 1959., 219. l. — Táncsics egyébként már napokkal előbb, a képviselőház július 15-i ülésén is szóba hozta az olasz segély ügyét, interpelláció formájában megkérdezvén (a nyílt színvallástól azonban akkor még elzárkózó) hadügyminisztertől, Mészáros Lázár tábornoktól, van-e alapjuk azoknak a Pesten elterjedt rémhíreknek, amelyek szerint a kormány a honvédújoncok egy részét Itáliába készülni küldeni; s Táncsicsnak erről a fellépéséről a kormánytámogató sajtó is hírt adott. (Ld. pl. a Pesti Hirlap 1848 júl. 16-i 109. számának 660. lapját.) Az esetről megemlékezett már *Maddalena Jászay* [Jászay Magda]: L'Italia e la rivoluzione ungherese, Bp., 1948, 48. l.
6. Ld. Országgyűlés, MU 1848 júl. 23, 17. sz. 263 l.; Országgyűlés vagy: Nem jól folynak a dolgok, MU 1848 júl. 30, 18. sz. 275—277. l.
7. A képviselőház elé terjesztett röplap-változat egy példányát ld.: OL Gyűjtemények, 1848—49-i és emigrációs nyomtatványok, reprodukcióját közli e tanulmány első kiadása, Magyar Tudomány, 1984, 674. l. (Az országgyűlés iratai között nem található belőle példány, s szövegét nem közli Beér Jánosnak és Csizmadia Andornak a 4. jegyzetben hivatkozott kiadványa sem.) A tervezet hírlapi kiadása: Táncsics Mihálynak válaszfelirati javaslata, MU 1848 júl. 23, 17. sz. 263—266. l.
8. Ld. Kegyelem, MU 1848 ápr. 16, 3. sz. 44. l.
9. Jójünk tisztába, MU 1848 júl. 30, 18. sz. 273. l.

10. Ld. e rendszabályok 56. pontját, közli *Beér—Csizmadia* 128. l.
11. Ld. a képviselőház július 22-i délelőtti ülésén elhangzott felszólalását, Közl. 1848 júl. 25, 46. sz. 211—212. l. Az idézet Országgyűlés vagy: Nem jól folynak a dolgok című cikkéből, i. h. 275. l.
12. A módosító javaslat szövegét ld. a képviselőház július 22-i délutáni ülésének naplójában, Közl. 1848 júl. 26, 47. sz. 217. l.
13. Ld. a képviselőház július 20-i ülésén tartott beszédét, Közl. 1848. júl. 22, 43. sz. 189. l., ill. *KLÖM XII.*, 592. l.
14. Erről a Pest vm. közgyűlésén 1842 június 10-én elhangzott kijelentéséről maga Kossuth számolt be a Pesti Hirlap 1842 jún. 19-i számában; tudósítását közli Gróf Széchenyi István Összes Munkái VI/1. (szerk. és bev. Viszota Gyula), Bp., 1927, 31. l. és idézi az ügyvel bővebben foglalkozó *Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban*, Bp., 1946, 218. l.
15. Ld. a képviselőház július 22-i délelőtti ülésén elhangzott felszólalását, Közl. 1848 júl. 25, 46. sz. 210. l., ill. Teleki László Válogatott Munkái (szerk. és bev. Kemény G. Gábor) I., Bp., 1961, 438. l.
16. Ld. ugyanezen ülés naplóját, Közl. 1848 júl. 25, 46. sz. 212. l.
17. Budapest, 22. Juli, Pester Zeitung 1848 júl. 23. 729. sz. 3823. l. — A Pester Zeitung kedveskedéséről egyébként maga Táncsics is hirt adott, tájékoztatójához szelíden hozzáfűzve: „... Ne aggódjatok, barátim: ... eszem és szívem igen helyén van, mit majd még inkább bebizonyítok.” (Megnyugtató, MU 1848. aug. 6, 19. sz. 300. l.)
18. V. ö. *J[ókai] M[ór]*: Megint Táncsics, Esti Lapok 1849 ápr. 13, 43. sz., ill. *Jókai Mór: Cikkek és beszédek III.* (szerk. Szekeres László), Bp., 1980, 193. l.
19. Hiszen — mint legújabbban Deák István is joggal állapítja meg — „magyar hegemóniát... az egész királyságban csak a Habsburg-monarchia gyámsága alatt lehetett elérni” (*Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben*, Bp., 1983, 279. l.), annak viszont, hogy szükségét érezné a nemzetiségek hatalmi állásokhoz juttatásának, Táncsics nemcsak ekkor, de később sem adta semmi jelét.
20. Erről Batthyánynak a július 4-i minisztertanácsból a király személye körüli minisztériumhoz intézett átirata, Bp., [1848] júl. 4, *KLÖM XII.*, 375. l.
21. Ld. az emlékirat magyar fordítását, közli *Pap Dénes* (szerk.): *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849 I.*, Pest, 1868, 408., 411—412. l.
22. A király a nádorhoz, Schönbrunn, 1848 aug. 31, közölve uo. I., 401—402. l.
23. Ami egyben cáfolja azt a Deák István által nemrég megkockáztatott feltevést, hogy ha a magyar kormány csakugyan küld újoncokat Észak-Itáliába és más hasonló gesztusokra is elszánja magát, akkor ezzel kielégítette volna az udvari köröket (v. ö. *Deák* 170., 362. l.).
24. V. ö. *Spira György: Batthyány Lajos, Spira György: Négy magyar sors*, Bp., 1983, 69—71., 78—80. l.
25. Erről *Jászay* 24., 28—33. l. valamint *Hanák Péter: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei, Forradalom és szabadságharc 1848—1849*, Bp., 1948, 429. l.
26. Így a torinói *L'Italiano* (Gazzetta del Popolo) 1848 aug. 4, 43. sz.
27. Így ua. 1848 aug. 5, 44. sz.
28. Így *Giacomo Dina* a torinói *L'Opinionéban*, 1848 aug. 9, 160. sz. 629. l.
29. Így a *Gazetta di Venezia* 1848 aug. 2. 194. sz., függ. 994. l.
30. Így *Dinának* a 28. jegyzetben hivatkozott cikke, valamint a firenzei *L'Alba* 1848 aug. 12, 295. sz. 1177. l. (Az idézet az előbbiből.)

TÁNCSICS SZÉPIRODALMI MŰVEI ÉS ÖNÉLETRAJZA

A Táncsiccsal foglalkozó szakirodalom nem bánt éppen kegyesen az író szépprózai műveivel, Szinnyei József sommásan és türelmetlenül így foglalja össze véleményét: „Formátlan, művészetlen dolgok, fő bennük a sok bőbeszédű elmélkedés az erényről, kötelességről, honszeretetről, emberi méltóságról stb. (...) Egy félművelt, tudákos és rajongó ember írásai.”¹ Az *Életpályám* utolsó kiadója, Czibor János lényegében hasonlóan ítél: „Ezeknek az írásoknak kétségkívül nem sok az irodalmi értéke, — körülményesen elmélkedők, hervatagok s van valami primitív néptanítói jellegük. Hatásuk nem lehetett jelentős, érdekességük inkább csak az, amivel hangban, felfogásban elütnek a hasonló célú nemesi irodalomtól. Táncsics a másik oldalról látja a társadalmi valóságot, de még távol attól, hogy mondanivalóinak, a tendencián túl, súlyt is adjon.”² Az irodalomtörténeti kézikönyvben Fenyő István a Táncsiccsról szóló fejezetben már így foglal állást: „Szépirodalmi munkáinak közös jellegzetessége a nyílt, oktató szándék; a népek-magyarázó, megvilágító, fejtegető előadásmód, a józan észhez való apellálás. Táncsics stílusa darabos, nehézkes, de van ebben a hajlékonyságtól mentes előadásban plebejus erő, kemény egyéniséget rajzol elénk ez a csiszolatlan stílus, sajátosan alkalmas ez a modor az élet súlyos tényeinek — ha nem is művészi megjelenítésére, de — megrázó érzékeltetésére. Megragadó Táncsics írásaiban (szépirodalmi-didaktikus írásaiban is) az előadás szögleletességének, plebejus keménységének ötvöződése az íróban felhalmozódott nagy műveltségi anyaggal, az európai gondolkodás nagy eredményeinek megszólalása a jobbágysorból jött nép-apostol hangján.”³

Előadásomban megkísérlem, hogy bizonyítsam: ezek a művek — és némely későbbi, szépirodalmi igényvel is írott könyve — jóval kedvezőbben ítéltetők meg, ha gondosan elemezzük őket, az életmű egésze és elsősorban az *Életpályám* felől tekintve rájuk. Az *Életpályám* ugyanis nemcsak dokumentum, hanem elsőrendű irodalmi alkotás is, amely többek között kulcsot ad a személyességnek és a didaxisnak a szorosan vett szépirodalmi munkákban tapasztalható, első pillantásra zavarónak tűnő keveredésére. Táncsics valóban prófétai alkat, és a prófétáknál mindig vegvül a hirdetett igazság a hirdető életútjának szenvedélyes megjelenítésével.

A *Rényképek* című gyűjtemény első kötete. Még Pesten jelent meg, 1835-ben, a második és harmadik kötetet azonban a cenzúra miatt már Kolozsváron adta sajtó alá.⁴ A három kötet összefüggő egészet képez, különösen az első kettő, amelyben szétosztva jelent meg egy levélregény: a Nina Dezsőnek, ill. a Dezső Ninának három-három darabja, melyet az író később, műveinek gyűjteményes kiadásában ilyen címen egyesített: *Erényképek szerelmes levelekben*.⁵ A második kiadásban elhagyta a mottókat, amelyek pedig igen érdekes fényt vetnek eszméinek forrására. Ezek a

mottók egytől- egyig Seumere német költőtől, a Sturm und Drang érdekes figurájától származnak. Seumére talán tragikus sorsa is fölhívhatta Tánacsics figyelmét, hiszen toborzók rabolták el és adták el Amerikába; első sorban mégis gondolatai nyűgözhatték le, hiszen a Pazardi című regényben egyenesen az erkölcsi és politikai gondolkodás olyan óriásaival helyezi egy sorba, mint Sokrates, Plato, Rousseau és Fichte.⁶ Lássunk egykettőt a mottók közül: „Was gerecht und gut ist, ist verdammt.” vagy: „Arme Brüder, hat euch Gott zu retten, Zu den Unsinn Eisenjoch gemacht?”⁷

A társadalmi előítéletek és a szülői önkény áldozatainak, a tragikus sorsú szerelmeseknek a levélregényben ábrázolt sorsa jellegzetesen szentimentális téma, melyhez jól illik a Sturm und Drang lázadása a társadalmi önkény ellen, amelyet egy hamisan értelmezett isteni világ látszik igazolni. Lehet, hogy igaza van Szinnyeinek: idegen — hozzátehetjük, nyilván német — forrása is lehetett a műnek, legalábbis erre látszik utalni az a körülmény, hogy a szerelmesek végzete könnyen elhárulhatott volna, ha nem a postára bízzák leveleiket és így kiszolgáltatják magukat a levélsikkasztó ármánynak, hanem például Dezső fogja magát és fölkeresi Ninát.⁸ (Tánacsics regényeiben a hősök állandóan gyalognak és úton vannak.) De ha így is lenne, két dolog feltétlenül Tánacsics leleménye: az egyik az árva zsidógyerek, akit Dezső fölszed és Ninának ad nevelni, hiszen Tánacsics igen határozottan sikra száll a zsidók egyenjogúságáért; a másik pedig — véleményem szerint — Nina férjének, Gerőnek alakja, aki egyrészt sokban az író önportréjára emlékeztet, jellemében, munkálkodásában és célkitűzéseiben, másrészt egyezik azzal a hőstípussal, az egyszerű, de független gazdálkodóval vagy önérzetes gazdatiszttal, akit például a Laura című regényében megformál. A levélregény egésze lázadás a feudális erkölcs ellen, vége pedig nyílt politikai hitvallás. Dezső, miután kivándorolt Amerikába, bemutatja az ottani államformát hajdani szerelmesének. Észreveszi a rabszolgaságot, hiszen a hazai hajdúk kegyetlenkedéséhez hasonlítja a cukornád ültetvényeken dolgozó rabszolgafelügyelők korbácsának csattogását, de hallgatólag ezt is az óhazából hozott csökevényekhez sorolja. (Ellentétben Széchenyivel, aki a Stádiumban, azon híres passzusban, amely Vörösmartyt is befolyásolta a Gondolatok a könyvtárban írásánál, az amerikai demokrácia fő bűnéül rója föl a rabszolgaságot.)⁹ Tánacsics azonban a Rényképek e második kötetét Bölöni Farkas Sándornak ajánlotta, ilymódon: „Farkas Sándor barátomnak”!¹⁰ Tehát nem csupán azért ment Kolozsvárra, mint eddig is tudtuk, mert az utazás Észak-Amerikában szerzőjének példája figyelmeztette arra, hogy Kolozsváron enyhébb a cenzúra, és nemcsak a nevezetes könyvet ismertette az elkobzott Budapesti levelekben¹¹, hanem Erdélyben meg is ismerkedett, sőt összebarátkozott a szerzővel. Dezső ezért érvelhet így: „Azt hittem, hogy itt a szó teljes értelmében vett emberek léteznek, de csalódtam; mert ezek sem tökéletesek, csak éppen hogy az európaiakat sok lépcsővel felül haladták. Magokkal hozták ezeknek szülői hazájokbul a romlottságot, félelmet, hiúságot, s a t., melyek eredendő bűn gyanánt szállnak az ivadéokra, következésképp sok idő kerül belé, míg ezek egészen kiirtathatnak. Tudják ők, hogy az elnökhöz hasonló, hogy jogaik egyenlők, hogy min-

denki lehet elnök, kinek mind testi, mind lelki tehetségei jól ki vannak fejlődve, s mégis valamely félénkségi borzalom fogja el őket, némelyeket kivéve, midőn az elnökkel szemközt állnak. Ez európai gyümölcs maradéka.

De a boldogságnak alapja csakugyan meg van vetve, mert nincs a polgárok közt oly észtelen, s megtébolyodott, ki azt merné állítani, vagy csak hinni is, hogy a föld színének egy részéhez neki joga van, másik embertársának pedig egy más részhez jussa nincs. Remélhetni tehát, hogy minél előbb oly óhajtott köztársasággá alakul országunk, melyben sem szolga nem leend, hanem egyenlő boldog polgárok. Óh akkor szeretnék én élni, midőn már nem zsoldosok, sem önkényű bitorlók nem léteznek. Midőn törvényekre szükség nem leend többé, mert fájdalom vannak itt is emberek, kik trónra vágnak, kiket csak a józan törvények tartanak korlátok között.”¹² Úgy gondolom, hogy ebben az Amerika-értékelésben feltétlenül többet kell látnunk, mint csupán Bölöni Farkas útirajzának hatását: nevezetesen a szerzővel való beszélgetések gyümölcset. Azt a tanúságot is levonhatjuk, hogy Táncsics utópisztikus társadalomrajzához, melyet anyai művében vázol, az eddig gondoltnál lényegibb alkotórészt szolgáltat Amerika, mint eszmény és mint lehetőség és nem csupán könyvek alapján (Franklinra sokszor hivatkozik), hanem Bölöni Farkas Sándor élő beszámolója alapján is. Azt az Utazás angol fordítójától, Kardkay Árpádtól tudhatjuk, hogy Bölöni Farkas milyen egyedülálló szerepet játszik a kor Amerika-megítélésében.¹³

Szintén a Rényképek első két kötetében külön-külön jelent meg két rövid tannovella; A' gazdagság egyedül boldoggá nem tehet és a Czeli című. Ezeket később szintén összefoglalta és ilyen címen vette föl munkái első kötetébe: Géczi és Mezösi mint erényhősök.¹⁴ A „Mezösi” részben rousseauista elveket fejteget a természetes nevelésről, részben az életmentő jócselekedet megváltó hatását hangsúlyozza; ez a motívum később a Tordai Endre című regény középpontjába kerül. A „Géczi”-ben viszont nagyon sok önéletrajzi elem van, az elszegényedett hős ugyanolyan szerény házikóban lakik az Orczy kert mögött, mint maga az író. A gyűjtemény első kötetében található még egy nem-fikciós, igaz történetnek látszó elbeszélés, A' napszámos.¹⁵ Lehet, hogy a kegyetlen apa és az anyagi jóságú kisleány alakja már irodalmi hozzatétel, de a központban álló történet a paraszt-sors leplezetlen nyomoráról vall.

Végül a Rényképek harmadik kötete teljes egészében a Laura című nevelési regényt foglalja magában. A könyv nevelési elveit röviden méltatja Pándi Pál, de — mivel nem az első kiadást használta, hanem a Bogdán unokája, Laura című másodikat (állandóan ebben a formában is idézi) — egyrészt méltánytalanul ítéli meg mikor azt mondja, hogy: „hosszabb, német nyelvű — Kant-idézettel súlyosbított értekezést ad elő a nevelésről”, hiszen a regény maga rövid fikciós bevezető után nagypapa és unoka nevelési eszmecseréjéből áll; másrészt nem vehette figyelembe forrásait, hiszen Táncsics a második kiadásból elhagyta a nagyon fontos mottókat. A mottók szerzői: ismét Seume, Bulwer, Rousseau, Schiller, a német Lafontaine, Kant, a bálványozott Volney, Trelawney, Cooper, akihez

hozzáteszi, hogy amerikai, Fáy és Voltaire. Van olyan fejezet azonban, ahol saját maga fogalmaz magyar nyelvű, jelszóval felérő mottókat. A XI. előtt például ez áll: „A' hol jog 's jogosság nincs, nincs ott morály, nincs 's nem lehet religio.”¹⁶ A XIII. fejezetet így vezeti be: „Jog és jogosság nélkül minden tudomány és műveltség, hiú szemfényvesztés, 's álnok álmitás.”¹⁷ A XX. fejezet mottója a maga pedagógiai utópiája igazában vitázik a nemesi reformellenzékkel, elsősorban nyilván Széchenyivel, akit folyton bírál: „A' ki két gyermeket tökélyes emberré képez ki, többet használ az emberiségnek, mint a' ki egy millió forintot tesz le a' honni intézetek oltárra.”¹⁸ Táncsics egyenlősítői teóriáját, amelyet a regényben Bogdán képvisel, a legvilágosabban a Cooper-idézet támasztja alá: „We must meet at all times, and in all places, as equals: not in concession that are wrung by policy, or perhaps by a still less worthy motive; but a mortals, who have but one Nature and one God.”¹⁹ Föltételezhető joggal hogy az amerikai íróra szintén Bölöni hívta föl Táncsics figyelmét. A regény fikciós része helyenként nagy szatirikus erőre vall: például az vidéki nemesfiak báli készülődésének leírása, akár a Gavallérokat író Mikszáthot vagy a Mákvirágok kertjét író Krúdyt juttathatja eszünkbe.²⁰

1836-ban jelent meg Kolozsvárott a Pazardi című regény, amelyet azonban megjelenése után hamar el is koboztak, és második kiadása csak 1873-ban látott napvilágot az író műveinek sorozatában második kötetként.²¹ Esméit rögtön föltárja a mottó: „A' honi ipar és nemzeti dicsőség régi oklevelekkel legsikeresebben létesíthetők.”; illetve az ajánlás: „Jogtalanul üldözött 's ok-nélkül gyűlölt zsidó vallású honfitársainak tiszta morályi szeretetből ajánlja a szerző.” Valóban a regény egyrészt az arisztokrácia pazarlását és genealógiai mániáját támadja, másrészt pozitív példaként állítja a polgárosodó zsidóságot. Ami a diploma-hamisítást illeti, Szinnyei joggal kapcsolja ide Jókai későbbi regényét, a Kiskirályokat.²² Az egész megítélésében lényegében igaza van Pándi Pálnak, aki szerint rossz regény, noha fontos eszmék megszólaltatója.²³ Ennek ellenére pompás részletei akadnak. Az öreg Pazardi könyvtárának leírását vagy az áltudós szerepeltetését már Szinnyei is kiemelte; hozzátehetjük azonban, hogy Táncsics szatirikus vénája legjobban Gyuri úti leveleiben érvényesül. Például egy fiktív katolikus újságíró, Holdasy nevelési könyvét ismerteti s ebben a burleszk elemekből keveri ki az obskurantizmus kegyetlen szatírját. „Először az elhálás sötét szobában történjék, mert a fogantatáskor létező körülmények határozzák meg a magzat természetét. Másodszor a terhes asszony vagy lány sokat ne nézzen a napba: mert a gyermeknek szemei fölfelé lennének fordítva, ez egészen elcsúfíthatná a különben szép ábrázatot. Harmadszor, mindjárt születés után a gyermeknek feje lágyát be kell nyomni; mert ha a velőnek nagy helye s ürege van, abba vér szivároghat, mi neki alkalmatlanságot okozna; vagy ha ez nem történne is, a velő nagyra nőhetne, a téres helyen, a miből sok nyughatatlanság származzék. Negyedszer, ha az anyának nem volna teje, szármártejet kell a gyermeknek adni; mert ezen állat igen kevéssel megelégedő s békés természetű lévén jötevő befolyással munkál a gyermekekre. Ötödször, a gyermeket jó korán sok ételre s erős italokra kell szoktatni; mert a belső azaz hazai fogyasztás által nevededik az ipar és jóllét. Hatodszor, a gyermek jókor sok alvásra szoktattassék, naponként legalább húsz

órát; mert legboldogabb az ember addig, míg aluszik.”²⁴ stb. De nem csupán epizódok emelhetők ki, hanem a koncepció, ha kezdetlegesen is, lényegében előlegezi Jókai dilógiájának ötletét: a maradi arisztokrata és a jó útra térő fia sorsának kettősségét. Gyuri megtisztulása, a kert megmunkálásával megint nem csupán rousseaui-voltairei célzás, hanem sok színt hordoz magában Táncsics életéből. A legizgalmasabb azonban a zárófejezet történetfilozófiai dilemmája. A derék zsidó Perger Izsák a történetfilozófiai pesszimizmust képviseli. Szerinte az embereket szinte „valami gonosz istenség” teremtette. Vadállatként viselkednek, hódítás, háború és államalapítás címén csak embertársaik lemészárlására törekszenek. A felvilágosító apostolokat megölik: „Ha feltűnik néha egy-kettő, ki a nyomorult sokaságnak elszántan s lelkesedéssel nyújt segédkart, meg nem nyugosznak addig, míg azt el nem pusztítják; vagy örökös sötét börtönbe zárják, hol soha napfényt nem lát, vagy az élők sorából titkon vagy nyilván, csendrontó név alatt, mint gonosz békezevarót kivégzik.”²⁵ Úgy véli, hogy még a reformmozgalmak sem vezetnek célra, hiszen még az olyan nemes cél is, mint a sajtószabadság kivívása, egyoldalúan képviselve, végül mégsem mozdíthatja elő az egész társadalmat. Sójájjal fejezi be: „Óh barátom, ez talán örökké így fog tartani!”²⁶ Barátjával szemben a Pazardiból Munkásivá vált Gyuri mégis hisz a haladásban. Ezt azonban végtelenül hosszú folyamatnak tartja. „Az emberi nem célja egy, mindenben megegyező tökéletes egészszé alakulni. (...) Óh barátom! erősen hiszem én azt, hogy eljő az idő, s hogy el kell jönnie, midőn egyik ember a másikat úgy tekinti mint maga személyét, azaz eljő azon idő, melyben ezen törvény, mindenkiknek a természettől sugallott tulajdon törvénye, fog uralkodni: ne tedd azt embertársadnak a mit nem akarsz hogy ő neked tegyen; sőt még többet hiszek, t. i., azt is hiszem, hogy ezen törvény, — mely amannál sokkal szebb — fog divatozni: tedd azt embertársodnak a mit akarsz, hogy az neked tegyen; mikor jó az el, nem tudom, de erősen hiszem; hány száz vagy hány ezer esztendő fog addig az örökkévalóságba hanyatlani, nem tudom, de erősen hiszem állításom majd egykor valóságát.”²⁷ A dilemma teljesen egybevág Petőfi Apostolának történetfilozófiai kételyeivel ill. a híres szólószemhasonlat távlatáival. Föltehetőleg nem csupán arról van szó, hogy a két író szemléletét részben hasonló korai szocialista szerzők befolyásolták, mint ahogy azt Lukácsy Sándor kimutatta, hanem közvetlen hatással is számolhatunk.²⁸

A hontalan leány című „igaz költemény”, szintén 1836-ban jelent meg folyóiratban, kötetben majd csak 1873-ban.²⁹ Érdekes dokumentuma a reformkor rokonszenvének a levett lengyel szabadságharcok iránt; lehetséges, hogy a Kosciuszko-leszármazott leány története valóban tényeken alapszik, de a novella csattanóját kitevő, tragikus végű pedagógiai fűrfang, amellyel a vőlegény utolsó percig nem közli választottjával, hogy őt akarja elvenni, inkább Táncsics leleményének látszik, aki hasonló pedagógiai megpróbáltatásokat más műveiben is — pl. a Laurában — előszeretettel alkalmaz.

A Tordai Endre és az oklevelek című regény szintén ebben a termékeny kolozsvári évben készült, de csupán 1873-ban jelenhetett meg, korábban, folyóiratban csak két részletet közölhetett belőle.³⁰ Ez a regény

sokkal összetettebb szerkezetű, mint az előző. Célzata már nem tisztán pedagógiai és politikai, kellő helyet enged a regényesség elemeinek, a rejtelemnek, sőt a tragikumnak is. Igen erőteljes leírásokra képes: pl. a haladók asszony kunyhóját, vagy a kísérteties vendégfogadót mély benyomást keltve festi le. Megindító és egyúttal a haza-fogalmat sokoldalúan megvilágító a tragikus végű párizsi grisette epizódja. Táncsics legjobb szatirikus erőit csillogtatja meg az áliró önéletrajzában; az irodalmi élet perifériáján tengődő efajta gyanús egzisztenciát majd csak Krúdy regényeiben láthatunk újra. A regény legerősebb fejezete azonban a VII., amely a parasztság szemszögéből mutatja be a Pozsonyba gyülekező, az országgyűlésre gyülekező reformnemességet. Erről a különben teljesen különálló epizódról valóban elmondhatjuk, hogy elsőrendű antológiadarab. Kölcsey Országgyűlési Naplója rögzíti nekünk, milyen érzéssel megy a változásokért harcoló nemes Pozsonyba, Táncsicstól azonban megtudhatjuk, hogy miképp látta ezt a politikától csillag-messzeségben tengődő nép 'Éj! beh sok úr megy ma erre, — mond egyik az ozsonnázók közül — én úgy gondolom, hogy ezek nem temetésre mennek, hanem Pozsonyba a Diétára.'

'Biz az is lehet' szól egy másik.

Vajjon mit végeznek majd? mond egy magas barna ember.

'Má csak azt végeznék el, hogy ne kőne napszámba, és úr dógára járunk', — sóhajtó egy vöröshajú

'Óh hajja ke', a soha se lesz', — felel a rövid hajú pökhendi. 'De az furcsa is vóna' — mond örömmelvetve a hat gyermekes szegény. 'Már ugyan miért nem lehetne — így szólal politikájokban a még eddig hallgató menyecske — hiszen nekem a minap a múlt héten mikor Kis-Czelbe voltunk, a hajdúnénak a szolgálója Gábris Susi beszélt, mert a mikor beszegődött; azt is kiszegődte magának, hogy Kis-Czelbe eleresszék, mert fogadást tett hát ő is oda volt mikor én, ott az úton beszélt, hogy az asszonya beszélt neki, hogy má' eztán nem kell robotolni. A hajdú csak tudhatja, mer' ő talán az írődeáktól, a meg a kasznártól hallotta, — a kasznárnak pedig tudni, Mer' az uraság is Pozsonyban van.'

'Nem bízzák azt írődiák uramra, még a kasznárra se, — mond egyig napszámos, — s nem is hiszem hogy ne köljön robotra menni, hiszen hát akkor ki dógozná be az uraság földjét; maga az uraság és a kasznár aztán az írődiák csak nem kapálhatnak se le nem szánthatnak. Ugyan mit tudna az az erőtlen diák kaszálni.

'De golyó ke', hiszen fogadna az uraság napszámosokat, mint ez az árandás a kinek most kapálunk', — szól az ifjú, ki kenyeret kért főlebb a sok gyermekű szegény embertől.

'Nem bánám én akármit végeznének, csak a portiót szállítanak lejjebb, aztán még azt is végeznék, hogy ne köllene a háznál katonát tartani, mer' úgy meguntam higye ke' hogy kész volnék tulajdon magam kis házacskáját oda hagyni, csak menekedhetnék tőle. Az egész ház szűk neki, s parancsol benne mintha az övé volna, s majd mindemből ki él.

Osztán meg Isten bocsá' bűnömet, még az embernek tulajdon felesége sincs bátorságban miatta.' — Így panaszkodék egyik napszámos.

Én meg csak azt kívánom, — szól ismét egy másik — hogy ha már semmit se végeznének is, csak az istenatta só árát szállítanák le, mer' bizony drága; s bár csak má' jól megmérnék, de ha hoz az ember egy vagy két fontot olyan kevés, mintha mindig egy verdun hibáznék belüle'.³¹ Ezt a regényét írta a legnagyobb műfaji igényességgel és talán még a furcsa befejezésnél is arra gyanakodhatunk, hogy a főhős váratlan tette, amellyel nemcsak a nemzetesi oklevelet és a pénzt utasítja vissza, hanem a szerető lány kezét is, nem egyszerűen az irányregényből fakadó fogás, hanem annak a játéknak a logikus csattanója, amellyel Tánicsics mindvégig fikció és valóság között hintáztatta a cselekményt.

1836—37-ben a Rajzolatokban tette közzé nyolc utirazját, melyeket később munkái második kötetében gyűjtött össze.³² Kolozsvár keser-édes leírásába csapongva vegyít káposztareceptet, városrendezési tervet és felháborodott hangú leírást a barlanglakásokról (Erre az utóbbira Somogyi Sándor is fölfigyelt.³³) Igen tanulságos a két péceli levél, ahol felejthetetlen, szeretetből és gúnyból gyúrt arcképet fest Szemere Pálról. Házigazdája slafrokban fogadta: Tánicsics hosszú értekezésbe kezd komoly képpel a slafrok és a tudosság szoros összefüggéséről, még azt is javasolja, hogy a Schlafrock szóból — szokásos magyar nyelvújító betűelhagyással — el kellene hagyni az l betűt. Sértettségének okát is adja, mikor kiderül, hogy Szemere csupán egy cikket olvasott tőle, amelyben az akadémikusokat támadja, de a könyveit nem.³⁴ Felejthetetlen a Lőrinczkátáról, 1837. július 15-én keltezett levél, amelyben azzal a képtelen javaslattal él, hogyan kellene úrikisasszony-képző intézetet állítani Pesten, ahol csupa hiábavalóságokra tanítanak a lányokat együtt a melléképületben elhelyezett papagályokkal és majmokkal.

1848 szeptemberében keltezte annak a művének „Végszavát”, amely a budai börtönben írott, feleségéhez intézett leveleit tartalmazza. A könyv címe: „Gyásznapok, emléke levelekben, melyeket feleségének írt Tánicsics Mihál.” A mű címlapján a következő mottót olvashatjuk: „— annál szerencsétlenebb valaki, minél többen sajnálkodhatnak fölötte. —” A Kállayné (szül. Blaskovich asszonyságnak) ajánlott mű tizenkét levelet és egy verset tartalmaz. A Végszóban közli Tánicsics, hogy a könyv talán nem is illik a jelenlegi idők szelleméhez, hiszen politikamentes, de úgy érezte helyénvalónak, hogy egy szót sem változtasson az eredeti szövegen, amelyet a börtönigazgató persze naponként ellenőrzött naponként.³⁵

Ez a könyv Tánicsics talán legszebb műve. Keveredik benne az önéletrajz, a pedagógiai utópia és néhány helyen még a társadalmi és természeti bölcsekedés is. Mindehhez a keretet a levélformába öltözteti vígasztalás, az antik eredetű consolatio adja, melynek klasszikusát Senecát Tánicsics iskolai tanulmányai során nyilván megismerte. A consolatio lényege éppen az, hogy a familiáris levél közvetlen és kötetlen, ha kell csapongó stílusa elegyedhetik a morál- és természetfilozófiai traktátussal. Klasszikus példái — mint Senecánál is — egy-egy szeretett hozzátartozó halálakor vígasztalják a címzettet. Tánicsics úgy tudja egész élete tragédiáját tömören megfogalmazni, hogy a börtönbeli szenvedést (amelyet

persze csupán a leghalványabb célzásokban szabad érinteni a cenzura miatt) meditációs alkalomnak használja. Ebben a meditációban, mikor végigtekintett életén, gyermekei halálát gyászolva, valamint az imádott feleségtől való elszakítottágon keseregve keresheti életútjának vezérmotívumait.

A május 27-ről kelt első levél rögtön meg is pendíti a főtémát: gyermekei halálát és felteszi a kérdést, hogy miért szeretik az apák gyermekeiket? A május 28-án kelt második levélben a gyász témája megnyitja az emlékezések sorát. Azon töpreng, hogy vajon állíthat-e majd síremléket szeretteinek, és erről eszébe jut bácskai nevelősködésének idejéről egy úriasszony, aki Pacséron síremléket emelt imádott kutyájának. Groteszk túlzással még a gyásznak ezt a kirívó megnyilvánulását is hajlandó megérteni. Majd — látszólag szabad ugrással — azon kesereg, hogy, mikor könyveket kért a börtönigazgatóságtól, azok úgy tájékoztatták, hogy a kért műveket, Fichte könyveit felesége kénytelen volt eladni. A könyvek siratásából, melybe belevegyül aggodalma felesége nyomorúságos sorsán, ismét az elvesztett gyermekek legkedvesebbikéhez, Ilkához tér vissza. Képzőművészeti, szorosabban festészeti utalással (ezek egyéb műveiben is elég sűrűn előfordulnak) azt képzelgeti el, hogy meglepetésül lefesti Ilka arcképét. Ezt a megindító prosopopeiát már Bölöni György is kiemelte.³⁶ A gazdag részletezéssel lefestett lányka-arckép a végén szinte megszólal: „'s a' félig mosolygó arczbul ezt olvashatni ki, mintha kérdezni akarná a' belépőtül, vagy ránézőtül: úgy e nem haragszol, hogy megint olvastam?” Ezt az önkínzó módon felidézett látomást csak a könnyek oldhatják fel: „Nézd mamám e' képet, ismered e? fognám tőled kérdezni. És te illy sikerjással(!) borulnál keblemre: ah, Ilkám! És akkor megáradnának édeskeserű könyeid miként enyéim most patakszanak arczomon alá.”³⁷

A harmadik levél, amelyet május 29-ről keltez, már a szenvedés és a halál teológiai igazolását járja körül. Jóbbhoz hasonlítja magát, de megjegyzi, hogy egy idő után még ő is panaszba tört ki. A büntető Isten fogalmával nem tud megbékülni és — igazolásául annak, hogy milyen mélyen áthatotta őt, Vörösmarty nyomán és nyilván magyar őstörténeti búvárkodásai következtében a dualista módon elképzelt magyar mitológia, amely végső soron Cordines Dániel disszertációjából származik — egy percre mintha abban találná a szenvedés, a csapások eredetének megfejtését, hogy két egyenrangú principium küzd a világ fölötti uralomért: „A' keleti népek, két szellemet tartanak, hisznek: 's őseink is, kik ugyan-csak keletről jönek, két istent vallottak: egy jót, ki mindazt elővarázsolja, mi az embernek tetszik, hasznos: és egy gonoszt, ki mind e' jót elpusztítani, 's helyette roszt (!) eszközölni törekedik. És úgy látszik e kettős isteneszme keletről nyugatra az egész keresztény világra is elterjedt, csekély módosulással. Nem szokjuk e mi is azt, a' mi kellemetlen, az ördögnek tulajdonítani!”³⁸ Utána azonban határozottan annál köt ki, hogy a csapásokat sem Istennek, sem ördögnek nem tulajdoníthatjuk, csupán a körülmények összejátszásával. Az író általában vallott deizmusán belül meglepő ez a fatalizmus, amely szinte az ateizmus határát súrolja.

A negyedik levél, május 21-ről azzal kezdődik, hogy ismét céloz az

írás körülményeire. Ablakai előtt a járókelők örömmel kiáltoznak és a Svábhegyet emlegetik, a szegény rabnak eszébe jut, hogy hiszen vasárnap van és kirándulni mennek az emberek. Erről a mozzanatról váratlan gondolattársítással eszébe jut, hogy ő hogyan sirt Rotterdamban és Havre-ban, mikor látta, hogyan terelik „barom módra” az Amerikába induló hajókra a szegény kivándorlókat. Az nyugat-európai utazás emlékét azért kellett felidézni, hogy megátkozhassa azt, hogy egyáltalán elment Pestről (ti.: Horvátországba). Rögtön eszébe ötlük viszont, hogy mi lett volna, ha marad és akkor gyermeke szeme láttára hurcolják el?! Majd kínzó élességgel felidézi azt a pillanatot, mikor utoljára látta Ilkát. Kálmánka és Etelka már meghaltak: s a beteg gyerek ámitására az induláshoz készülődő Táncsics azt hazudja, hogy daruvári nagybátyjához megy, hogy játékokat és báránycákát hozzon a gyerekeknek. A vonakodó kislányt emlékezteti arra, hogy Párizsból is milyen csinos holmikát hozott neki. „Ekkép igyekeztem a’ gyermeket arra bírni, hogy távozásomban megegyezzen, és ő megegyezve mondá: *„nohát csak menj apám.”*’

Ezek voltak *hozzám* utolsó szavai.”³⁹ Kínzó, kibékíthetetlen lelkiismeretfurdalást érez és elutasítja Rousseau megoldását, aki születésük után gyermekeiket rögtön lelencházba adta. Ezzel kapcsolatban szögezi le a további gondolatmenetének egyik alapvető pontját, ti. hogy nem a vérségből, hanem a nevelésből származik az apaság! Majd a gyermek haláláról, születésére csapong Táncsics gondolata. Önkinzó pontossággal idézi föl az Orczy kert mögötti nyomorúságos fészert, ahol felesége vajúdott, miközben a férj krumplicevest főzött a tűzhelyt pótló kályhán. A vajúdás perceiről viszont rögtön visszaugrik a jelenbe, mert fölmerült benne az a kínzó gondolat, hogy felesége talán már nem is él, talán azt is csak hazudták róla, hogy eladta a Fichtét. A sikeres szülés után — mint írja — ha akár Rousseau maga jött volna, hogy lelenche vigye az újszülöttet, akire úgyszólván csak nyomor várna, még a szemét is kivájta volna! Az önmargangoló csapongást a múlt és jelen között, amely mindvégig a felelősség gondolata körül forog, egy irtóztató sejtelemmel zárja le: hátha Ilka végső szavai, melyekkel beleegyezett apja elutazásába, csak ámitásból hangzottak el! „Meglásd, ha élünk a, ez engem örültté tesz.”⁴⁰ (Ebből a levélből derül ki különben, hogy a gyűjtemény ebben a formájában már a második változat, ugyanis december 13-án átírta az egész levélsorozatot. Ezt a célzást nyilván azért építi bele, hogy az alkalmiságtól eltávolítva, hangsúlyozza a mű irodalmi jellegét.)

Az ötödik levél, amelyet június 1-től keltez, megpendíti a mű fő gondolatát: ha nem Isten büntetése sorsának baljóslatú alakulása, akkor életében kell megkeresni azokat a körülményeket, amelyek idáig vezették. Az ambíció, a parasztsorból kivezető, felfelé taszító erők kezdetét keresi. Először egy játékos mozzanatot emel ki: mikor gyermekkorában a hittanórán az ácseszéri német fiúkat lefőzte a német katekizmusban, egy kislány bámulata jeléül rétesrel ajándékozta meg. Ez a kislány lett első „szeretője”. A későbbi megfogalmazásnál sokkal plasztikusabban bukkannak fel az Életpályán felejthetetlen gyermekkori fejezeteinek képei. A rétesből fejlik ki Táncsics életének egyik fő mozgatórugója, a szerelem, a hajdú kegyetlen veréséből a másik, a szabadságvágy, és eljut a felismerésig: ha

parasztból nem vált volna értelmiségivé, nem tett volna magáévá egy magasabbrendű érzékenységet, akkor most nem is gyászolna! „Igaz, mint földműves is elveszhettem volna gyermekeimet, de akkor nem olyanokká kezdtek volna fejlődni, mint most; mert a földműves Táncsics jobbágyi viszonyainál fogva nem úgy nevelte volna gyermekeit: mind maga, mind gyermekei egészen mássá alakultak volna; 's hihetőleg mások példajaként ezt mondta volna mikor meghalándottak: az Isten jobban szerette őket; ők odafent most angyalok. És ezen hitben talán néhány könyvet(!) letörölvén örülni tudtam volna gyermekeim halálán; —”⁴¹ Sőt, mint hozzáteszi, akkor általában is boldog lehetett volna. Még börtönbe se csukják, vagy ha igen, nem így. „... egyetlen egy szóba foglalom: *paraszt*; ez maga megfejtji, megmagyarázza balsorsomat.”⁴² Kísértetiesen hasonlít ez a keserű kifakadás Aranyéra, aki szintén egy életen át hordozta származása tuskóját és aki egy helyen egyenesen az ördögöt vádolja azzal, hogy rávette a versírásra és így elszakította a parasztsortól!

És továbbra is, egészen Aranyra emlékeztető módon, töpreng, mint a haldokló Toldi, hogy mi használ jobban a nemzetnek: ha paraszti, gyalultatlan marad vagy ha késsel megfaragják, de elgyengül. Legszívesebben kasznár lett volna, de ettől a pályától is elijesztette, mikor jelenlétében egy intező kegyetlenül lehordta a kasznárt. Így lett íróvá, pesti lakossá, mint mondja, szabad cigánnyá a faluvégen. Arany ezt a hivatkozott helyen úgy fejezte ki: földönfutóvá.

A június 3-i levél Ūrnapiján kelt. Azt a gondolatmenetet folytatja, hogy lehet-e a parasztot városi művelt emberré átvarázsolni. Elutasítja azt a gondolatot, hogy a népnek, vagyis a parasztságnak különfajta nevelésre, különfajta iskolára volna szüksége. Egyenlő nevelés kell! Hamis próféták akik azt mondják, hogy „népnevelés jöjjön el a te országod!”; ehelyett azt kell hangoztatni, hogy: „szigorú igazság, jöjjön el a te országod!”⁴² Táncsics az adott műfaj és a szigorú cenzura keretein belül is megtalálta a lehetőséget, hogy mégiscsak politizáljon! A népnevelés-vita ürügyén (amelyben talán visszautal arra a, negyvenes évek elején a sajtón végighullámozott vitára a falusi jegyzők népnevelő szerepéről, amelybe Arany János is bekapcsolódott⁴³) fenn hirdette egyenlősítői eszméit! Hogy itt tényleg erről van szó, azt egy miniatürizált utópia beszövésével is jelzi. Elképzeli három községet és egy várost, amelyek kölcsönösen segítik egymást és élvezik a munkamegosztás előnyeit. A póregatyás paraszt is, noha megmarad földjénél, részesülhet a városi művelődés áldásaiban, a városiak pedig megismerhetik a falut. A városiak nyáron falun, a falusiak télen városban szórakozhatnak. Táncsics azonban nem elégszik meg ezzel sem! Nem csupán egyenlőséget követel a parasztnak, hanem leszögezi — akár csak Arany a Petőfihez írott híres levelében — hogy az igazi nemzetfőnntartó elem éppen a parasztság. „... a' míveletlen parasztnak köszönhetni (...) hogy e' státus, mint magyar státus még valahogy áll, hogy a' magyar nemzetiség el nem enyészett, sőt virágzásnak kezd indulni: ez a' finom miveltségük' ereje mellett már nem létezne.”⁴⁴ Ezen a ponton is fényesen kiderül, hogy Táncsics társadalmi és nemzeti programja teljesen áthatja egymást.

A könyv leveleinek sorában középponti helyet foglal el a június 5-től

keltezett. Ebben egyesül minden megpendített szólam; a neveléstani eszme, amely a Laurában is kifejtett „atyatanító” szerepének vállalásával gyászolhatja az elveszett gyermekeket; más írók fellenghettek — mind mondja —, ő otthon volt gyermekei közt a földön. Akármit is írt, a picinyke ujjak visszahívták a földre; apám gyere játszal velünk!”⁴⁵ Itt olvashatjuk a legerőteljesebb képzőművészeti hasonlatot: félig kifaragott márványszoborhoz hasonlítja magát, amelyet porrá zúztak. A levél azzal fejeződik be, hogy megígéri: megírja feleségével közös életrajzát.

A június 7-ről kelt nyolcadik levél ezt az ígéretet teljesíti be. Felejtetetlen a lakodalom leírása, ahol túrós galuska szalonnával volt az ünnepi lakoma. Majd látjuk amint az író, akit csak „Pichersetter”-nek, könyvcsinálónak hívtak német szomszédai, már a bábáért rohan és a szülésnél segédkezik. A magyar nyelvű nevelés és az írás-olvasás saját leleményű tanítása átkerül az Életpályámba is. Fájdalommal kiált fel, mikor ismét önmagát vádolva, hogyan verte meg egyetlen egyszer Ilkát egy kertből leszakított mákvirág-csokor miatt.⁴⁶ Ez a rész a külföldre utazással zárul. A kilencedik levélben, amelyet június 11-ről keltezett, a sírás jogát védelmezi. A férfiak is sírhatnak, ha valóban érzékenyek, mert ennek az érzékenységnek az elnyomása csupán rossz szokás. Meghökkenítő gondolattársítással — hogy megmagyarázza, mi minden szokás csak a természet ellen — a vérrokonok házasságát hozza fel példának, amelyet szintén csak a szokás tilt, a természet azonban megenged. A meglehetősen merész fogalmazású szövegben feltűnik az erotika motivuma, amely majd a továbbiakban teljesebbé válik.

A tizedik levelet (július 28.) külön címmel látja el: Gyermekeim szelleméhez.⁴⁷ Ez a levél a legvizionáriusabb: emléktöredékeket felidézve próbálja a túlvilágról visszacsalogatni gyermekeit. Mózesnek érzi magát, aki nem juthat be az Ígért Földjére. Az keserű ábrándozást az tőri szét, hogy ismét eszébe jut, mikor megverte a kislányt.

A tizenegyedik levél (július 29.) a Mátkámnak címet viseli. Nagyrészt nem csupán szerelmi, hanem erotikus ábrándozás, amely teoretikusan is foglalkozik a gyönyör természetrajzával (népiesen különben a szeretkezést a „szegény emberek pecsenyéjének” nevezi.⁴⁸). Azt a meglepő kijelentést is megkockáztatja, hogy heves véralkatánál fogva (mint mondja 47 éves, de még akar élvezni), ő pártolná a mohamed-vallást vagyis többnéjűséget.⁴⁹ Éppen ezért megindító a szerelmes hűségvallomás, amelyet feleségéhez tesz, mert a mélyen átélt szexuális kínlódás poklából fakad. A levél végén azonban ismét eszébe jutnak elvesztett gyermekei.

A tizenkettedik, július 30-án írott levélben ismét visszatér ahhoz, hogy miért kellett külföldre mennie. Három osztályt különböztet meg: a munkást, az urat és az értelmiségit. Ez utóbbi hivatás gyakorlásához elszánt akarat kell, nélküle szétbomlanék az ország. Erkölcsi kötelessége volt tehát, hogy külföldre menjen, mint a katonának, mikor hadba indul. S itt a levél — az engedélyezett határon belül — áttér a politikára. A haza jobb jövőjét festegeti, benne még egy vasúttervet is előad. Az augusztus elsején írott utolsó levél már szintisztán politikai és a záró részbe illesztett

verskíséretet indokolja. Tanmesével ábrázolja a polgár és a nemes különbséget. A vers pedig, ha döcögösen is, a nemzeti akaratot dicsóíti.

„Hazug a' példaszó is, hogy
Éppen a magyart
Átok verte volna 's azért
Soh' együtt nem tart.
Illy esztelen önámítás,
Kárhozást tenyész: Pulyává tesz, kétségbe ejt,
'S nemzetet enyész."'
„Gyáva vár, míg a' sültgalamb
Szájába repül:
A' ki férfi, példát mutat
Másnak szerepül.”⁵⁰

A szabadságharc leverése után hosszú rejtőzése idején írta népies tanregényét, amelyet 1858-ban jelentethetett meg: *Bordács Elek, a gyalog-árendás*.⁵¹ A regény első fele Bordács Elek viszontagságos életét foglalja össze, aki sok hányattatás után kapitányát inasként Angliába is elkísérve, majd a leszerelés után hazatérve Csanád határában földet bérel, amelyet végül meg is vásárol és legyőzve a falusiak gyűlöletét és gyanakvását, valamint apósa áskálódását, jól menő mintagazdaságot alapított. A regény második fele fejezetekre tagolt gazdasági értekezés-sorozat olyan témákról, mint pl. a baromtartás, a trágyázás vagy a tűz- és jégkár-biztosítás.⁵² Az egykorú sajtóban többen is ismertették. A *Divatcsarnok* című lap igen elismerően ír róla: A „Szerző neve a népies irodalomban már az előbbi korban is ismeretes és jóhangzású volt. Hosszas hallgatás után, jelen munkáját nyújtja az olvasóközönségnek (...) Könnyű és sokhelyt vonzó elbeszélési modora, népies, folyékony és hibátlan irálya nemcsak élvezetessé, hanem tekintve az elbeszélés tárgyát, tanulságossá is teszi jelen művét, főleg azon osztálynál, melynek számára különösebben iratott.”⁵³ A Szépirodalmi Közlöny igen alapos bírálatot közöl a könyvről, amelyben Sz. (kilétét nem tudtuk azonosítani) főleg azért dicséri, mert pontosan eltalálta a nép ízlését. „A népies irodalom ezen kevesek által, s kevés ihletséggel művelt mezején egyik legjobbika „Bordács Elek.” Ha Táncsics neve nem volna is rég elismert ezen a téren, e munka után nem tudnók többé elfelejteni. Épen azon tettetést nem ismerő, minden mellékes céltől távol levő, igaz szeretet, őszinte hang, egyenes lélek lehellte e művet, mint a melyeket mi a népies íróban megkívánunk. Itt nincs gögös leereszkedés, sem hízélgés, se a tudákosság, sem az erővel népieskedni akarás; nem az rú beszél leereszkedve a szegénynyel, hanem csak az ember az emberrel.

Hogy az író szeszélye, mint már tanultabbé, még távolról se lehessen a bizalmatlanság oka, a szerző önként mintegy háttérbe vonul, hogy úgy mondjam, szégyelli úriassabb ruháját a nép előtt, s *Bordács Elekkel, a gyalog árendással* takarja el magát. Őt beszélteti az egész nép előtt, maga csak úgy félre állván, hallgatva, legfeljebb kérdezgetve vesz részt a dologban; őt beszélteti, őt a népből származottat, a kinek bár a maga szor-

galma által szerzett jobb módjából jobb ruhája is van, munka közben most is csak a nép embere. Ő vele mondat el annyi hasznos tapasztalatot, annyi jó tanácsot, józan életnézetet, célszerű és messze kiterjedő javaslatot, hogy sok könyvet kellene annak olvasni, a ki annyi hasznost tudni akar-na, a mennyi Bordács Elekben egymagában van.⁵⁴ A Pesti Napló G—y. jelű kritikusa (ezt sem tudtam azonosítani) elsősorban azért dicséri a könyvet, mert a cselekménybe olvasztva tudta a legtöbb gazdálkodási maximát elhithető módon ajánlani. Éppen ezért tartja fölöslegesnek a külön tárgyalt gazdálkodási elvek közül a biztosításra vonatkozó passzust, mert az pőrén, cselekvénybe ágyazás nélkül jelenik meg.⁵⁵

A regény azonban nemcsak mint prózai tanköltemény értékelhető. A főhős sorsának fordulatai valóságos népi Odüsszeiát alkotnak, mintegy földön járó párját a János vitéz kalandjainak. Sok rejtett, személyes vonatkozása is van. Ahogyan például Bordács Elek és felesége megpróbálják paradicsommá varázsolni a kibérlett kis földdarabot, abban föltétlenül ráismerünk arra a rövid tanyai bújkálásra és gazdálkodásra, amelyet Tán-csics 1849 végén Szalonta mellett űzött. A páratlan feleség magasztalá-sában ott van a hódolat Teréz iránt, aki föld alatt bújtatja nyolc évig férjét; a regényhős és felesége is évekig földbeásott viskóban laknak.

1864-ben írta, ismét a börtönben az Erős hit című könyvét, amely furcsa vegyülete a vak író önéletírásának, a politikai ábrándozásnak és az allegórikus elbeszélésnek. Ő maga „regényesféle elbeszélésnek” nevezi munkáját.⁵⁶ Tisztán szépirodalmi benne például a „Pusztai” és a „Tudós” párbeszéde a nem tudható dolgokról vagy a IV. fejezet, amely a Kitűnő hazafi címet viseli és Andorfinak birtokán, Andorlakán létesített utópisz-tikus kísérletéről szól. (Mint tudjuk, Andorlaki volt Tánacsics egykori írói álneve.⁵⁷) A tiszta politikai javaslattevés és a fantazmagória keveréke, ami-kor az erős honvédelemről a budapesti egyetem átalakításáról és a bor-délyházak kitelepítéséről beszél vagy ahol megálmodja a Dalmáciát maj-dan magyarosító, tengerbeépített várost, amelyet Könyves Kálmán király-ról Kálmánnak nevezne el.⁵⁸ Művét valamifajta titkos katekizmusnak szánta, amelyet az ifjúság körében akart terjeszteni; azzal a tanáccsal fe-jezi be, hogy a lebukástól óvakodva kézzel-kézre kell adni.

Mellözve néhány népies elbeszélést, amelyeket az Arany Trombitá-ban tett közzé, végezetül most már az Életpályámról kell néhány szót ejteni. Részletes elemzésére most nem vállalkozhatunk, hiszen fő célunk az volt, hogy vonatkozási alapul használjuk a szépirodalmi művekhez. A művet eddig elsősorban történeti forrásként használták, irodalmi szép-ségeit legföljebb érintőlegesen emlegette Bölöni György. Czibor János, az utolsó kiadás gondozója, sajnos rövidített a szövegen és nemcsak a fel-sorolt részeket — így a Gyásznapok emlékét vagy a Legrégibb nyelv a magyar című értekezés vázlatát hagyta ki, — hanem (ráadásul jelzés nélkül) a fiatalkori vándorlások fejezetéből is azokat a szakaszokat, ame-lyek a különböző dunántúli Mária-kegyhelyekről szólnak. A művet elő-ször is újra kellene adni. Irodalmilag a legsikerültebb rész a gyermek-kort és az ifjúságot tárgyaló néhány fejezet. Felejthetetlen a kis bakonyi falu szokásainak vagy a takácslegény vándorlásainak rajza. Remekművű

a nyugati út megörökítése is. A bécsi balsikerű magyar nyelvtanítás epizódjától érezhetően erősödik a könyvben az önironikus, szatirikus hang. Ez azonban igazán az akkori megpróbáltatások felsorolásánál erősödik fel: ceglédi tartózkodását, reményei füstbementét úgy tudja ábrázolni, hogy szinte teljesen a külső szemlélő szemével adja elő tragikomikus kísérleteit. Ennek a résznek a csúcspontja a balsikerű könyvvarusítás a ceglédi piacon. Az aggastyán ácseszéri vándorútja, az édes és fájdalmas emlékek felidézése zárja be tulajdonképpen a művet, a rákövetkező följegyzések ehhez a patetikus búcsúhoz ironikus epilógust függesztenek.

Fikciós és didaktikus műveiben is mindig áttört a szubjektív vallo-
más, művészetének logikus betetőzése tehát a vallomásos önéletrajz.

Jegyzetek

1. *Szinnyei Ferenc*: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig, I. k. Bp. 1925. 106. l.
2. *Táncsics Mihály*: Életpályám. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Czibor János. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp. 1949. 9. l.
3. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. (A magyar irodalom története III. k.) Bp. 1965. 684. l.
4. Rény képek. Első kötet. Pesten, 1835. — Második kötet. Kolozsvár 1835. — Harmadik kötet ugyanakkor ugyanott.
5. *Táncsics Mihály* művei 1. kötet. Bordács Elek. . . Pest, 1873. 141—206. l.
6. *Táncsics Mihály* munkái. 2. kötet. Pazardi. Pest, 1873. 81. l.
7. Rényképek. II. 87. l.
8. *Szinnyei Ferenc* i. m. 104. l.
9. Vö. *Szörényi László*: Vörösmarty lírája. *Literatúra* 1984. (sajtó alatt); a két szöveget összevetette *Lukácsy Sándor* is: *Vörösmarty. Költészet és valóság*. Új frás, 1984. jan.
10. Rényképek II. 3. l.
11. V. ö. *Pándi Pál*: „Kísértetjárás” Magyarországon, Bp. 1972. I. 88—90. l.
12. *Táncsics Mihály*: Bordács Elek, idézett kiadás 206. l.
13. *Sándor Bölöni Farkas*: Voyage in North America. Transl.: Árpád Kadarkay. ABC—Clio Inc., Santa Barbara — Oxford, 1978. Introduction: 3—79. l.
14. Bordács Elek, idézett kiadás. 207—250. l.
15. Új kiadása: *Táncsics Mihály* munkái. 2. kötet. Pazardi. Pest, 1873. 207—221. l.
16. Rényképek III. 74. l. A mondat már szerepel a „Magyar és német beszélgetések...” c. könyvben, vö. *Lukácsy Sándor* tanulmányát e kötetben.
17. I. m. 88. l.
18. I. m. 173. l.
19. I. m. 140. l.
20. A vonatkozott hely a hatodik fejezetben található: Pazardi. Id. kiad. 96—97. l.
21. Vö. a 6. jegyzetben megadott kötetet. 1—82. l.
22. *Szinnyei Ferenc* i. m. 106. l.
23. *Pándi Pál* i. m. 397. l.
24. Pazardi 49—50. l.
25. i. m. 80. l.
26. i. h.
27. i. m. 81. l.
28. vö. *Lukácsy Sándor*: A XIX. század költője. *Literatúra*, 1974.
29. Bordács Elek, idézett kiadás 251—274. l.
30. Vö. *Szinnyei Ferenc* i. m. 106. l.

- 30/a. Szépen méltatja Vincze László és Vincze Flóra előszava a „Táncsics Mihály válogatott írásai” c. kötetben (Budapest, Táncsics Könyvkiadó, é. n. 57. l. skk.)
31. Táncsics Mihály művei. 3. kötet. Tordai Endre és az oklevelek. Pest, 1873. 76—77. l.
32. I. Pazardi, i. kiadás. 223—252. l.
33. Vö. *Somogyi Sándor*: Gyulai és kortársai. Bp. 1977. (Sajtó alá rendezte: Szörényi László) 12—13. l.
34. Pazardi 240. l.
35. Gyásznapok' emléke levelekben... Bp., 1848. 185—186. l.
36. *Böloni György*: Hallja kend Táncsics. Táncsics Könyvkiadó, Bp., 1958. 243. l.
37. Gyásznapok' emléke... 20. l.
38. i. m. 25. l.
39. i. m. 29. l.
40. i. m. 43. l.
41. i. m. 50. l.
42. i. m. 51. l.
- 42/a) i. m. 68. l.
43. Vö. *Lukácsy Sándor*: Csillag, 1956. 10. sz.; Id. Arany János Összes Művei. Kritikai kiadás. X. k. Prózai művek I. Sajtó alá rendezte: Keresztury Mária. Budapest, 1962. 151—156., 552—583. l. — Már korábban megjegyzi Táncsics, hogy: „Mai időben sokat emlegetik a' népnevelést, de inkább magatok rontsátok le iskolaházatokot is, mintsem olyt nevelést adjanak gyermekeiteknek, mint a'milyen nevelésük azoknak van, kik pénzen vásárolják a' voksokat, pénzzel vesztegetik az embereket.” Népkönyv. Lipcsében, 1846. 13. l.
44. Gyásznapok' emléke... 78. l. Már korábban kifejtette, hogy a parasztok is a honfoglalók leszármazottjai; amíg a nemesek ősei harcoltak, az övéik az otthont őrizték és dolgoztak; ld. Népkönyv, Lipcsében, 1846. 73—76. l.
45. i. m. 86. l.
46. i. m. 114. l.
47. i. m. 142—153. l.
48. i. m. 157. l.
49. i. m. 159. l.
50. i. m. 180—194. l.
51. Vö. az 5. sz. jegyzettel
52. Vö. Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban, Bp., 1930. II. 415—416. l.
53. Divatcsarnok, 1958. VI. 347. l.
54. Szépirodalmi Szemle 1858. 1724. l.
55. Pesti Napló 1858. május 20.
56. Pazardi, idézett kiadás 161. l.
57. Vö. Életpályám idézett kiadás 306. l. skk.
58. Pazardi, idézett kiadás 198—200. l.

Erényi Tibor:

TÁNCICS MIHÁLY ÉS AZ 1867 UTÁNI MAGYARORSZÁGI MUNKÁSMOZGALOM

Amikor évtizedekkel ezelőtt Táncsics szociáldemokrata kapcsolataival foglalkoztunk, két korábbi munkásmozgalmi feldolgozás állott rendelkezésünkre: egy kommunista és egy szociáldemokrata. A moszkvai Új Hang 1940-es évfolyama 5—8. számában jelent meg Lándor Béla írása Táncsics és a szocializmus címmel. 1942-ben a Szociáldemokrata Párt kiadásában látott napvilágot Révész Mihály Táncsics Mihály és kora című másfél száz oldalas munkája. Nincs lehetőségünk arra, hogy ezt a két írást elemezzük. Mindenesetre tény, hogy a szociáldemokrata és a kommunista szerző témánkkal kapcsolatos megállapításai közel állanak egymáshoz. Mindketten számot adnak arról, hogy Táncsics 1869 júniusában az Általános Munkásegylet rendelkezésére bocsátotta újságját, az Arany Trombitát. majd ezt követően — 1869 júliusában — két párthívével; Gonda Lászlóval és Sassy Árpáddal együtt csatlakozott az Általános Munkásegyletnek. Révész arról is tudósít, hogy szinte ezzel egyidejűleg kapta meg az Általános Munkásegylet szociáldemokrata vezetőinek köszönő iratát, amely a következőképpen hangzik: „Szent és elválaszthatatlan kötelességünknek tartjuk Önnek legbensőbb hálánkat kifejezni az iránt, hogy a munkásosztály ügynökségét magára vállalta. Azon, a képviselőházban történt erélyes felszólalása, amellyel a munkásosztályt emberi jogaiba akarja visszahelyeztetni, keblünkben az Ön iránti legbensőbb hálaérzelmeiket költi fel. Fogadja köszönetünket és elismerésünket. Az Általános Munkásegylet. Az Országos Munkáspárt nevében.”

Az 1869. augusztus 22-i, az első szociáldemokrata budapesti munkásgyűlésen Sassy Árpád — mintegy Táncsics nevében is — általános titkos választójogot és polgári szabadságjogokat követelt. Ezt kiegészítette az állandó hadsereg megszüntetésének, a nép felfegyverzésének, a fogyasztási adók eltörlésének, a progresszív vagyonadónak a szorgalmazásával. A Sassy által előterjesztett program 7. pontja „a nemzetiségek teljes egyenjogúságára fektetett és minden más országtól teljesen független Magyarország” megvalósítását követelte. 1869 őszén — e célok érdekében — alakult meg Táncsics és Sassy vezetésével — az Általános Munkásegylet filiáléjaként — az Óbudai Munkásegylet.

Táncsics az Általános Munkásegylet élén tevékenységét betegsége következtében csak 1870 májusában kezdte meg, lényegében éppen azzal az államsegély ügyvel, amely végül is az Általános Munkásegylettől való elválására vezetett. Mint ismeretes, a kért háromszázezer forint felhasználásával Táncsics iparintézetet kívánt létesíteni, azzal a feladattal, hogy az képzett munkásokat neveljen a fejlődésnek indult magyar ipar számára. „Óhajtom — írja az *Emlékirat*-ban —, hogy a kézművesek nagy jelentőségű osztályának értelme akként és oly irányban fejlesztessék, misze-

rint önmaguktól oda legyen irányulva legfőbb óhajításuk, hogy a hazában a nemzetiségek, a külön nyelvű népfajok fokonkint egy tömör nemzetté olvadjanak. erősödjének. s ennél fogva magyar hazánk egy nagy állammá, hatalmas királysággá váljék — sokkal hatalmasabbá, mint volt hódításai folyamán Nagy Lajos, Hollós Mátyás korában.” Táncsics — a munkások jelentős részének német anyanyelvére utalva — a külföldről Magyarországra költözött munkások közérdekből történő elmagyarosítását is célul tűzte ki. Az Általános Munkásegylet soknemzetiségű jellegével ellentétben álló ezen törekvések ellentmondásokat váltottak ki a szocialista munkás-ság soraiban éppúgy, mint az *Emlékirat* egy másik. ösztönző és egyben korholó kitétele: „Óhajtom végre — olvashatjuk az iratban —, hogy ez intézetben nyerendő képzettségök folytán munkásaink maguk lássák be, miszerint anyagi ügy mint szellemi nyomorúságuk s hátramaradásuk okát nem annyira a rájuk nézve hátrányos hazai törvényekben kell keresniök. . . hanem keresniök kell önmagukban, egyrészt saját neveltlenségökben és fejletlenségökben, másrészt abban, hogy ők is utánozni iparkodnak az esztelenségig vitt fényűzést s divatot, hogy heti keresetöknek nagyrészét szombat este s vasárnap elpazarolják. . .”

Áz 1870. május 14-i Emlékirat tartalmával kapcsolatosan Révész az 1942-ben megjelent munkában nem foglal állást. Az időpont Táncsics bírálatára aligha volt alkalmas. Beéri azzal, hogy a még Táncsics-hoz hajló Népszava 1879 áprilisi számából idézzen: „Mint elnök mindig sokat tett a munkásérdekek előmozdításáért, s a mozgalmat szélesebb körre terjeszteni hathatósan közreműködött. Azonban később a munkásérdekeket *állami segélyezés* által híven megvédhetőnek és biztosíthatónak, Deák Ferenczel és Andrassy Gyulával e tárgyban folytatott értekezései félremagyaráztattak, mit ellenfelei nem mulasztottak el a munkásosztály előtt népszerűtelenítésére felhasználni és kiválólag ez az oka, hogy helyébe később, 1870 júniusában más egyleti elnököt választottak.” Révész ehhez hozzáfűzi, hogy az Általános Munkásegyletnek éppen azok a tagjai elégedetlenkedtek Táncsicssal, és általában a 48-as orientációval, akik az I. Internacionálé magyarországi szekciójának is tagjai voltak (Farkas Károly és mások, akik ekkor a párhuzamos szervezetben, a Munkásképző Egyletben helyezkedtek el. A két egylet egyesülése éppen ekkor került napirendre).

Lándor Béla Révést megelőző, említett 1940-es tanulmányában határozottan foglal állást. Idézzük őt is: „Táncsics azt hitte, hogy az ő 1848-as álma valósult meg és a Vasárnapi Egyletnek élén áll és azt hitte, hogy az ő álláspontja átfogóbb és demokratább, amikor leszögezte: „„Én nem tűztem . . . ki célomul, hogy kiválóan a kézi munkások vagy egyszerűen szólva munkások (iparosok) érdekében fogok tenni előbb mindent, amit birok, hanem mindig az egész népsokaságot tartám szem előtt””, ezzel az állásponttal azonban a Pesti Központi Általános Munkásegylet Németországot járt és az osztrák munkásmozgalommal állandó kapcsolatot tartó aktivistái nem értettek egyet. . . . A magyar munkásosztály első nagyjelentőségű frakcióharcában 100 %-ra Táncsics ellenségeinek oldalán van az igazság, hisz ez volt az az oldal, ahol tudták, vagy legalábbis sejtették, hogy „„a munkások osztályának felszabadítása magának a munkásosztálynak műve kell, hogy legyen””, s hogy a munka felszabadítása sem lokális,

sem nemzeti, hanem nemzetközi probléma. Táncsics kibuktatása az elnöki székből — írja Lándor — az Internacionálé önálló osztálymozgalom irányába tájékozódó szárnyának volt a győzelme, komoly lépés előre.” Lényegében Lándor álláspontjára helyezkedett a későbbiekben Révai József és Mód Aladár is, bizonyos zavarral. Hiszen Táncsics neve a transzparensekre került, a történelmi elemzés viszont még váratott magára. . . Az állásfoglalás tehát lényegében abban merült ki, hogy Táncsics a magyar agrárszegénység képviselője volt.

A kérdéssel foglalkozó történészek, Nemes Dezső, S. Vincze Edit, H. Kohut Mária stb. egyes esetekben Révész Mihály szelidebb, máskor viszont Lándor Béla szigorúbb megfogalmazását követve fogalmaztak. Nemes Dezső pl. nem mellőzi a bírálatot, de kritikát gyakorol „az utópista szocialista” Táncsics lemondatása felett, s 1952-ben egy, Lándor Bélánál jóval megértőbb álláspontot alakít ki. A hangsúlyt arra helyezi, hogy „Andrássyék tudatosan becsapták Táncsicsot”. Legutóbb Schlett István is érintette a témát a korábbiakhoz viszonyítva árnyaltabban. „A hatvanas évek végén — írja — Táncsics rövid időre elnöke lesz a magyarországi Általános Munkásegyletnek, de csakhamar tapasztalnia kell, hogy a szerveződő munkásosztály másként kíván cselekedni, osztálycélja s nem a „nép” boldogulásának vágya vezérli. Úgy véljük — teszi hozzá —, hogy Táncsics példája is mutatja: Magyarországon a korai szocialisztikus elméletek nem játszották el azt a szerepet, mint szülőhelyükön, illetve, hogy szerepüknek csak egy részét, a munkáskérdésről és a jövő társadalomról való vita kiprovokálását érthették el itt.” Ez a megállapítás tehát már tágabb keretek közé helyezi Táncsics és az Általános Munkásegylet problémáját, rámutatva nemcsak hazai, hanem nemzetközi összefüggésekre is.

Jómagam szintén azok közé tartoztam, akik az ügyel már korábban is foglalkoztak. Általában annak a bemutatására helyeztem a hangsúlyt, hogy a kialakuló magyar szociáldemokrata mozgalom hogyan helyezkedett el az 1867-es Magyarország sajátos politikai és társadalmi életében. Abban egyetérttem, egyet is értek az említettekkel, hogy Táncsicsnak az Általános Munkásegylettől való megválása szükségszerű volt, mivel az egylet végül is szociáldemokrata szervezet volt, Táncsics pedig nem volt szociáldemokrata. Az Emlékirat összeegyeztethetetlen volt mindkét, Magyarországon ható szociáldemokrata irányzattal: a lassalleánizmussal is és az ún. eisenachi irányzattal is. (A lassalleánusok beszéltek ugyan államségélyről, de azt egészen másként képelték el. Ennek fejtegetésére most nincs lehetőségünk.) Utaltam azonban arra, és ezt az utalást itt is megteszem, hogy Táncsics elnökké választása egy olyan politikai koncepciónak a jegyében történt meg, amely számos előremutató elgondolást tartalmazott. Politzer Zsigmond az ezernyolcszázhetvenes években készült visszaemlékezéseiben világosan szól arról, hogy az Általános Munkásegylet alapítói közül azokat a fiatal szakmunkásokat és értelmiségieket, akik Táncsicshoz közelállottak, milyen megfontolások vezették. Idézem: „Mindenekelőtt szocialisták között utat tört az a meggyőződés, hogy a magyar munkáspárt hivatása, hogy a legszélsőbb ellenzékét képezze és mint ilyen minden körülmények között cselekedjék. Mindenekelőtt az agitáció során,

a radikalizmusra hajló nép előtt be kellett bizonyítani, hogy a szociáldemokrata párt politikája radikálisabb, mint az összes többi pártoké. Bármennyire is ellene voltak a tekintélyelvnek, mégis azt mondták egymás közt, hogy a fiatal mozgalomnak szüksége van úgynevezett vonzerőre és eszükbe jutott az öreg Táncsics Mihály, aki már 1848-ban mint kommunista agitátor lépett fel és akit később, vagyis 1869-ben a szabadságért tett szolgálata elismerésül az orosházi választókerület országgyűlési mandátummal tisztelt meg” Az államsegély ügyét a Táncsicshoz személy szerint is közelálló Politzer, aki még éveken át szociáldemokrataként működött, majd később párizsi emigrációjában polgári radikális és szabadkömves vezérférfiúvá vált, megértéssel kezeli. „Az aggkorrall gyakran együttjáró gyermekes naivság ebből az egyébként tiszteletreméltó férfiből sem hiányzott, aki hozzá volt szokva ahhoz, hogy mindenkiről a legbecsületesebb szándékot tételezze fel.” Táncsicsnak az elnöki széktől való megválását Politzer is természetesnek minősíti, a szociáldemokraták és a függetlenségi balszárny kapcsolatait azonban eltökélten védelmezi, a „kormányoszocializmust” Magyarországon irreálisnak tartja. (Arra, hogy az is volt, bizonyíték az 1872-es — egyébként a liberális közvélemény előtt neveltségbe fulladt — úgynevezett hűtlenségi per is.)

Politzer mellett főleg Ihrlinger Antal volt az aki a függetlenségi-ekkel, az azok balszárnyával való együttműködést szorgalmazta. Mít óhaj-tunk! című, 1870 elején megjelent röpiratában 48—49 két komponensét emeli ki; a nemzetet és a szociálist. Arra a következtetésre jut, hogy míg a nemzeti kérdést 1867—68 legalábbis átmenetileg nyugovópontra juttatta, addig a szociális még megoldásra vár. Ihrlinger szorgalmazta a Kossuth-tal való közvetlen kapcsolatot is. Elsősorban Helfy Ignáccal sikerült az általános választójogért és általában a politikai szabadságjogokért vívott küzdelem jegyében rendszeres és gyümölcsöző, a szociáldemokrata sajtó anyagi támogatásában is megnyilvánuló együttműködést kialakítania. Ihrlinger egyike volt azoknak, akik az államsegély ügyét követően is fenntartották a kapcsolatot Táncsicssal. Mint ismeretes, 1876-ban, Frankel Leó hazatérését követően Ihrlinger Frankel munkatársává vált és feltételezhetően szerepe volt abban is, hogy Táncsics és Frankel együttesen vettek részt az 1880. március 15-i budapesti ünnepségen, jóllehet Táncsics hívei, mindenekelőtt veje, Csorba Géza a Frankellal szembenálló Külföldi Viktor táborában is otthonosak voltak. Az egykori tudósítás szerint a gyűlésen „Frankel Leó igen emelkedett hangú beszédet mond az 1789-i forradalomról és az 1871. évi commune uralmáról. A lelkes szocialisták hallani kívánták a jelen volt Táncsics Mihályt is, ki a közóhajnak eleget téve saját életéből egy epizódot beszélt el. Az ünnepélyt az „„Aczelhang”” dalárda a „„Szózat”” eléneklésével zárta be.” E gyűlést követően jelent meg a Népszava 1880. március 28-i számában Táncsics „Föltámadás” című cikke. Ebben az egységesülő Magyarországi Általános Munkáspártról, azaz a szociáldemokrata pártból plebejus indulattal mint „pártunk”-ról ír hangsúlyozva: „Amilyen mértékben izmosodik a munkáspárt; amilyen arányban növekedik a „„Népszava”” lapunk pártolójának száma: azon mértékben, arányban nyilatkozik a Magyarhon népének feltámadása.”

Ne menjünk bele most annak taglalásába, hogy a „párt” szó alatt

Táncsics a mozgalmat vagy az osztályt értette-e; hiszen mindkét értelmezés ebben a korszakban szokásos volt, inkább Politzer fejtegetéséhez visszakanyarodva a szociáldemokrata párt említett orientációjáról ejtsünk még néhány szót. Ez az irányvonal ugyanis fontos elemévé vált a szociáldemokrata politikának és az 1905—1906-os intermezzótól eltekintve egészen 1918 őzéig érvényesült s a Magyar Nemzeti Tanács létrehozásával mintegy megkoronázódott. Mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a kialakuló szociáldemokrácia ne váljon politikailag elszigeteltté. Ne feledjük: Helfy után — immár más történelmi körülmények között — Justh Gyula, majd Károlyi Mihály következett... A szociáldemokrata párt emellett a politikai irányvonal mellett sem mondott le a függetlenségi bírálatáról, az elvek és a tettek szembesítéséről és megőrizte a maga osztálypárt jellegét; nem vált és nem is válhatott sem demokratikus parasztpárttá, sem valamiféle általános néppárttá. Ami pedig a nemzeti kérdést, valamint az agrárkérdést illeti, a függetlenségi balszárnyal való kapcsolatokat tekintetben sem voltak eredménytelenek. Ösztönző hatásuk mindkét tekintetben kimutatható. Azt, hogy két bonyolult problémában nem sikerült minden jogos igényt kielégítő álláspontot kidolgozni, aligha lenne méltányos felróni, hiszen az érdekellentétek bonyolult szövevényében e feladat megoldása irreális volt; nem sikerült, de nem is sikerülhetett. A dualizmus korának eseményei egyébként azt mutatták, hogy egy, hagyományosan nemzeti alapon álló magyar munkáspárt létrehozásának vagy akár egy országos magyar parasztpárt kialakításának nem voltak meg a társadalmi feltételei. Az ilyen irányú kezdeményezések az MSZDP-ben szakadást előidézve legjobb esetben is csak részleges eredménnyel jártak. (Gondolunk például a Várkonyi-féle Független Szocialista Pártra vagy Mezőfi Vilmos „újjászervezett” szociáldemokratáira.) Mindenesetre abban, hogy az MSZDP bizonyos fogékonyságot mutatott a demokratikus törekvések, vagy éppenséggel a plebejus demokrácia iránt, e kapcsolatoknak is részük volt.

Végezetül, nem lehet hallgatással mellőzni a tulajdonképpeni Táncsics-hagyományt sem. A magyar munkásmozgalom őrizte és ápolta Táncsics emlékét s ez egyben a legnemesebb nemzeti tradíciók vállalását is jelentette. Így van ez még akkor is, ha a szociáldemokrata párt (akárcsak pl. Jászi Oszkár) más hagyományok iránt is megértést tanúsított. A parasztmozgalmakról, Dózsáról most nem beszélve, vonatkozik ez elsősorban II. Józsefre, Martinovicsra és általában a magyar jakobinusokra, valamint a centralistákra; elsősorban Eötvösre. Egyébként a Népszava a továbbiakban — fátylat borítva az államsegély-ügyre — Táncsicsról rendszeresen mint „a legelső magyar szocialistá”-ról emlékezett meg hozzátevéen azonban, hogy „Táncsics nem volt és nem is lehetett az adott viszonyok között tudományos alapokon álló szociáldemokrata”. Hasonló megállapítást tesz Lándor és általában a kommunista sajtó is, érdemeit elismerve immár a leninizmussal szembesítve Táncsicsot. Nemcsak őt bírálja azonban, hanem természetesen már a szociáldemokráciát is. Ezekben az összefüggésekben a kor légréneke megfelelően az „árulás” vádja is felvetődik, ezt azonban Táncsicsot illetően szerencsére Lándor Béla elutasítja. „Élete utolsó idejének tragikomikuma egyszerűen az, hogy a kapitalista fejlődés, s az azzal járó osztálytagozódás sokkal jobban kifejezésre hozta korlátait,

mint a megelőző idő, amikor még a modern magyar társadalom belső el-
lentmondásai többé-kevésbé lappangó állapotban voltak.” Ezzel lényegé-
ben ma is egyetérthetünk.

A szociáldemokrata párt tehát mintegy „saját halottjának” tekin-
tette Tánicsot. Nevét a kilencvenes évek agrárszocialista mozgalmi
kapcsán főleg a szociáldemokraták és a mezőfisták említették. A Várko-
nyit követők számára Tánics már nagyon is mérsékelt és „hazafi” volt.
Megemlítendő, hogy szociáldemokrata méltánylása nem járt együtt a
földosztás gondolatának elfogadásával, már csak azért sem, mert magát
Tánicsot sem tekintették „földosztónak”. (Az MSZDP a földbirtok szo-
cializálását tekintette az agrárkérdés igazi megoldásának.) Az viszont,
hogy konkrétan mit is jelent „a paraszti tömegek érdekképviselője” job-
badán homályban maradt. Tánics neve főleg az antifasiszta népfrontpo-
litika kibontakozása kapcsán került — érhetően — előtérbe. Kommunista
értékelésének alapjául — Lándor már említett írása mellett — Révai, és
nem utolsósorban Bölöni György munkái szolgáltak, némelykor természe-
tesen Ady is. Tánicsról mindig szó volt, még hozzá elismerőleg, őt ebben
az értelemben tehát nem kellett 1956 után „rehabilitálni”. Ennek értékét
csökkentette azonban, hogy ábrázolása az ötvenes években mindinkább
elvált a valóságtól.

Ha a korábbiakban furcsáltuk, hogy némelyek a szociáldemokrata fel-
fogást vagy éppenséggel a leninizmust kérték számon Tánicson, akkor —
egy másik problémát jelezve — történelmietlennek kell tartanunk azt a
fel-feltűnő nézetet is, amely szerint Tánics műve *közvetlen* módon ki-
indulópontja lehetett volna valamiféle „magyar szocializmus”-nak. Lé-
nyegében a magyarországi szociáldemokrata mozgalom — amellyel Tán-
csicsnak 1867 után, élete alkonyán, a polgári demokratikus szabadságjogok
és a már halványuló „vörös republikanizmus” jegyében, találkozása volt
— *azt* az utat járta meg, amelyet a rendelkezésére álló terepen megjár-
hatott. A Tánics-hagyomány így is tanulságos, inspiráló erejű és mara-
dandó értékű. Főleg akkor, ha Tánics Mihály halálának 100. évfordu-
lója kapcsán sem 1867-tel kezdjük a történetet, hanem az *egész* életműre
függesztjük tekintetünket.

MEGEMLEKEZÉS
TÁNCICS MIHÁLY SZÜLŐHÁZÁNÁL

Táncsics Mihály szülőháza előtt állunk: nem bogárhátú kunyhó ez, hanem szépen épített, mai szemmel is tisztos épület. Pedig még 1790-ben épült! Bizonyára egyik első hírnöke volt a tizennyolcadik század végén kibontakozó mezőgazdasági konjunktúra paraszti életet is átformáló vonulatának. A ház, miként Táncsics írja, „a falunak keresztutcai szélső háza, az éjszaki oldalon”, s ma is a falu szélén áll. Az épületbe lépve a pitvarból jobbra a tiszta szoba, balra a lakószoba nyílik, a pitvar pedig a pendelykérményes konyhában folytatódik. Füstmentes, tágas szobák — persze padló nélkül, akkor még csak a plébániának volt padlata a faluban —, s ha a kamra sem volt üres, s az istállóban is volt állat, miként Táncsicséknál is, az életnek e keretei tűnhetnek talán szerénynek — valójában a nagyobb inség nélküli biztos megélhetés feltételeit alkották, végeredményben azt a maximumot, amelyre a telkes és féltelkes gazdák a 19. század első felében zömmel eljuthattak. Ezt az életformát azonban a legkisebb balszerencse — egy rossz termés, az állatok elhullása, gazdáinak betegsége — a megsemmisülés szélére sodorhatta. Aki kitörni próbált belőle — miként Táncsics apja is — még többet kockáztatott, s a felemelkedés helyett könnyen a napról napra élők, a zsellérek közé süllyedhetett.

Innen indult el Táncsics Mihály. A család őt küldte úrdolgára, s amikor a hajdú irgalmatlanul megbotozta, megfogadta, hogy soha többé nem megy robotba — s később élete jó részét arra a küzdelemre fordította, hogy senkinek ne kelljen soha többé robotba járnia. A feudalizmus bomlására, a jobbágyság hallgatólagosan elért mozgási szabadságára jellemző, hogy Táncsics elhagyhatta faluját. A földesúrtól nem kellett engedélyt kérnie, nem kerestették. 1848-ig jogilag zsellérként, földesúri függésben élt, de ennek gyakorlati jelentősége már nem volt. Mozgásszabadsága korántsem kivételes, csak az a pálya, amelyet ennek segítségével megfutott. A felemelkedésnek ezt az útját, a falu elhagyását; más vidéken, vagy a városban a boldogulás keresését egyre többen választották. A betyároktól az iparosokon, munkásokon át a vállalkozókig és honoráciorokig terjed az a társadalmi spektrum, amely felé útjuk vezethetett. Táncsics az ő emberük, az ő érdekeiket képviseli a teljes szabadság, az egyenlőség követelésével, s az otthonmaradottak mozgásszabadságát és szabadságát tágítaná a robot és a dézsma kárpótlásmentes eltörlésének követelésével. Testvérei közül is sokan költöztek a városba, tanultak ipart. Apjuk még siker nélkül próbálkozott a kiemelkedéssel, néhány évtized múltán, valamivel kedvezőbb feltételek között, a gyermekeknek már sikerülhetett. Táncsics előbb takács volt, majd néptanító, házitanító; végül — ma úgy mondanánk — szabadpályán működő értelmiségi.

A felemelkedés vágya, amely ekkor oly sokakat áthatott, azért szület-
het meg egyáltalán a lélekben, mert van rá esély: megindul és erősödik az árutermelés, a paraszti-falusi árutermelés is, és vele együtt erősödik a társadalmi mobilitás. A horvát származású Stancsics család feltehetően még afféle telepítési akció nyomán kerülhetett a német—magyar faluba, szlovák származású édesanyját a véletlen sodorhatta arrafelé, de a gyermek látköre már az árutermelés által meghatározottan eleve szélesebb a faluhatárnál. Gyermekeként apjával fuvarozva megjárja Gyórt, Komáromot, Székesfehérvárt. A szülők pénzzel számolnak, könyvet olvastak

(három könyv volt a szülőházban, Tánacsics címükre is emlékeznek), az iskolabjárás faluszerte általános, az iskola túlszűfolt. Ácsteszer a 18—19. század fordulóján, az országszerte kibontakozó konjunktúrával egyidőben, kilép hagyományos, a feudalizmus klasszikus időszakára jellemző elzárt-ságából.

Ami változatlan: a feudalizmusnak a falu felett terpeszkedő uralmi rendszere. Ácsteszer földesura a cseszneki ághoz tartozó gróf Eszterházy László rosznyói püspök volt, a falu az ő bakonyszombathelyi uradalma-hoz tartozott. Tánacsics rövid ideig a tati Eszterházyak alkalmazottja, amikor a gannai templom és családi kriptáért fizetés nélküli, borraalókból tengődő öre lesz. (Jellemző, hogy Tánacsics nem tőlük, hanem egy Batthyány hercegtől kér — és kap — támogatást egyik első munkája, egy szótár elkészítéséhez.)

A földesúr távol élt a falutól, intézői és hajdúi nyomorgatták a népet. A helyi viszonyok valós ismeretéhez hozzátartozik, hogy a feudalizmus rendszerétől némileg függetlenül Ácsteszer kedvezőtlen viszonyok között lép a termelés és gazdálkodás modern korszakába. Határa szűkös, erdők veszik körül, rétje alig van, legelője nincs, szántói rossz minőségű irtvány-földek, amelyeket az erózió tovább rongál. Amikor Tánacsics nyolcvan éves korában visszatér, meglepetéssel látja, hogy fél évszázad alatt mennyi erdőt irtottak ki, s változtatták területét szántófölddé. Az extenzív terjeszkedés azonban a kevéssel jobb életet csak ugyanolyan számú népességnek biztosította. A népesség Tánacsics születése idején, a 18. század végén éppúgy ezer fő körüli, mint napjainkban, a huszadik század végén, s közben is meglepő állandóságot mutat. A falu mezőgazdasági termelésnövekedésének tehát természeti korlátai is voltak. (Mindezt a hátrányt később fokozta a vasúttól való jelentős távolság.)

Ácsteszerért eredetileg Teutsch-teszernek, Német-teszernek hívták. Német telepésekkel népesült be a 18. század első felében. A német telepítésre utal a szabályos utcásorból álló falu, amelyet egyetlen keresztutca egészít ki. A faluba később a környékből magyarok telepedtek be szép számmal. Tánacsicsék a magyarsághoz asszimilálódtak, s a gyermeknek is fájó érzést jelentett, hogy a tanítás ugyan két nyelven, de a hitoktatás csak németül folyt. A visszaemlékező Tánacsics nem említi nemzetiségi el-lentéteket, annál értékesebb viszont, amit a két népcsoport elkülönülő társaséletéről és szórakozásairól, illetve eltérő mentalitásáról, gazdasági viselkedésmódjáról ránk hagyományoz. A németek, amennyiben telkes gazdák voltak, gyermekeiket csak hasonló helyzetűekhez adták, míg a magyarok meghajoltak a fiatalok saját döntése, szerelmen alapuló párvá-lasztása előtt. A vegyes nemzetiségű faluban alakult ki Tánacsics erős nemzeti érzülete, magyarosodási programja, s persze innen hozta német nyelvtudását is.

És innen, Ácsteszerről hozta élete két alapélményét: a döntő *társadalmi* élményt, a hajdú általi megverését, amelyet azonnali egyéni döntés, a falu elhagyása követett, s amely utóbbi életét meghatározó céllá, az embertelen viszonyok felszámolásának követelésévé szublimálódott; továbbá azt az *egyéni-erkölcsi* élményt, amikor visszautasította takácsmes-

tere feleségének szerelmi követelését. „E két helyet jelölhettem ki, mint reám nézve kiválóan emlékezeteseket, hol erős akaratom, szabadságra való törekvésem, függetlenségi elvem, tiszta erkölcsösségem mély gyökeret vertek” — emlékezik nyolcvan éves korában, amikor elzarándokol ezekre a helyekre.

Mert Táncsics innen indult, és ide tért meg nyolcvan éves korában, lemérni azt a változást, amelynek létrejöttéhez maga is hozzájárult. Gyalog zarándokolt el Komáromból. Talált még élő ismerősöket, hírét pedig mindenki hallotta. Könyveit persze nem olvasták, igazi jelentőségét nem ismerték.

„Ti, kedves földieim, nem látjátok még át, mily üdvösséges dolog lenne olvasnotok azokat a könyveket, miket én a ti javatokért írtam és ki-nyomtattam. Nem igen valószínű, de mégis lehetséges, hogy valaki közü-letek könyveimet megveszi, s azokat olvasva fölismeri, meggyőződik arról, mennyire igyekeztem egész lelkemből a volt jobbágyság, az én testvéreim sorsán segíteni. Azokból láthatjátok, mennyire egyedül értetek, mellettek küzdöttem. . .”

Táncsics maga tett három pontot képzeletbeli, vagy talán valóban elhangzott szavai után. Tovább nem érvelhetett, hiszen csak az utókorra hivatkozhatott: lesz majd idő, amikor felismerik jelentőségét, faluja és népe méltányolja működését.

Szülőházához azért jöttek az életművével foglalkozó konferencia résztvevői, hogy tisztelegjenek emléke előtt.

Ezen gondolatok jegyében helyezzük el a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság koszorúit.

Gergely András

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Beköszöntő — B. Szatmári Sarolta — — — — — — — — — —	7
Megyei köszöntő — Varga Gyula — — — — — — — — — —	8
Elnöki megnyitó — Szabolcs Ottó — — — — — — — — — —	11
ELŐADÁSOK — — — — — — — — — —	15
Lukács Sándor: Táncsics eszmevilága — — — — — — — — — —	17
Orosz István: Táncsics Mihály állásfoglalásai a jobbágykérdésben — — — — — — — — — —	28
Unger Mátyás: A tankönyvíró Táncsics — — — — — — — — — —	40
Füzes Miklós: Táncsics Mihály és Batthyány Kázmér — — — — — — — — — —	49
Spira György: Táncsics és az „olasz segély” kérdése — — — — — — — — — —	59
Szörényi László: Táncsics szépirodalmi művei és önéletrajza — — — — — — — — — —	68
Erényi Tibor: Táncsics Mihály és az 1867 utáni magyarországi munkásmozgalom — — — — — — — — — —	83
Megemlékezés Táncsics Mihály szülőházánál — Gergely András — — — — — — — — — —	89